Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 4 Haziran 2000

ÇOK ULUSLU İŞLETMELERDE GLOBALLEŞME

Arş. Grv. N. Derya ŞERBETÇİ

ÖZET

Bu çalışmada iki ya da daha fazla ülkede belli bir strateji altında üretim ve pazarlama yapan işletmeler şeklinde tanımlanan çok uluslu işletmeler ile globalleşme olgusu ayrıntılı bir şekilde ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çok uluslu işletmeler hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise globalleşme olgusu üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise çok uluslu işletmeler ile globalleşme olgusu birlikte ele alınarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

GİRİŞ

İşletmelerin uluslararası hale gelmesi ve çok uluslu işletmelerin ortaya çıkması son yılların temel ekonomik eğilimlerinden birisidir.

Son yıllarda uluslararası sistem, hızlı bir değişim ve gelişim süreci içerisine girmiştir. Bu değişim ve gelişim birçok belirsizliği de beraberinde getirmiştir. Bu belirsizlik içerisinde tüm çabalar yeni bir uluslararası düzen oluşturma üzerinde yoğunlaşmaktadır. İşte "Globalleşme Süreci" bu çabaların en belirginlerindendir.

Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Globalleşme ile, işletmelerin değişik ülkelerde faaliyet göstermesi birbirinden farklı olarak düşünülmelidir. Gerek mikro gerekse makro açıdan bakıldığında globalleşme ile çok uluslu işletmeleri birbirinden ayrı olarak ele almak ussal bir davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber üzerinde durulması gereken temel noktalar; çok uluslu işletmeler ile globalleşme olgusunun kavramsal ve yapısal analizlerinin ortaya koyarak, bu analizlerin etkin bir biçimde değerlendirilmesi olmalıdır.

1. *ÇOK* ULUSLU İŞLETMELER

Son yıllarda tüm dünya üzerinde meydana gelen siyasal, sosyal ve ekonomik değişme ve gelişmeler, ulusal sınırlar içerisinde faaliyet gösteren işletmelerin bu sınırları aşarak uluslararası pazarlara doğru yönelmeleri üzerinde oldukça etkili olmuştur.

1929 yılında Margarine Unie, Dutch Firm, Lever Brothers ve British Company arasındaki birleşme ile çok uluslu işletmelerin oluşumu konusunda ilk önemli adım atılmıştır[1]. Bu önemli gelişmenin ardından II. Dünya savaşının birçok ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal oluşumlarda birtakım yapısal farklılıklara yol açması, A.B.D. kökenli işletmelerin savaşın ekonomik sosyal ve siyasal olumsuzluklarını gidermeye yönelmiş amaçları doğrultusunda birçok ülkede ticari faaliyet göstermeye başlaması, çok uluslu işletme kavramının yaygınlaşmasına öncülük etmiştir.

Çok uluslu işletmelerin mal ve hizmet üretimini, toplam dünya üretiminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.. 2000'li yıllara gelindiğinde, çok uluslu işletmelerin mal ve hizmet üretiminde dünyanın toplam üretiminin yarısına sahip olacakları kabul edilmektedir[2].

Literatürde çok uluslu işletme kavramı ile ilgili olarak yapılmış pek çok tanıma rastlamak mümkündür. Bu tanımlar içerisinde ilk göze çarpanları şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Çok uluslu işletmeler iki ya da daha fazla ülkede belirli bir strateji altında üretim ve pazarlama yapan işletmelerdir[4]."

"Çok uluslu işletme iki ya da daha fazla ülkede genel bir yönetim strateji altında işletme kaynaklarının ülkeye bakılmaksızın dağılımı ile mülkiyet ve üst yönetimin çok uluslu olmasıdır[3]."*

"Çok uluslu işletme kaynak, mal, hizmet ve becerilerini ulusal sınırlar dışındaki faaliyetlerinde kullanan özel ve kamu işletmeleridir[5]."*

Yukarıdaki tanımlardan da görüldüğü üzere çok uluslu işletmeler faaliyetlerini ülke sınırları dışarısına yayan ve farklı ülkelerdeki işletmelerle entegrasyona giderek ülke ekonomisine yön veren işletmelerdir.

[1] Wayne MONDY ve Diğerleri, Management Concepts and Practices, Allyn and Bacon Inc., Boston, 1986, s.591.

[*] İnan ÖZALP, Çok Uluslu İşletmelerin Yönetimi, Eskişehir, 1984, s.1.

[2] MONDY ve Diğerleri, s.591

[4] Robert KREİTNER, Management, Houghton Mifflin Corn., Boston, 1992, s.655.

[3] ÖZALP, s. 15.

[5] Arvinci V.PHATAK, International Dimensions of Management, PWS-Kent Pub., Corn., Boston, 1992. s.2.

Çok uluslu işletmelerle birlikte anılan, bazı yönleri nedeniyle farklı anlamlar içeren işletme türleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir[7]:

Uluslararası İşletme: İşletme işlevlerine ilişkin bilgileri belirli bîr merkezde geliştirerek diğer ülkelerde bulunan işletmelerine transfer eden, kaynakları merkezde toplayan, faaliyet gösterdiği ülkedeki işletmelere ortak yatırım yapan işletmelerdir.

Uluslar ötesi İşletme: Farklı ulus işletmelerinin birleşerek dünya çapında ü--etim ve satış yapması, bilgiyi ortak geliştirip dünya çapında ortak kullanan işletmelerdir.

Global İşletme: Hiçbir ülkeye bağlı olmayan, milliyeti belli olmayan, uluslararası faaliyet gösteren, bilginin birlikte geliştirildiği ve geliştirilen işletmeler tarafından ortaklaşa kullanıldığı, üretim faktörlerinin bütün dünyada etkili ve verimli bir şekilde kullanımını amaçlayan işletmelerdir.

Birçok kaynakta çok uluslu işletmelerin uluslararası, uluslar ötesi ya da global işletme kavramlarıyla eş anlamlı olarak hatta birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlar tek tek incelendiğinde birbirlerine benzer oldukları ancak bununla birlikte bazı temel farklılıklar da içerdikleri açık bir biçimde görülmektedir.

Çok uluslu işletmenin iki veya daha fazla ülkede faaliyet göstermesi, faaliyet gösterdiği ülkelerin birbirinden farklı ekonomik, sosyal ve siyasal özelliklere sahip olması karşılaşılan problemlerin bir yandan sayısını arttırırken diğer yandan da daha karmaşıklaştırmaktadır. Çok uluslu işletmelerin bu problemleri çözümleyebilmede başarılı olabilmesi, büyük ölçüde faaliyet gösterilen ülkeleri yakından izleyebilme \c bu ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyal özellikleri itibariyle iyi bir biçimde analiz edebilme yeteneklerine bağlıdır.

Çok uluslu bir işletmenin hangi ülkelerde faaliyet göstereceği stratejik bir kararıdır. İşletmelerin yatırım yapacakları ülkeleri seçmelerinde göz önünde bulundurdukları temel faktörler aşağıdaki gibi sıralanabiliri

— Ülkenin ekonomik ve teknolojik gelişimleri,
— Ülkenin ekonomi ve maliye politikaları,
— Altyapı yatırımlarının gelişmişliği,
— Pazar büyüklüğü,
— Doğal kaynaklar,
— Serbest girişimciliğin teşvik edildiği dengeli ekonomik ve politik çevre,
— İnsan ve mülkiyet hakları ile,
— Yasal düzenlemelerdir.

Dieter E.NVASSEN, "**Transnational Management and Global Strategy**". Joint Business Faculty Seminar, Anadolu University and Baldwin \Wallace College, Eskişehir/Turkey, 4-9 December 1992.
* Resmigül ÖREN. "**Çok Uluslu Şirketler ve Stratejileri**". Finans Dünyası, S.45 (Eylül 1993). s SI

Bugün dünya üzerinde faaliyet gösteren sayısız çok uluslu işletme vardır. Bu işletmeler içerisinde en çok bilinenleri; Ford, General Motor, IBM, Unilever. Toyota, General Electric, Coca Cola, Toshiba, Nestle, Philp Morris vb. dir.

Çok uluslu işletmelerin belli başlı özellikleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir[1];

— Çok uluslu işletmeler, toplam kaynaklarının büyük bir kısmını uluslararası faaliyetlere yatıran işletmelerdir.

— Çok uluslu işletmeler uluslararası üretimle uğraşmakta ve birçok ülkede üretim üniteleri işletmektedirler.

— Çok uluslu işletmeler dünyanın her bölgesinde veya ülkesinde faa;–yette bulunabilirler.

— Çok uluslu işletmelerin en önemli özelliği ise karar vermeyi gerektiren konularda dünya perspektifini gözönüne almalarıdır.

Çok uluslu işletmeler taşıdıkları bu temel özellikler nedeniyle diğer işletme türlerinden farklı anlamlar taşımakta ve daha özel bir yere ve öneme sahip olmaktadırlar. Çok uluslu işletmelerin her dönemde güncelliğini ve popülerliğini korumas da büyük ölçüde sahip oldukları bu ayırt edici özelliklerden ileri gelmektedir. İşletmelerin faaliyetlerini ulusal sınırları aşarak farklı ülkeler üzerine yayması kısaca çoi uluslu işletme haline gelmesi dünya ekonomisine yön veren temel etkinlikler içerisinde ilk göze çarpanlardandır.

Neil H. Jacoby bir işletmenin çok uluslulaşma derecesinin en üstüne ulaşabilmesi için aşağıdaki altı temel aşamayı geçmesi gerektiğini belirtmektedir[2]:

1. Aşama: Dış ülkelere ihracat yapmak
2. Aşama: Dış ülkelerde satış organizasyonları oluşturmak
3. Aşama: Kendi ürünlerini yapan ve satan firmalara lisans, patent ve know-how hakkı vermek
4. Aşama: Dışsal üretim yeteneğini başarmak
5. Aşama: Yönetimde yukarıdan aşağıya çok uluslulaşmayı sağlamak
6. Aşama: İşletme stoğunu elinde bulunduran işletme sahibinin çok uluslulaşması

Yukarıda sıralanan aşamaları başarılı bir biçimde gerçekleştiren işletmeler çok uluslu işletme olarak ekonomi içerisindeki yerini alacaktır.

Çok uluslu işletmelerin benzer örgütsel yapıları almasına karşın, bunların hepsi aynı şekilde faaliyet göstermezler. Bu farklılıklar değişik faktörler yardımıyla açıklanabilir. Bu faktörler tüm stratejileri, iş gören davranışlarını ve yerel koşulları kapsar. Çok uluslu işletmelerin örgütsel özellikleri formülasyon, spesifikasyon *t* yatay ve dikey) ve merkezileşme faktörleriyle tanımlanabilir[3] .

İnan ÖZALP, Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar) içerisinde İnan ÖZALP-Derya ŞERBETÇİ "Çok Uluslu İşletme Faaliyetlerinde Kültürel Farklılıkların Etkileri". Anadolu Üniversitesi Ya.No.849, Eskişehir, 1995, ss.242-243.

[1] Samuel C.CERTO, **Modern Management**, Fifth Edition, Allyn and Bacon Com., Boston, 1992. s.62?

[2] Richard M.HODGETTS-Fred LUTHANS, **International Management**. Second Edition Mc Graw Hill Inc.. New York, 1994, s. 199.

İşletmelerin faaliyetlerini ulusal sınırlar dışarısına yayarak çok uluslu işletme haline dönüşmesine yol açan temel birtakım sebepler bulunmaktadır. Bu temel sebepler aşağıdaki şekilde sıralanabilir[12]:

— Yeni pazarlar ya da büyüyen pazarlar için fırsatlar,
— Daha büyük karlar için fırsatlar,
— Hammaddeye ulaşma fırsatları,
— Finansal kaynakları arttırmak için fırsatlar,
— İşgücü maliyetlerini azaltmak için fırsatları,
— Yeni teknolojileri ele geçirme fırsatları,
— Coğrafik olarak müşterilere yönelim fırsatları,

Çok uluslu işletmelerin etkin bir analiz yaparak yatırım yapacağı ülke ya da ülkeleri iyi bir biçimde belirleyebilmesi; yukarıda sıralanan fırsatların ele geçirilebilmesi ve bu fırsatlardan en iyi şekilde yararlanılabilmesi için temel koşuldur.

Bir çok uluslu işletme modeli aşağıdaki biçimde şematize edilebilir[13].

ÇOK ULUSLU BİR İŞLETME MODELİ

İletişim boşlukları

İÇSEL SINIRLAMALAR

ÜLKE VE BÖLGENİN ÇEVRESEL PARAMETRELERİ

İŞLETMENİN KAYNAKLARI

KAYNAKLARIN KOMBİNASYON VE NAKİL

ÜLKELER ARASI İLİŞKİLER

EV SAHİBİ ÜLKE SINIRLAMALARI VE YARDIMLARI

ULUSLARARASI ORGANİZASYONLAR

REKABET PARAMETRELERİ

* Richard M.HODGETTS-Donald F.KURATKO, **Management**, Third Edition, Harcourt Brace Jovanovich Pub., New York, 199i, s.97.

:• William A.DYMSZA, **Multinational Business Strategy**, Mc Graw Hill Book Com., New York, 1973, i. 12

Faaliyetlerini ülke sınırları içerisinde yürüten yerel işletmeler ile faaliyetlerini ülke sınırları dışarısına yayan çok uluslu işletmeler birbirlerinden oldukça farklı temel özelliklere sahiptirler.

2. GLOBALLEŞME OLGUSU

Dünya pazarları gittikçe birbirine benzer hale gelmekte ve işletmenin özelliklerine bakılmaksızın tüm dünya düzeyinde aynı ürün yapısının kullanılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Ülkeler arasında artan benzerlikler, benzer ürünlere karşı tüketicilerin arzusu ve teknolojideki gelişme nedeni ile " Standartlaştırma " 1980'li yılların sonlarına kadar uluslararası pazarlamacılar tarafından en iyi strateji olarak düşünülmüştür. Bu düşüncelerin gittikçe yaygınlaşması, kültürel farklılıkların etkileri ve ülkeler arasında önemli sayılabilecek farklı politikalar vb. böyle bir stratejinin etkin bir biçimde izlenemeyeceği endişesini gündeme getirmiştir.

Harvard İşletme Yüksek Lisans Okulundan Ted Lewitt ile Micheal Poter'ın da saralarında bulunduğu bir grup araştırmacı "Globalleşme " kavramını ilk kez ortaya asmışlardır. Bu grubun temel düşüncesi, dünya pazarlarının müşteriler, pazarlar, endüstriler ve rakipler yönünden globalleşmeye doğru gittiğidir. Tüm dünyada birbirine benzer gereksinimleri olan ve bu gereksinimleri benzer biçimde aynı ürünlerle tatmin etme eğiliminde olan büyük tüketici bölümlerinin olduğuna ilişkin belirtiler vardır. Örneğin, tüm ülkelerde gelirden en fazla payı alan nüfusun %5'lik kısmı gelirlerini Mercedes-Benz otomobillere, Rolex marka saatlere vb. harcayan müşterilerden oluşmaktadır[14].

Globalleşme süreci kolay ve basit bir süreç değil aksine oldukça karmaşık br süreçtir. Globalleşme sürecinin yavaş fakat akılcı kararlarla izlenmesi, bu sürecin başarılı bir şekilde işlemesi ve bu süreçle hedeflenen amaçların gerçekleştirilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

Globalleşme, farklı ulusal pazarlar için, tüm fonksiyonel alanlara yönelik faaliyetlerin standartlaştırılmasını ifade eder. Bir global işletme yönetimi;

- Dünyadaki Pazar fırsatlarını,
- Rakiplerden kaynaklanan tehlikeleri,
- Ürün-, hammadde ve finansal kaynakları,
- İşgörenleri ve pazarlar arasındaki farklılıkları araştırır[15].

Global olmanın en az beş farklı yolu vardır. Bunlar[16] :

- Büyük pazarlarda büyük oynamak,
- Ürünlerde standartlaştırmaya gitmek,

Dieter EAVASSEN. "Think Globally Act Locally", Joint Business Faculty Seminar, Anadok Universty and Baldwin Collegc. 4-9 December 1992, Eskişehir/Turkey

[15] Donald A.BALL- Wendell H.CHILOCH. International Business. Fouth Editiona BP Irair Homewood, Boston, 1990, s.17.

[16] George S.YIP-Pierre M.LOENVE-M.YOSHINO. "How To Take Your Company To The Globd Market". Colombia Journal Of'V/orld Business (Winter 1988), s.38.

— Birkaç ülkede faaliyetlerde katma değer üzerinde yoğunlaşmak,

— • Pazarlama karması ve Pazar bölümlerinde benzerlik oluşturmak ve

— Farklı ülkelerdeki rekabet stratejilerini bütünleştirmektir.

Yukarıdaki yollardan da anlaşılacağı üzere globalleşmede temel noktalar standartlaştırma ve bütünleşmedir. Mal ve hizmetlerde standartlaştırmaya gitmek aynı zamanda politika, strateji ve amaçlarda bütünleştirmeyi sağlamak globalleşme ile birlikte düşünülen iki farklı boyuttur.

Globalleşme için mevcut endüstrinin dış kullanıcıları aşağıdaki şekilde şematize edilebilir:

PAZAR FAKTÖRLERİ

Homojen Pazar gereksinimleri
Global tüketiciler
Ürün yaşam eğrisinde kısalma
Reklam ve markada transfer
Dağıtım kanallarında uluslararası olma

EKONOMİK FAKTÖRLER

Dünya dağıtım ya da üretimde dereceleme
Dünya üzerinde kaynak etkililiği
Ülke maliyetlerinde önemli benzerlikler
Ürün gelişim maliyetlerini yükseltme

Global Strateji İçin Mevcut Durumlar

REKABET *FAKTÖRLERİ*

Ülkeler arasında karşılıklı rekabet
Rakibin Global hareketleri
Rakiplerin global hareketlerinde öncelikli davranmak için fırsatlar

ÇEVRESEL FAKTÖRLER

• İletişimi sağlamak
M Teknolojik değişim
M Devlet Politikaları

Bir global strateji yeteneği için gerekli içsel faktörler aşağıdaki şekilde şematize editebilir:

YAPI

B Global yetkinin merkezleşmesi
M Uluslararası paylaşım alanlarının yokluğu

YONETIM SURECİ

Ülkeler arası koordinasyon
Global planlar
Global bütçeler
Global performans ve ücret
İçsel gruplar ve formlar

Global strateji uygulaması ve geliştirilmesi için kabiliyetler

KULTUR

Global (ulusal) kimlik
İşletmenin bağımlılığı

INSAN

Yabancı uluslardan yararlanma
Çok uluslu kariyerler
Sık seyahatler
Liderlerin durumları ve faaliyetleri

KAYNAK: YIP, s.40

Yukandaki tablodan da görüleceği üzere globalleşme süreci içerisinde bir çok içsel ve dışsal faktörün incelenmesi ve bu faktörün global normlu, dünya yönelimli olarak düşünülmesi gerekmektedir.

Global bir ekonomide Pazar temeline dayalı, özel kesime yönelik, ihracat yönelimli ve rekabet yoğun işletmeler ağırlık kazanmaktadır.

Globalleşme birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Tüm dünyaya yayılma faaliyetlerinde standartlaştırmaya gitmek oldukça zor bir iştir. Her ülkenin ekonomik, sosyal ve politik yapısı birbirinden farklı olduğu gibi, kültürler arası geçişte de birçok problemler yaşanmaktadır. Farklı ahlaklara, dillere, dinlere, değer yargılarına, örf, adet ve geleneklere sahip insanların, toplumların ve ülkelerin bir noktadan sonra birlikte hareket etmeleri ve aynı şekilde düşünüp benzer şekilde davranmaları hiçte kolay değildir. Global ahlak dediğimiz olguda önemli olan, ülkeler arası paylaşılmış değer, inanç, tutum ve düşünceleri tespit etmek ve bu değerlerden en iyi şekilde yararlanmaya çalışmaktır.

Global yönelimli olmak ve global düşünmek bir yönetici için değişik çaba ve ilgileri gerektirir[17], global yöneticiler yetenekli ve sabırlıdırlar. Ayrıca lisan engellerinin ortaya çıkaracağı problemleri en aza indirgeme çabasındadırlar. Global yönetici olarak doğulmaz, doğal süreç içerisinde global yönetici olunur[18].

Bir global yöneticinin aşağıdaki görevleri etkin bir şekilde yerine getirmesi gerekir[19].

— Global stratejik yetenekleri kullanma ve geliştirme için kabiliyetler,
— Geçişi ve değişimi yönetmek için yetenekler,
— Kültürel farklılıkları yönetmek için yetenekler,
— Esnek örgüt yapılarında işlev ve tasarım için yetenekler,
— Grup içerisinde ve diğerleri ile birlikte çalışmak için yetenekler,
— İletişim için yetenekler,
— Bir örgütte bilgi transferi ve öğrenme için yetenekler.

Etkin bir global işletme yöneticisinin yukarıdaki yeteneklere sahip olması globalleşme sürecinin başarısı için temel koşullardandır.

Günümüzde dünya çapında güçlü bir rekabet konumu oluşturabilme yeteneği açısından, hayatta kalabilme ve gelişmelerini gözlemleyen çok sayıda işletme için " global hareket etme " stratejik bir yaklaşım haline gelmiştir.

Globalleşme; milliyetsizleşme, bütün dünyada faaliyet gösterme ve sınırları ortadan kaldırma yolu ile hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımıdır[0].

[17] Andrew KUPFER, "How To Be A Global Manager". Fortune, C. 117. Sıf (14 Mart 1988), s.24.
[18] William TAYLOR, 'The Logic Of Global Business", Harvard Business Review, C.69. S.2 (April 1991), s.94.
Henry W.LANE-Joseph STEFANO, International Management Behavior, Seconcl Eclition, PWS-Kenl Puh., Com., Boston, 1992. s.51.

Globalleşmenin temel anlamı tüm dünya üzerindeki rekabetçi ortamda lider olmaktır. Globalleşmeden dünya sınıfına geçiş aşağıdaki şekilde şematize edilebilir[1].

Global Sürücüler	Global Yetenekler	Dünya Sınıfı (Worl Class) Faaliyetler
Entegrasyon	Stratejik odaklanma	Amacı büyütmek
Akış	İvme	İçsel Liderlik
Kaldıraç	Çeviklik	Pro-aktif ölçüler
Optimizasyon	İlişkiler	En iyi uygulamalar
	Teknoloji	Etkinlik ve etkililik
	Girişimcilik ruhu	Sürekli yenilik
		Yapısal yetenekler
		Paradoks yönetimi
		Bilgi toplama
		Dış faaliyetler

Son yıllarda uluslararası düzeyde yaşanan şirket evlilikleri ve birleşmeler globalleşmenin en önemli sinyallerini vermektedir. Günümüzde ulusal şirketler ya da ulusal sermaye neredeyse ortadan kalkmak üzere ve rekabet artık ülke sınırları göz önüne alınmadan gelişmektedir" .

3. ÇOK ULUSLU İŞLETMELERDE GLOBALLEŞME

Çok uluslu işletme ile globalleşme kavramı genelde birbirleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa ikisi arasında temel birçok farklılıklar bulunmaktadır.

Globalleşme, uluslararasılaşma sürecinin tamamlanarak, üretim ve tüketimin tüm dünya çapında planlandığı, serbest rekabetin ve piyasanın uluslarüstü kuruluşlarda denetlendiği bir sistemdir. Çok uluslu işletmeler iki ya da daha fazla ülkede faaliyet gösterirken kaynaklarını bu ülkeler arasında ortak kullanıma tahsis ederken, globalleşme sürecinde tüm dünya ülkeleri arasında bir entegrasyona gidildiği açıktır.

Çok uluslu işletmeler temelde " Heterojen " (birbirinden farklı) yapılı bir dünya değerlendirmesinde bulunurken, global işletme anlayışı " Homojen " (birbirine benzer), yapılı bir dünyayı ve giderek birbirine benzeyen toplumsal ve ekonomik bütünlükleri temel almaktadır[2] . Toplumsal ve ekonomik anlamda bütünlüğü sağlamak ve dünya yönelimli faaliyette bulunmak gerçekten zordur.

Çok uluslu işletmeler, faaliyette bulundukları ülkelerin, toplumsal, kültürel, ekonomik koşullarını ve sınırlarını ayrı ayrı değerlendirerek, her ülkenin özel koşullarına uygun olarak planlanmış ve farklılaştırılmış mamullerin üretimini ve pazarlanmasını dikkate almaktadır. Global işletmecilik anlayışı içerisinde, standardize olmuş mamul temeline dayalı ürünlerin satış ve üretimini dünyanın her yerinde gerçekleştirilmesi temel alınmaktadır[3].

Koh SERA,"Corporate Globalization: A New Trend", Academy Of Management Executive, Vol.6, Ks.1 (1992), s.89.

[1] Terence BRAKE. The Global Leader, Irwin Proi'essional Pub., Chicago, 1997, s.5.

[2] Betiil ŞAHİN, "Globalleşme Yarışı", Capital, Yıl.6, Sıl (Kasım 1998), s.80.

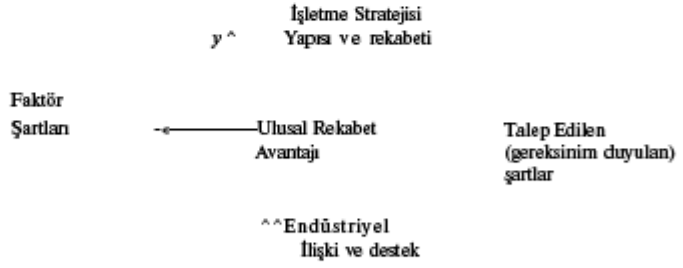
[3] Arthur G.FEDEIAN, Management, The Dryden Pres, 1986, s.640.

Gary DESLER, Management Fundamentals, Prentice-Hall International Editions, Boston, 1985, s 427

Çok uluslu işletmeler, global ekonomik faaliyetlerde bilinen tek örgütsel biçimdir. Merkezileşme çok uluslu işletmenin temel özelliğidir. Merkezileşmenin ekonomik mal ve hizmetleri üretme ve dağıtmada tek verimli yol olduğunun düşünülmesiyle birlikte, gerçekte merkezileşmenin verimsizliği de beraberinde getirdiği görüşü giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır[25]. Globalleşme süreci içerisinde merkezileşmeden sözetmek doğru değildir. Bu süreç içerisinde ülkelerin global yöneticilerinin gerekli yerlerde gerektiği kadar yetki devrine gitmesi sürecin başarısı için gereklidir.

Birçok araştırmacı, ürün nitelikleri ve ürünler için gereksinimlerde ve amaçlarda benzerliklerin gittikçe arttığına inanır. Dünya çerçevesinde ürünlerin düşük maliyetle satılması ve üretilmesi için şirketlere yetki verilmesi, tüm kültürler arası standardizasyona gidilmesi ve ürünlerin global pazarlar içerisinde yer alması bunun doğal bir sonucudur. Çok uluslu faaliyetlerden farklı olarak bazı firmalar globalleşmiş faaliyetlerle karakterize edilirler. Örneğin Levi Strauss And Company, Coca Cola vb. diğer işletmelerin faaliyetleri dünyanın her yerine dağılmış durumdadır[6].

Bir global ekonomi içerisinde ulusal rekabeti gerçekleştirmek için 4 çevresel eleman Micheal Porter'in " Ulusallaşmanın Rekabet Avantajı " isimli kitabında tanımlanmaktadır. Bu elemanlar aşağıdaki şekilde şematize edilebilir[27].

Bu model global ekonomi içerisinde bir ülkenin pozisyonunu anlamak ve daha iyi hale getirmek için kullanılır. Aynı zamanda bu model değişik ülkelerde işletme faaliyetlerinin rekabet potansiyelini analiz etmek için yöneticilerin, global planlar ve global kontroller yapmalarını gerekli kılar.

Global yapı ile çok uluslu işletme yapıları arasında bazı temel kriterler göz önüne alındığında temel birtakım farklılıkların olduğu ortaya çıkmaktadır.

[25] WESSEN,'Transnational
[26] Dara KHAMBATA-Riad ASAMİ, International: Business. Mc Millian Pub., Com., New York.. 1992, s.46.
[27] John R.SCHERMERBORN, Management For Productivity, Fourt Edition, John Wiley and Sons.. New York. 1993, s.52.

Global yapı ile çok uluslu işletme yapısının karşılaştırılması aşağıdaki tablo-da verilmektedir

	GLOBAL YAPI	ÇOK ULUSLU YAPI
Ürün hattı	Uzmanlaşmış	Kopya edilmiş
Pazar transferleri	Uluslararası ürün	Ulusal ürün
Değerlendirme modeli	Maliyet merkezli	Kar merkezli
Bağlı roller	Strateji uygulama	Strateji uygulama ve geliştirme
Bağlı özerklik	Düşük	Yüksek
Bağlı yönetim	Yabancı,kısa dönemli	Yerel, uzun dönemli

Bir uluslararası şirket, faaliyetlerinde tecrübe kazandıkça ve yabancı ülkeler-deki sınırlı yatırım faaliyetleri yerini çok uluslu bir işletme algılanmasına bıraktıkça, bu şirketin gelişiminde dünya yönelimli yeni bir yaklaşım ortaya çıkar.

Çok uluslu bir işletme faaliyet bölgelerinin sınırlarını genişleterek mamul ve hizmetlerde daha yoğun bir şekilde standartlaşmaya gittikçe, yeni bir kimlik kazan-ma yolunda büyük adımlar atmış olur. Bu yeni kimliğin adı " Global İşletme " dir. Günümüzde birçok işletme global işletme olma çabası içerisinde faaliyetlerini sür-dürmeye çalışmakta ve çok uslu işletmeler global işletim" haline gelmektedirler.

Globalleşme ile birlikte çok uluslu bir işletmede önceden ülke içi ve ülke dışı faaliyet bölümleri için ayrı ayrı stratejik kararlar alınırken globalleşme ile birlikte kararlar artık tüm işletme için merkezden alınmaya başlar \

Global işletmeler ile çok uluslu işletmeler arasında yer alan önemli farklılık-lardan bir diğeri de yönetim felsefelerinden gelen farklılıklardır.

Çok uluslu işletmeler genellikle Howard V. Permutter tarafından geliştirilen; Etnosentrik ve Polisentrik yönetim felsefelerinden birini benimseyebilirler \

Etnosentrik düşünce de; çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren yan kuruluş ve merkez işletmelerin üst kademelerinde ve kilit noktalarında \er alacak personelin ana kökenlj olması tercih edilmektedir.

Polisentrik düşüncede ise üst yönetimin birbirinden farklı yabancı ülke kül-türlerine ve koşullarına sahip olmasının kar sağlandığı sürece fazla önemli olmadığı düşüncesi kabul edilir.

Global işletmeler ise, yeni yatırımlara yönetebilmek için evrensel standartla-rın geliştirilmesini hedefleyen Geosentrik düşünceye yakındır.

Paul BEAMİSH, **International Management**, Irvın Homewood, Boston, 1991, s. K)I.

" Arvind PHATAK (Çev.Atilla BARANSEL-Tomis SONAY), **Uluslararası Yönetim.** İşletme Fakül-tesi Ya.No.2l1, ?, s.94.

Howard PERMUTTER (Çev.Inan ÖZALP), "**Çok Uluslu İşletmelerin Gelişimi**", İçinde İnan ÖZALP, Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar), Eskişehir, 1986, s.73.

Geosentrik düşüncede, yan kuruluş ya da merkez işletme yöneticileri için yalnızca ülke çıkarları değil, aynı zamanda dünya çapında işletme amaçlarını gerçekleştirmeyi motive edecek bir ödüllendirme sistemide önemli olmaktadır.

Global fırsatları, global alternatifleri ve gelecekte ortaya çıkacak global sonuçları işletme kararlarında dikkate alan bir plan olan global strateji, uluslararası faaliyetleri ayrı ülke işletmelerince ve ayrı biçimde düzenlenmiş bir portföy olarak gerçekleştirmekten çok, çok uluslu bir temel üzerinde çıktıların maksimize edilmesini hedefler

Çok uluslu bir işletmenin global işletme biçimine dönüşebilmesi için en uygun sermayeyi sağlaması, en uygun fiyatlarla girdi temin etmesi, en yüksek kar marjını elde edebilmesi kısacası " en uygun ve en iyiyi " yakalayabilmesi gerekir.

Çok uluslu işletmelerin globalleşme süreci içerisinde tüm dünyayı bir bütün olarak görmesi, dünya yönelimli faaliyetlerinin planlanması, örgütlenmesi, koordinasyonu ve denetlenmesini sağlaması ve dil, din, ırk vb. değerlerden oluşan kültürel farklılıklara yer vermeden yetenekli ve tecrübeli elemanlardan yararlanma yoluna gitmesi, globalleşme sürecinin başarılı bir biçimde sürdürülebilmesi için temel koşuldur.

Çok uluslu işletmelerin tüm dünya üzerinde " standart " olarak nitelendirilebilecek ürün ve pazarlara yönelmesi globalleşme sürecinin bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hızlı bir globalleşme sürecine girdiğimiz şu günlerde çok uluslu işletmelerde bu süreçten etkilenerek global işletme olma çabası içerisinde faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Globalleşme, tüm dünyayı bir bütün olarak görme ve faaliyetlerde bir entegrasyon sağlama olarak tanımlanmaktadır. Çok uluslu işletmelerin* globalleşme süreci içerisinde başarılı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmeleri için öncelikle standartlaşmayı temel ilke olarak benimsemeleri gerekir. Mamullerde, pazarlarda, yönetim, üretim, işgören, finans ve ar-ge stratejilerinde tüm dünya gözönüne alınmalı ve bu stratejilerde tüm dünya ülkeleri içerisinde bir bütünlük sağlanmalıdır.

Her yerde ve her koşulda geçerli bir yönetim ilkesi ve organizasyon biçimi olmadığı gibi dünyanın her yerinde geçerli ortak bir üretim sistemi, teknoloji ve mamul bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, global düzeyde faaliyet gösterirken "• en iyi yol " mevcut değildir. Ancak " nasıl yapmak istiyoruz " dan çok " ne yapmak istiyoruz " üst yönetimin önemli bir görevi olduğundan, burada amaçların birliği, faaliyetlerin birliğinden çok daha büyük önem taşımaktadır[22]. Global düşüncede bir işin nasıl yapıldığından çok amaç birliği önemli olmaktadır. Amaçlara ulaşmada kullanılacak araçlar evrensel olmayabilir. Önemli olan kullanılan aracın dünyada her

Stephun ROBOCK-Kenneth SİMONDS. **International Business and Multinational Enterprises**, R.D. Irwin Inc., Illinois, 1973. s.404.

[22] John TOMB (Çev. İnan ÖZALP), "Çok Uluslu İşletmelerin Yeni Boyutları", İçinde İnan Ö"ALP, Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar), Eskişehir, 1986, s. 19

ülkeye ve her koşula hizmet edecek ortak bir görüş birliğini yansıtmasıdır. Bu nedenle işletmelerin globalleşme sürecinde izledikleri stratejiler birbirinden farklı alabilir. Fakat farklı stratejilerin herbiri, dünyanın her yerindeki gereksinim ve beklentileri karşılamaya yönelmelidir.

SONUÇ

Faaliyetlerini yerel pazarlar dışında uluslararası alanlara kaydıran çok uluslu işletmeler ülkelerin ekonomik yaşamlarına yön veren temel birimlerdir. Globalleşme ise tüm dünyanın kabullendiği bir gerçektir. Bu gerçek içerisinde sınırlar tamamen kalkarak tüm dünya tek bir Pazar olarak ele alınmaktadır.

Çok uluslu işletmeler ile tüm dünya yönelimli bir yaklaşım olan globalleşme ve bu yaklaşım içerisinde faaliyet gösteren global işletmeler birbirleriyle yakın ilişki içerisindedirler. Birçok kaynakta çok uluslu işletmeler ile global işletmeler aynı bağlamda ele alınmaktadır. Birbirleriyle büyük benzerlikler içeren bu kavramlar arasında temel birtakım farklılıklar bulunmaktadır.

Çok uluslu işletmeler kaynaklarını iki ya da daha fazla ülkede ortak kullanıma tahsis ederken, globalleşme sürecinde tüm dünya ülkeleri arasında bir entegrasyona gidilmektedir. Globalleşme süreci içerisinde işletmeler faaliyetlerini tüm dünya yönelimli olarak planlayıp örgütlemekte ve buna göre yürütmektedirler.

Gerek çok uluslu işletmeler ve gerekse globalleşme olgusunun hemen her dönemde güncelliğini ve önemini koruyacağı hatta bu önemin daha da artacağı tartışılmaz bir gerçektir.

KAYNAKLAR

BALL A.Donald - CHILOCH H.Wendell: **Internetional Business**, Fourth Edition, BP Irwin, Home Wood, Boston, 1990.

BEAMISH Poul: **International Management**, Irwin Home Wood, Boston, 1991.

BRAKE Terence: **The Global Manager**, Irwin Professional Pub., Chıgaco, 1997.

CERTO C.Samuel: **Modern Management**, Fifth Edition, Allyn and Bacon Com., Boston, 1992

DESSLER Garry: **Management Fundamentals**, Prentice Hail International Editions, Bostan, 1985

DYMSZA A.William: **Multinational Business Strategy**, Mc Graw Hill Book Com., New York, 1973.

FEDEIAN Arthur: **Management**, The Dryden Press, 1986.

HODGETTS M.Richarda - KURATKO F.Donald: **Management**, Third Edition, Horcourt Brace Jovanovich Pub., New York, 1991.

HODGETTS M.Richard-LUTHANS Fred: **International Management**, Second Edition, Mc Graw Hill Inc., New York, 1994.

KHAMBATA Dara - ASAMI Riad: **International Business**, Mc Millian Pub., Com., New York, 1992.

KREITNER Roberf.Management, Houghton Mitlin Com., Boston,. 1992.

KUPFER Andrevv: "How to be a Global Manager", **Fortuna,** C.I7, s.6 (14 March 1988).

LANE W.Hanry - STEFANO Joseph: **International Management Behavior.** Second Edition, PWS Kent Pub., Com., Boston, 1992.

MONDY Wayne ve Diğerleri: **Management Concepts and Practices,** Allyn and Bacon Inc., Boston, 1986.

ÖREN Resmigül: "Çok Uluslu Şirketler ve Stratejileri", Finans Dünyası, S.45 (Eylül 1993).

ÖZALP İnan:Çok **Uluslu İşletmelerin Yönetimi,** Eskişehir, 1984

ÖZALP İnan - ŞERBETÇİ Derya: **"Çok Uluslu İşletme Faaliyetlerinde Kültürel Farklılıkların Etkileri"** içinde İnan ÖZALP, **Uluslararası İşletmecilik** (Seçme Yazılar), Anadolu Üniversitesi, Ya. No. 849, Eskişehir, 1995.

PERMUTTER Havard (Çev. İnan ÖZALP) : "Çok Uluslu İşletmelerin Gelişimi". İçinde İnan ÖZALP, **Uluslararası İşletmecilik** (Seçme Yazılar), Eskişehir. 1986.

Phatak-Arwind (Çev. Atilla BARANSEL - Tomris SONAY) **uluslararası Yönetim,** İşletme Fakültesi, Ya.No.213 ?.

PHATAK **Arwind:International Dimensions Of Management,** PWS - Kent Pub., Com, Boston, 1992

ROBBOCK Stephan - SIMONS Kenneth: **International Business and Multionational Enterprises,**-RD. Irwin Inc., Illinois, 1973.

SCHMERBORN **R.John:Management for Productivity,** Fourth Edition, John Willey and Sons, New York, 1993.

SERA Koh: **"Corporate Globalization: A New Trend",** Academy of Management Executive, Vol.6, Iss.1 (1992).

ŞAHİN Betül: **"Globalleşme Yarışı", Capital,** Yıl.6, S.11 (Kasım 1998)

TAYLOR William: **"The Logic Of Global Business",** Harvard Business Revievv. C.69, S.2 (April 1991).

TOMB John (Çev. İnan ÖZALP) :"Çok Uluslu İşletmelerin Gelişimi", içinde İnan ÖZALP, **Uluslararası İşletmecilik** (Seçme Yazılar), Eskişehir, 1986.

WASSEN E.Dieter:"Think Globally Act Localy", **Joint Business Faculty Seminar.** Anadolu Universty and Baldwin Wallage College, Eskişehir/ Turkey, 4-9 December 1992.

WASSEN E.Dieter: "Transnational Management and Global Strategy", **Joint Business Faculty Seminar,** Anadolu Universty and Baldvvin Wallage College, Eskişehir / Turkey, 4-9 December 1992

YIP S,George-LOEWE M.Pierre -YOSHINO M. : "How To The Take Your Company To The Global Market", **Columbia Journal of World Business** (Winter 1988).

Dumlupınar Üniversitesi
Sayı: 4

Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2000

KÜTAHYA'DA İKAMET EDEN DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN İL EKONOMİSİNE KATKISI

Öğr. Gör. Ercan TAŞKIN
Arş. Gör. Mahmut ZORTUK

ÖZET

Bu çalışmada Kütahya ilinde ikamet eden Dumlupınar Üniversitesi öğrencilerinin il ekonomisine katkılarını belirlemeye çalışılmıştır. Şu an Kütahya il merkezinde eğitim-öğretimi sürdürmekte olan 11.000' den fazla öğrenci olduğu tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin tamamına yakını sürekli olarak derslere devam etmekte ve il merkezinde ikamet etmektedir. Genel olarak öğrenciler devlet yurdunda, özel yurtta ve kiralık evlerde ikamet etmektedir.

Çalışmada, sözü geçen bu üç zümreden tesadüfi olarak kırkar kişilik gruplar seçilmiş ve bu öğrencilere ekte örneği görülen anket formu uygulanmıştır. Sonuçta bu anket formalarından yararlanılarak öğrencilerin Kütahya'ya ekonomik katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. GİRİŞ

Pazarlamacılar, gençlerin tüketim alışkanlıklarını ve davranışlarını öğrenmek isterler ve gençleri, toplam pazarı oluşturan önemli bir tüketici dilimi olarak kabul ederler. Dikkat edilirse ne zaman bir şehre üniversite kurulursa, o şehirde tüketim

Dumlupınar Üniversitesi, K.M.Y.O
Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F

artar, ticari hayat canlanır ve kültür hayatı yavaş yavaş gelişmeye başlar. Sonuçta bir şehirde kurulan üniversitenin gençliği o şehrin tüketim yapısı içinde önemli bir yer tutar.

Bizden bu çalışmada, Kütahya' da ikamet eden, Dumlupınar Üniversitesi öğrencilerinin 1999-2000 eğitim-öğretim yılında Kütahya ekonomisine katkıların: belirlemeye çalıştık.

Kütahya' da ikamet eden öğrencilerin tespitinde Mahalle Muhtarları, Devle: *ve'Öze] Yurt yöneticileri ile* görüşülerek yaklaşık J 1,000 öğrencinin 10 ay süre ile Kütahya' da ikamet ettikleri saptanmıştır. Sonraki aşamada 11,000 kişiden oluşan ana kütle üç homojen zümreye ayrılmıştır. Bu zümreler, devlet yurtlarından, özei yurtlardan ve kirada ikamet eden öğrencilerden oluşmaktadır. Söz konusu bu zümrelerden ana kütleyi temsil edeceği varsayılarak, her zümreden tesadüfi seçim yöntemiyle 40' ar birimlik örnek seçilmiş ve bu seçilen örnek birimlerine ekte örneği görülen anket formu uygulanmıştır. Anket formundan elde edilen bilgilere göre her* zümre için aritmetik ortalama, standart sapma, standart normal dağılım, hipotez testi ve yüzdelik dağılım grafikleri oluşturulmuştur.

Çalışmamızın son kısmında ise Kütahya' da ikamet eden 11000 öğrencinin Kütahya' da bıraktığı toplam tutara 5 çarpan kat sayısı uygulanarak, öğrencilerin Kütahya ekonomisine katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. DEVLET YURTLARI ÖRNEKLEMİ

Zümre olarak orta tabakayı oluşturan ve devlet yurtlarında ikamet eden 40 öğrenciye uygulanan anket sonuçlarına göre, bir öğrencinin aylık harcama toplamını bulalım:

Aylık Harcamalar	£,-	n,	*Zi-JLi*
70,000,000,- 80.000,00'V	75.000.000	11	825.000.000,
81.000.000,- 90.000,000.	85.000.000	15	1.275.000.000.
91.000.000,- 100.000.000.	95.000.000	9	855.000.000.
101.000.000,- 110.000.000.	105.000.000	5	525.000.000.
111.000.000. - +	115.000.000	0	0
		40	3.480.000.000.

$$x = \frac{\text{I«,}}{3.4\text{M.oro.oro-n}} = ?$$

40

Bir öğrenci aylık ortalama olarak *87*,000,000,- TL' lik harcamada bulunmaktadır.

Aritmetik ortalamadan ne kadarlık bir sapma olduğunu bulmak için standart sapmayı hesaplayalım :

$$\left[\pounds(*,\bullet - x)^2.n,\right.$$
$$\left.\mathbf{I}\right»,$$

$(x,- x)$	$(x_i - x)^2$	$(x_i - x)^2 . n,$
-12.000.000,-	144.000.000.000.000,-	1.584.000.000.000.000,-
-2.000.000,-	4.000.000.000.000,-	60.000.000.000.000,-
8.000.000,-	64.000.000.000.000,-	576.000.000.000.000,-
18.000.000-	324.000.000.000.000,-	1.620.000.000.000.000,-
28.000.000,-	784.000.000.000.000,-	0
		3.840.000.000.000.000,-

$$s = \sqrt{\frac{384000}{40}} = 9.797.500.\text{-}TL$$

Bulduğumuz değer aritmetik ortalamadan 9.797.500,-TL' lik bir sapma göstermektedir.

2.1. Aralık Tahmini ile Ana Kütle "Ortalamasının Tahmini"

1999-2000 eğitim-öğretim yılında Dumlupınar Üniversitesi' ne kayıtlı ve Kütahya'da ikamet eden öğrencilerin Kütahya ekonomisine katkılarını ölçmek için 40 kişilik bir örnek kütle seçilmiş ve aylık harcamaların aritmetik ortalaması 87.000.000,-TL standart sapmasının da 9.797.500,- TL olduğu hesaplanmıştır. % 99 olasılıkla Ana Kütle aylık ortalamasının hangi aralıklarda bulunduğunu test edelim :

n = 40

olasılık düzeyi = % 99

*, = 0,01 ,ztab'=2,58

1 = 87.000.000.000,-TL.

s = 9.797.500,-TL.

n > 30 olduğu için, standart normal dağılımı ve,

$$P(3c^2,58s/\sqrt{n}) = 0,99$$
$$P[83.000.000 < M < 91.000.000] = 0,99$$

Ana kütle aylık harcamalarının, % 99 olasılıkla 83.000.000,- TL' sı ile 91.000.000,- TL'sı arasında olduğu tespit edilmiştir.

z tablo değeri, normal dağılım tablosundan

2.2. Hipotez Testi

Kütahya' da ikamet eden D.P.Ü. öğrencilerinin 1999-2000 eğitim yılında, Kütahya ekonomisine katkısını ölçmek için yapılan araştırma sonucunda ortalama aylık harcamaların 90.000.000,- TL' sı olduğu iddia edilmektedir. Zümrelere göre alt tabakayı oluşturan ve devlet yurdunda kalan 40 kişilik bir örneklem seçilmiştir. Aritmetik ortalaması 87.000.000,- TL, standart sapması 9.797.500,- TL olarak hesaplanmıştır. % 99 olasılıkla araştırma sonucunun doğruluğunu test edelim:

H_0: Bir öğrencinin ortalama aylık harcamasının 90.000.000,- TL olarak iddia edilmesi. (M = 90.000.000,- TL)

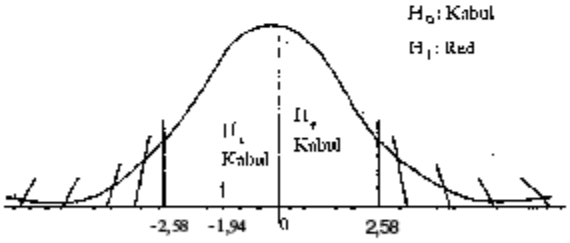
H|: Bir öğrencinin ortalama aylık harcamasının 90.000.000,- TL' den farklı olduğunun iddia edilmesi. (M * 90.000.000,- TL)

M= 90.000.000,- TL
x = 87.000.000,-TL
s = 9.797.500,- TL
n= 40
'= = 0,01 ,ztab²= 2,58
n>30 olduğundan, ilgili dağılım standart normal dağılımı,

$$z_{hes} = \frac{x - M}{V\!«} = \frac{87.000.000. - TL - 90.000.000. - TL.}{\frac{9.797.500.-77}{40}}$$

$$= \frac{-3.000.000. - TL}{1.550.237.-TL}$$

^,,,.,=-1,94

Devlet yurtlannda ikamet eden bir öğrencinin aylık ortalama harcaması % 99 olasılıkla 90.000.000,- TL' dir.

z tablo değeri, normal dağılım tablosundan

2.3. Harcamaların Yüzdelik Payları

Devlet yurtları örneklemi için, seçtiğimiz 40 öğrencinin aylık toplam harcamaları içinde, alt kalem harcamalarının yüzdelik paylarını bulalım:

Kitap - Kırtasiye Harcamaları	= 500,000,000,- TL.
Barınma Harcamaları	= 240,000,000,- TL.
Beslenme Harcamaları	= 1,980,000,000,- TL.
Giyim Harcamaları	= 450,000,000,- TL.
Ulaşım Harcamaları	= 350,000,000,- TL.
	3,520,000,000,- TL

1. 3,520,000,000,- TL — 500,000,000,- TL.
,100 — x

Kitap - Kırtasiye Harcamaları % 14,0
x = 40

2. 3,520,000,000,- TL — 240,000,000,- TL.
100 — x

Barınma Harcamaları % 6,5
x = 6,5

3. 3,520,000,000,- TL — 1,980,000,000,- TL.
100 — x

Beslenme Harcamaları % 56
x = 56

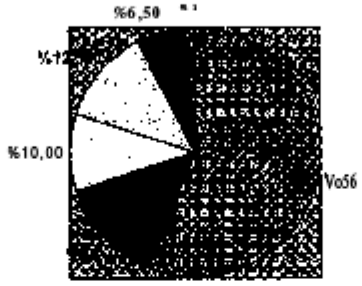
4. 3,520,000,000,- TL — 450,000,000,- TL.
100 — x

Giyim Harcamaları % 12,5
x=12,5

5. 3,520,000,000,- TL — 350,000,000,- TL.
100 — x

Ulaşım Harcamaları % 10,0
x= 10,0

Toplam Harcamalar % 99

3. KİRA'DA İKAMET EDEN OGRENCI ORNEKLEMI

Zümre olarak genellikle üst tabakayı oluşturan ve kirada ikamet eden 40 öğrenciye uygulanan anket sonuçlarına göre bir öğrencinin aylık harcama toplamını bulalım:

70.000.000.	75.000.000	4	300.000^000.
80.000.000.			
81.000.000.	- 85.000.000	7	595.000.000.
90.000.000.			
91.000.000.	- 95.000.000	11	1.045.000.000.
100.000.000.			
101.000.000.	- 105.000.000	13	1.365.000.000.
110.000.000.			
111.000.000. - +	115.000.000	5	575.000.000.
		40	3.880.000.000.

?

$$\frac{3.880.000.000.-77}{40}\text{»000. -TL}$$

Bir öğrenci aylık ortalama olarak 97.000.000,-TL' lik harcamada bulunmaktadır.

Aritmetik ortalamadan ne kadarlık bir sapma olduğunu bulmak için standart sapmayı bulalım.

$$\sqrt{\sum(x_i - \bar{x})^2 . n_i} \quad _{\circ}$$

$(x_i - x)$	$(x_i - x)^2$	$(x_i-x)^2.n_i$
-22.000.000,-	484.000.000.000.000,-	1.936.000.000.000.000,-
-12.000.000,-	144.000.000.000.000,-	1.008.000.000.000.000,-
2.000.000,-	4.000.000.000.000,-	44.000.000.000.000,-
8.000.000,-	64.000.000.000.000,-	832.000.000.000.000,-
18.000.000,-	324.000.000.000.000,-	1.620.000.000.000.000,-
		5.440.000.000.000.000,-

$$\frac{\sqrt{5440000^2 \cdot 10^5}}{40} = \sqrt{13600 \cdot 10^5}$$

$s = \sqrt{}$ 1.661.903.-TL.

3.1. Aralık Tahmini ile Ana Kütle Ortalamasının Tahmini

1999-2000 eğitim-öğretim yılında Dumlupınar Üniversitesi' ne kayıtlı ve Kütahya'da ikamet eden öğrencilerin Kütahya ekonomisine katkılarını ölçmek içim kirada ikamet eden ve genellikle üst tabakayı oluşturan öğrencilerden 40 kişilik bir örnek kütle seçilmiş ve aylık harcamaların aritmetik ortalaması 97.000.000- TL' sı ve standart sapmasının da 11.661.903.- TL olduğu hesaplanmıştır. % 99 olasılıkla ana kütle aylık ortalamasının hangi aralıklarda bulunduğunu test edelim:

n = 40

olasılık düzeyi = % 99

« = 0,01, ztab[3] = 2,58

$\bar{X}$ = 97.000.000.- TL

s= 11.661.903.-TL

n > 30 olduğu için, standart normal dağılımı ve,

$$p(\bar{x} \pm 2{,}585\ \sigma_{\bar{x}}) = 0{,}99$$

$$p[92.239.300 < M < 101.760.700] = 0{,}99$$

Ana kütle aylık harcamalarının, % 99 olasılıkla 92.239.300.-TL' sı ile 101.760.700.-TL' sı arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Hipotez Testi

Kütahya' da ikamet eden D.P.Ü. öğrencilerinin 1999-2000 eğitim yılında, Kütahya ekonomisine katkısını ölçmek için yapılan araştırma sonucunda ortalama aylık harcamaların 100.000.000,- TL' sı olduğu iddia edilmektedir. Zümrelere göre üst tabakayı oluşturan ve kirada ikamet eden 40 kişilik bir örneklem seçilmiştir. Aritmetik ortalaması 97.000.000,- TL, standart sapması 11.661.903,- TL. olarak hesaplanmıştır. % 99 olasılıkla araştırma sonucunun doğruluğunu test edelim:

H_1: Bir öğrencinin ortalama aylık harcamasının 100.000.000,- TL olarak iddia edilmesi. (M =.100.000.000,- TL)

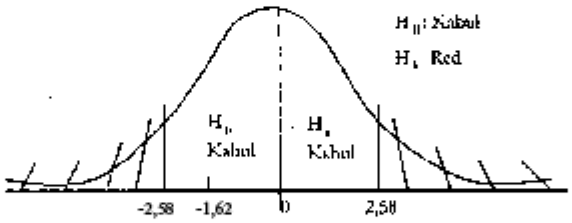
[3] z tablo değeri, normal dağılım tablosundan

H,: Bir öğrencinin ortalama aylık harcamasının 100,000,000,- TL' den farklı olduğunun iddia edilmesi. (M * 100,000,000,- TL)

M = 100,000,000,-TL
$\bar{X}$ = 97,000,000,- TL
s = 11,661,903,-TL
n = 40
oc = 0,01 ,*ztab = 2,58
n>30 olduğundan, ilgili dağılım standart normal dağılımı,

$$z_{hes} = \frac{3c\text{-}Af}{s/\sqrt{n}} = \frac{97,00Q00Q\ -TL\text{-}\ 10Q00Q00Q\ -TL}{11.661903-TL/\sqrt{40}} = \frac{-3,00Q00Q\text{-}TL}{1.845238-TL}$$

$z_{hes} = -1,62$

Kirada ikamet eden öğrencilerin aylık ortalama harcaması % 99 olasılıkla 100,000,000,- TL' dir.

3.3. **Harcamaların Yüzdelik Payları**

Kitap - Kırtasiye Harcamaları	= 355,000,000,-TL.
Barınma Harcamaları	= 932,000,000,- TL.
Beslenme Harcamaları	= 1,712,000,000,-TL.
Giyim Harcamaları	= 550,000,000,- TL.
Ulaşım Harcamaları	= 372,000,000,- TL.
	3,921,000,000,-TL

1,3,921,000,000,-TL — 355,000,000,- TL.
100 — x

Kitap - Kırtasiye Harcamaları % 9
x = 9

z tablo değeri, normal dağılım tablosundan

2.3.921.000.000.-TL 932.000.000.- TL.
100 x

Barınma Harcamaları % 23,5
x = 23,5

3.3.921.000.000.-TL .712.000.000.-TL.
100 x

Beslenme Harcamaları % 43,5
x = 43,5

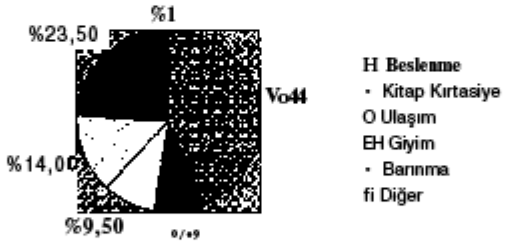
4.3.921.000.000.-TL 550.000.000.- TL.
100

Giyim Harcamaları % 14
x= 14

5.3.921.000.000.-TL 372.000.000.- TL.
101

Ulaşım Harcamaları % 9,5
x = 9,5

Toplam Harcamalar % 99,5

4. ÖZEL YURTIAR ORNEKLEMİ

Zümre olarak orta tabakayı oluşturan ve özel yurtlarda ikamet eden 40 öğrenciye uygulanan anket sonuçlarına göre bir öğrencinin aylık harcama toplamını bulalım:

Aylık Harcamalar		x	fi;	s_i-di ;
70.000.000, 80.000.000,	-	75.000.000	5	375.000.000,
81.000.000, 90.000.000,	-	85.000.000	17	1.445.000.000,
91.000.000, 100.000.000,	-	95.000.000	II	1.045.000.000,
101.000.000, 110.000.000,	-	105.000.000	5	525.000.000,
11 1.000.000. --+		115.000.000	2	230.000.000,
			40	3.620.000.000,

$$x = \qquad = 7$$

$$-\ .\ \frac{3.620.000.000}{40} = 90.500.000\ TL$$

Bir öğrenci aylık ortalama olarak 90.500.000,- TL.' lik harcamada bulunmaktadır.

Aritmetik ortalamadan ne kadarlık bir sapma olduğunu bulmak için standart sapmayı hesaplayalım:

$$s = \sqrt{\frac{\sum (x_i - x)^2 \cdot n_i}{\sum n_i}}$$

$(x_i$ - x)	$(x_i$ - x)	$(x_i - x)^2 . n_i$
-15.500.000,-	240.250.000.000.000,-	1.201.250.000.000.000,-
-5.500.000,-	30.250.000.000.000,-	514.250.000.000.000,-
4.500.000,-	20.250.000.000.000 -	222.750.000.000.000,-
-14.500.000,-	210.250.000.000.000,-	1.051.250.000.000.000,-
24.500.000,-	600.250.000.000.000,-	1.200.500.000.000.000,-
		4.190.000.000.000.000,-

$$\sqrt{\frac{419.000}{40}} .10^3 = \sqrt{10.475.10^3}$$

$$s = 10.234.745.\text{-}TL.$$

Bulduğumuz değer aritmetik ortalamadan 10.234,745,-TL' lik bir sapma göstermektedir.

4.1. Aralık Tahmini ile Ana Kütle Ortalamasının Tahmini

1999-2000 eğitim-öğretim yılında Dumlupınar üniversitesine kayıtlı ve Kütahya'da ikamet eden öğrencilerin Kütahya ekonomisine katkılarını ölçmek için 40 kişilik bir örnek kütle seçilmiş ve aylık harcamaların aritmetik ortalamasının 90.500.000,-TL., standart sapmasının da 10.234.745,-TL. olduğu hesaplanmıştır. %99 olasılıkla ana kütle aylık ortalamasının hangi aralıklarda bulunduğunu tespit edelim:

n = 40
olasılık düzeyi = %99
o==0,01 , $z_{,,(n}$ = 2,58

x = 90.500.000, -*TL*.
s = 10.234.745.-TL
n>30 olduğu için, standart normal dağılımı ve,

p(jc n 2,585/Vw) = 0,99
y?[86'.32 İ .892 < M < 94.678.108] = 0,99

Ana kütle aylık harcamalarının, %99 olasılıkla 86.321,892,-TL.' sı ile 94.678,108,-TL.' sı arasında olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Hipotez Testi

Kütahya'da ikamet eden D.P.Ü. öğrencilerinin 1999-2000 eğitim yılında, Kütahya ekonomisine katkılarını ölçmek için yapılan araştırma sonucunda ortalama aylık harcamaların 90.000.000,-TL' sı olduğu iddia edilmektedir. Zümrelere göre orta tabakayı oluşturan ve özel yurtta kalan 40 kişilik bir örneklem seçilmiştir. Aritmetik ortalaması 90.500.000,-TL , standart sapması J0.234.745,-TL olarak hesaplanmıştır. %99 olasılıkla araştırma sonucunun doğruluğunu test edelim:

H_o: Bir öğrencinin ortalama aylık harcamasının 90.000.000,-TL olarak iddia ediIması.(M=90.000.000,-TL)

H\ : Bir öğrencinin ortalama aylık harcamasının 90.000.000,-TL' den farklı olduğunun iddia edilmesi. **(M * 90.000.000.-TL)**

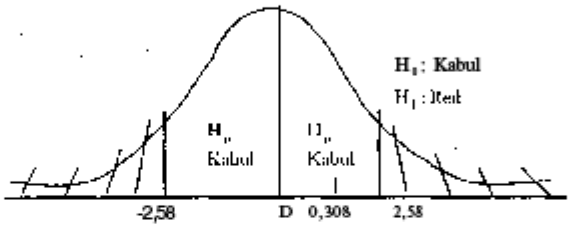
M =90.000.000. -*TL*.
JC = 90.500.000. -*TL*.
s = 10.234.745.-TL.
n = 40
-=0,01 , $^{t}X_{,,}$ = 2, 58

n>30 olduğundan, ilgili dağılım standart normal dağılım,

z tablo değeri, normal dağılım tablosundan
z tablo değeri, normal dağılım tablosundan

$$z_{hes.} = \frac{x-M}{s/\sqrt{n}} = \frac{90.500000\text{-TL}-90.000000\text{-İL}}{1Q234745\text{-}7L/V4Ö} = \frac{500000\text{-İL}}{1.619.421.\text{-TL}}$$

$z_{hes.} = 0,308$

Özel yurtlarda ikamet eden öğrencilerin aylık ortalama harcaması % 99 olasılıkla 90,000,000,- TL' dir.

4.3. Harcamaların Yüzdelik Payları

Kitap - Kırtasiye Harcamaları	= 400,000,000,- TL.
Barınma Harcamaları	= 972,000,000,- TL.
Beslenme Harcamaları	= 1,354,000,000,-TL.
Giyim Harcamaları	= 442,000,000,- TL.
Ulaşım Harcamaları	= 452,000,000,- TL.
	3,620,000,000,- TL

1,3,620,000,000,-TL 400,000,000,- TL.
100

Kitap - Kırtasiye Harcamaları %
x= 11

2, 3,620,000,000,- TL 972,000,000,-TL.
100 x

Barınma Harcamaları % 27
x = 27

3, 3,620,000,000,- TL 1,354,000,000,-TL.
100 x

Beslenme Harcamaları % 37
x = 37

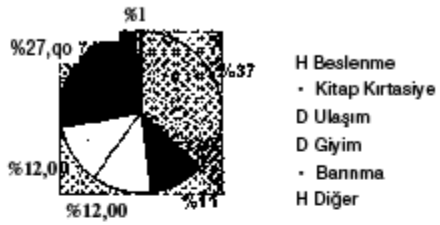
4, 3,620,000,000,- TL 442,000,000,- TL.
100

Giyim Harcamaları % 12
x= 12

5.3.620.000.000.-TL 452.000.000,- TL.
101

Ulaşım Harcamaları % 12
x= 12

Toplam Harcamalar % 99

5. TUM ÖRNEK KÜTLENİN HARCAMALARININ YÜZDELİK PAYLARİ:

Kitap - Kırtasiye Harcamaları	= 1.260.000.000,- TL.
Barınma Harcamaları	= 2.164.000.000,-TL.
Beslenme Harcamaları	= 5.050.000.000,- TL.
Giyim Harcamaları	= 1.440.000.000,- TL.
Ulaşım Harcamaları	= 1.170.000.000,- TL.
	11.080.000.000,- TL

1.11.080.000.000.- TL 1.260.000.000.- TL.
100 x

Kitap - Kırtasiye Harcamaları % 11
x= II

2. 11.080.000.000,- TL 2.160.000.000,-TL.
100 x

Barınma Harcamaları % 20
x = 20

3. 11.080.000.000,-TL 5.050.000.000,- TL.
100 x

Beslenme Harcamaları % 45
x = 45

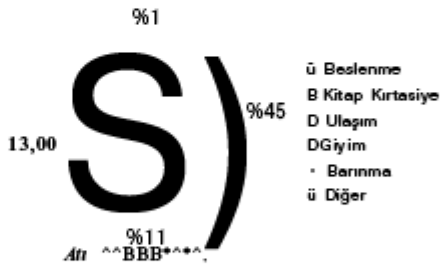
4. 11,080,000,000,- TL 1.440,000,000,-TL.
100 x

Giyim Harcamaları% 13
x= 13

5. 11,080,000,000,-TL 1.170,000,000,-TL.
100 x

Ulaşım Harcamaları % 10
x=10

Toplam Harcamalar % 99

6. SONUÇ

1999-2000 eğitim-öğretim yılında, eldeki verilere göre Kütahya merkezde öğrenim gören Dumlupınar Üniversitesi'ne kayıtlı öğrenci sayısı 11,000,-'ir üzerindedir. Bu öğrencilerin tamamına yakını 10 ay süre ile Kütahya merkezde ikamet etmekte ve aylık olarak ortalama 90,000,000,-TL. lik bir gelirin tamamına yakınını Kütahya'da bırakmaktadırlar. Öğrenciler en çok harcamayı beslenmeye ve barınmaya yapmakta, bunu giyim, kitap-kırtasiye, ulaşım ve diğerleri izlemektedir.

Öğrencilerin 10 ay boyunca Kütahya'da bıraktığı toplam tutar şu şekildedir:

Kütahya' da ikamet eden öğrenci sayısı	11,000
Aylık Ortalama Öğrenci Harcaması	90,000,000,- TL
Kütahya' da İkamet Süresi	10 ay
Toplam Öğrenci Harcaması	9,900,000,000,000,- TL

Türkiye'de çoğaltan katsayısının değerinin 5 olduğu varsayılırsa, Kütahya'da ikamet eden D.P.Ü. öğrencilerinin bir yılda Kütahya'da oluşturduğu gelir, ortalama

olarak 49,500,000,000,000,-TL. olmaktadır. Bu son rakama göre başka bir analiz yapmak da mümkündür. Örneğin; Kütahya şartlarında beş kişilik bir ailenin aylık 130,000,000,-TL. ya da yıllık 1,560,000,000,-TL. ile geçindiği varsayılırsa, Kütahya'daki ailelerin yaklaşık 6350'sini D.P.Ü öğrencileri finanse etmektedir. Başka bir deyişle, Kütahya'daki 32,000 kişiyi ya da Kütahya nüfusunun %21'ini D.P.Ü. öğrencileri geçindirmektedir. Ayrıca Dumlupınar Üniversitesi Öğrencileri Kütahya için önemli bir Pazar dilimi oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

\hmet TAN, M. Göksel AKPINAR, A. Nuri KAŞOĞLU, "Üniveriste **Öğrencilerinin Tüketim Harcamalarının Yapısı Üzerine Bir Araştırma"** Pazarlama Dünyası Dergisi, Yıl 12, Sayı 70

Mehmet ŞAHİN, **"Eskişehir Anadolu Üniversitesi Öğrencilerinin İl Ekonomisine Katkısı"**, Anadolu Üniversitesi, Afyon İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yıllığı, 1991

Necla ÇÖMLEKÇİ, **Temel İstatistik İlke ve Teknikleri**, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1994

Necati İŞÇİL, **Örnekleme Yöntemleri**, Kalite Matbaası, Ankara, 1977

Zeyyat HATİPOĞLU, **Temel İstatistik**, Beta Basım Yayım A.Ş., İstanbul, 1994

Dumlupınar Üniversitesi
Sayı: 4

Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2000

KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL KRİZ

Mahmut MASCA

ÖZET

Günümüzde küreselleşmenin en yoğun olduğu alan finans piyasalarıdır. Küreselleşme ile birlikte finans piyasalarının liberalleşmesi uluslararası sermayeye büyük hareket yeteneği kazandırmıştır. Sermayenin bu özelliği bilhassa gelişmekte olan ülkeler açısından birtakım fırsat ve riskleri beraberinde getirmektedir. Özellikle kısa vadeli spekülatif sermaye hareketleri ilgili ekonomilerin krize sürüklenmesine, ve krizin diğer ülkelere taşmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle ülke ekonomileri, özellikle kısa vadeli portföy şeklindeki yabancı sermayeye bağlı işlemlerde daha ihtiyatlı davranmak zorundadırlar.

GİRİŞ

Kriz kavramı insanlara ve ülke ekonomilerine yabancı bir kavram olmamakla terlikte uluslararası sermayenin küreselleşmesinin ivme kazandığı 1980'lerden itibaren sık sık telaffuz edilmeye başlanmıştır.

1990'lardan itibaren ortalama her iki yılda bir kriz yaşanmıştır. 1992 yılındaki Avrupa Para Sistemi(EMS) döviz krizini 1994'te Meksika ve Türkiye krizi izlemiş, onu ût 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 1999 Brezilya krizi izlemiştir. Her krizin kenhas özellikleri olmakla beraber finansal piyasaların liberalleşmesi ile artan kısa li spekülatif fon hareketleri krizlerde önemli rol oynamıştır. Bu çalışmada küresel er ile küreselleşme, bilhassa sermayenin küreselleşmesi arasındaki ilişkiler incelenecektir.

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Araştırma Görevlisi

Küreselleşmenin Tanımı ve Kapsamı

Küreselleşme ile ilgili kaynaklarda, küreselleşme kavramına dair çeşitli tarifler verilmiştir. Bunlardan birinde küreselleşme, genellikle siyasi olarak belirle--miş, milli ve bölgesel sınırları aşan, ekonomik faaliyetlerin artması olarak tanımlanmış ve bunun, mal ve hizmetlerin yatırım ve ticaret, insanların ise; göç yolu;- ± sınırları asmasıyla gerçekleştiği belirtilmiştir. Bunu ise, genellikle kar peşinde k-şan ve sık sık da rekabet baskılarının etkisiyle hareket eden firmalar, bankalar. -sanlar yönlendirmektedir (OMAN: 1995,33). Aynı kaynakta küreselleşmenin en iki farklı şekilde kullanıldığı belirtilerek, bir grup tartışmalarda küreselleşmen zımnen veya açık bir şekilde, çok taraflılığı kastetmek için kullanıldığı ifade ec mistir. Bu tartışmalarda küresel ticaret sistemi, çok taraflı ticaretin libere edilm; ve hükûmetlerin ticaret politikaları temel ilgi odaklan olarak belirmektedir. Tatmaların diğer grubunda ise; küreselleşme, şirketlerin davranışları ve stratejileri yönlendirilen daha çok mikro ekonomik bir olay olarak görülür. Burada ise; küre-rekabetin değişen dinamikleri ile ülkeler, bölgeler ve firmalar arasındaki uluslarar; rekabet politikaları tartışmaların temel ilgi odağı olmaktadır (OMAN: 1995,27).

Küreselleşme konusu siyasi, kültürel ve ekonomik boyutları olan bir kordur. Bu çerçevede küreselleşme, "iktisadın, siyasetin, kültürün ve bir ülke ideoloji; nin diğerine nüfuz etmesine imkan sağlayan değişik uluslarötesi süreçlerin ve ye-yapıların bir arada bulunmasıdır." denilmektedir (MİTTELMAN: 1995,34). En ger anlamıyla küreselleşme, ülkeler arası siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişm; si, farklı toplum ve kültürlerin inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, uluslar rası ilişkilerin yoğunlaşması gibi birbirinden farklı görünen fakat, birbirleri ile ba, lantılı olan konuları içine almaktadır. Başka bir deyişle küreselleşme, ülkelerin sar oldukları maddi ve manevi değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılm; ve farklılıkların bir bütünlük ve uyum içinde ortadan kalkmasıdır (ÇELEN: 1995,3•'. McLuhan'ın ifadesi ile dünyanın bir "küresel köy" haline gelmesidir. Tanımdc-değerler ekonomik nitelikte olabileceği gibi siyasi sosyal ve kültürel nitelikte : olabilmektedir. Ülkelerdeki çeşitli piyasaların işleyiş şekilleri, bu piyasaların birb leriyle ilişkileri, benimsenecek" politik sistem, demokrasi insan hakları, din, çe\-bilinci gibi düşüncelerin evrensel hale gelmesi de bu çerçevede değerlendirileb mektedir. Bu itibarla küreselleşme, dünyada siyaset, ekonomi, kültür, hukuk, ins: hakları, eğitim, sağlık, çevre vs. alanlarda meydana gelmektedir. Ekonomik anlam; ise, küreselleşme milli ekonomilerin dünya ile bütünleşmesini, teknoloji, üretir tüketim ve finansman piyasalarını kapsamaktadır (KARLUK: 1995,1).

Küreselleşme olgusu üç değişik fakat birbiriyle yakından ilintili alanda kedisini göstermektedir. Bunlardan birincisi ekonomik alandır. Ekonomik küreselle me, ulaşım ve haberleşme alanında meydana gelen teknolojik gelişmeler sayesine, ekonomilerin bütünleşmeleri veya tek pazar oluşturmaları anlamına gelmekted Dünyada ticaretin, üretimin, sermaye hareketleri ve teknolojinin rekabette ger açılımlar sağlaması ürün ve faktör piyasalarının liberalleşerek bütünleşmesi ile s nuçlanmıştır. Makro düzeyde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke dış ticaret politika!, rı, mali politikalar ve daha geniş çerçevede iktisat politikalarının birbirine bağın hale gelmeleri küreselleşmenin temelini oluşturmaktadır (TUNA: 1995,19).Bu alada göze çarpan gelişmeler, piyasa ekonomisinin gelişmesi, dünya çapında ekonom örgütlenmelerin hız kazanması, serbest ticaretin yayılması ile ilgili.çabalar ve de e

dikkati çeken sermaye hareketlerindeki olağanüstü serbestliktir. Bunlara bağlı olarak :caret hacmi genişlemiş ve çok uluslu şirketlerin faaliyetleri yayılmıştır. Bu durum bir yandan yeni teknoloji uygulamalarının dünya çapında hızla yayılmasına uygun bir ortam sağlarken, diğer taranan da elektronik ve iletişim alanındaki gelişmeler taşıma maliyetlerinin düşmesine sebep olmuştur.

Ekonominin küreselleşmesini üretim, finans, ticaret ve iş gücü çerçevesinde incelemek mümkündür. Ticaretin liberalleşerek küreselleşmesi GATT müzakereleri île sağlanmaya çalışılmıştır. GATT çerçevesinde en son yapılan Uruguay Roundı Görüşmeleri Aralık 1993'te sonuçlanmış ve dış ticaret rejimlerinin serbestleştirilmesi \e bu çerçevede mal ve hizmet ticareti ile ilgili önemli bazı kararlar alınmıştır. Akabinde kurulan Dünya Ticaret Örgütü ise, bu kararların takipçisi olarak düşünülmüştür.

Küreselleşmenin kendisini gösterdiği diğer bir alan ise, iletişim ve enformasyondur. Bu alandaki gelişmeler ekonominin çok daha ötesindedir. Özellikle internet Kinin dünya çapında yayılması fertlere dünyanın herhangi bir köşesindeki bilgiye süratli bir şekilde ulaşma imkanı sağlamıştır.

Üçüncü olarak küreselleşme kendisini politika alanında göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'nın serbest piyasa ekonomisi karşısında alternatif alarak beliren sosyalist planlı ekonomi artık komünizmin tarihe karışmasıyla uygulama alanının kalmaması piyasa ekonomisini şu an için rakipsiz hale getirmiştir. Piyasa ekonomisi çoğulculuk ve demokrasi ile beraber, uygulamada bir takım farklılıklar olmakla birlikte, eski sistemin yerini almıştır. Politika alanında şu gelişmeler 3e göze çarpmaktadır. Öncelikle, eskiden uluslararası sistemin temel aktörü olan ılus-devlet'in üstünlüğü sarsılmış, ulus-devlet yetkilerini başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmıştır. Birtakım uluslararası siyasi ve ekonomik kurum ve kuruluşlar îlvletin egemenliğine ortak olmuşlardır. Uluslararası ilişkiler yoğunlaştıkça yerel sroblemler uluslararası hale gelmiş ve bunların çözümü de uluslararası işbirliğini |srektirmiştir(WATERS:1995,1 11). "Ulus-devlet; hayatın büyük problemleri için o*dukça küçük, hayatın küçük problemleri için ise oldukça büyük kalmaktadır." Daniel Bell'e ait olan bu söz, küreselleşme ile birlikte devletin rolünün değiştiğinin *uzel bir ifadesidir.

İkinci gelişme, uluslararası örgütlerin sayısının artmasıdır. Özellikle İDS'den uluslararası örgütlerin sayısı artmış ve bu örgütler sanattan siyasete, eğitimden •e, ekonomiden çevreye her alana yayılmıştır. Üçüncü olarak, yerel politika lamalarında, dış dünya dikkate alınmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak, "kü-1 düşün, yerel ölçekte uygula" şeklinde ifade edilen ilke siyasal kararlarda etkili atmaya başlamıştır.

EKONOMİK AÇIDAN KÜRESELLEŞME

Ekonomik açıdan küreselleşme, "ekonomik ilişkileri etkileyerek bunlara yön •eren kuralların uluslararası harmonizasyonu veya mal ve sermayenin uluslararası yde serbest bir şekilde dolaşımını ya da tüm ekonomik birimlerin tüpı yabancı uluslararası piyasalarda faaliyette bulunmasını engelleyecek faktörlerin ortadan ırılması" olarak tarif edilmektedir. Buna göre, dünya ekonomisinin sorunları ekonomilerin yapısal özelliklerinden, ekonomiler arası ilişkilerden veya bunla-

rın değişik bileşimlerinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşme olgusu bu sorun!:- - uluslararası alana aktarılması ve çözümlerin tüm milli ekonomilerle birlikte sağ ması .olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle küreselleşmenin iki önemli ve fa yönünün olduğu dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi aktif küreselleşmedir bir milli ekonominin ürettiği mal ve hizmetlerin yabancı ekonomilere satılmasın da yabancı ekonomilerde mal ve hizmet üretilmesini ifade etmektedir. İkincisi p. küreselleşmedir. Bu ise daha çok, bir milli ekonominin kendi piyasalarını yaKı bir ekonominin mal ve hizmet akımlarına açması durumuyla ilgilidir (EKRL 1995,7). Bu tarif, uluslararası ticaretin liberalleşmesi sürecini ima etmektedir, r yoldaki tüm engellerin kalkmasıyla ekonomik küreselleşme süreci tamamlanacak" Bir başka kaynakta, iktisadi anlamda küreselleşmeden mal ve hizmetlerin mili: bölgesel sınırları aşarak hareket etmesi için siyasi engellerin tedricen çok tara:" olarak azaltılmasının anlaşıldığı ifade edilerek, bu sürecin aynı zamancı "çoktaraflılık" olarak da bilindiği belirtilmektedir (OMAN: 1995,27). Burada da çc-taraflı ticaretin ıiber»,ieşmesi ima edilmektedir.

Oman'a göre küreselleşme, günümüzde bir arada bulunan en az dört olay' yansıması şeklinde tezahür etmektedir. Bunlardan birisi, Sovyetler Birliği'nin dağılarak iki kutupluluğun sona ermesiyle ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki ekonomik hegemonyası ve siyasi liderliğinin göreli olarak sarsılmaya başlamasıdır.

İkincisi, bir taraftan yeni enformasyon teknolojileri, diğer taraftan finans piyasalarının deregülasyonu neticesinde 1970'lerin sonundan itibaren küresel finan> piyasalarındaki hızlı büyümedir. 1980'lerin sonlarında günlük 600 milyar dolar aşan, 1993'te ise ortalama günde 1 trilyon doları bulan kambiyo işlemleriyle finansal küreselleşme, merkez bankalarının dövizin değerini kontrol etme gücünü büyük ölçüde azaltmış, döviz kuru dalgalanmalarını arttırmış, hükümetlerin para ve mali\e politikalarındaki otonomisini sınırlamıştır.

Üçüncüsü, hem imalat hem de hizmet sektöründe şirket faaliyetlerinin küreselleşmesidir. Finansal piyasaların küreselleşmesi gibi, "reel" ekonomideki şirke: faaliyetlerinin küreselleşmesi de hem hükümetlerin deregülasyonları hem de yen: enformasyon teknolojileri sayesinde kolaylaşmıştır. Keza, finans piyasalarının küreselleşmesi de buna katkıda bulunmuştur.

Şirket faaliyetlerinin küreselleşmesi, şirket ittifakları yoluyla işbirliğini arttırdığı gibi, firmalar arası küresel rekabeti de güçlendirmiştir. Bu durum, aynı zamanda talebin küreselleşmesine de katkı yapmıştır. Şirket faaliyetlerinin küreselleşmesi aynı zamanda, 1980'li yılların son yarısında doğrudan yabancı yatırımların fevkalade artmasında da gözle görülür şekilde ortaya çıkmaktadır..

Dördüncüsü ise, küresel ısınma ve ozon tabakasının tahribi gibi çevresel tehditlerin 1980'lerin sonundan itibaren küresel bir çerçevede ele alınmaya başlanmasıdır (OMAN:1995,12-13).

Yukarıdaki görüş çerçevesinde küreselleşme, merkezden çevreye doğru yayılan, deyim yerinde ise, bir merkezkaç süreci ve mikroekonomik bir fenomen olarak karakterize edilerek, şirket strateji ve davranışlarının küreselleşmeyi yönlendiren temel güçler olduğu vurgulanmaktadır. Küreselleşmeyi yönlendiren mikroekonomik

güçler hükümet politikaları ve davranışlarıyla desteklenebilmektedir. Bu davranışlar, finansal veya diğer piyasaların deregülasyonu, rekabet nedeniyle ticaret önündeki engellerin yükseltilmesi veya düşürülmesi ve yatırımla ilgili alanlardaki düzenlemeler şeklinde tezahür edebilmektedir. Bu güçler, aynı zamanda, bir taraftan ürün ve üretim teknolojisi ile haberleşmedeki, diğer taraftan şirket veya endüstriyel teşkilatlanmadaki yeni büyük gelişmelerle desteklenmektedir. Hem teknolojik gelişmeler hem de hükümet politikalarındaki değişiklikler, bilhassa piyasaların deregülasyonu, 1970'lerin sonundan beri küreselleşmeyi şekillendirmekte ve küreselleşmeye büyük bir ivme kazandırmaktadır.

Ekonomik küreselleşmenin en başarılı olduğu alanlar yatırım ve üretim kesimleri ile finans piyasaları olduğu belirtilmektedir. Buna göre, yatırım ve üretimde küreselleşme şirketlerin sınır ötesi doğrudan yatırım, sınır ötesi iştirak, fason imalat ve diğer yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışında sürdürmeleri şeklinde tezahür etmektedir. Aşağıdaki tabloda 1991-1996 arasında Gelişmekte Olan Ülkeler ile Az Gelişmiş Ülkelere yönelen yabancı doğrudan yatırım akışını görmek mümkündür.

Tablo 1. Gelişmekte Olan ve Az Gelişmiş Ülkelere Yönelen Yabancı Doğrudan Yatırım Akımları (Milyon Dolar)

Ülke Grupları	1991	1992	1993	1994	1995	1996
44 Az Gelişmiş ülke	1828	1464	1747	844	1095	1965
Gelişmekte Olan Ülkeler	41782	51108	72528	95582	105511	129813

Kaynak: UNCTAD, The Least Developed Countries 1998 Report

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi Gelişmekte Olan Ülkelere yabancı doğrudan yatırımlar yıldan yıla artış göstermektedir. Bunda bu ülkelerin yabancı yatırımcılara sağladıkları kolaylıkların etkisi büyük olmuştur

GATT müzakerelerinin 1993'te tamamlanması neticesinde dış ticaret rejimlerinin liberalleşmesi ile dünya ticaretinde artış gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Dünya Ticaretinin Reel Büyümesi (Yüzde)

	İHRACAT				İTHALAT			
	90-95	1996	1997	1998	90-95	1996	1997	1998
DÜNYA*	6,0	5,5	10,5	3,5	6,5	6,0	9,5	4,0
Kuzey Amerika	7,0	6,0	11,0	3,0	7,0	5,5	13,0	10,5
Latin Amerika	8,0	11,0	11,0	6,5	12,0	8,5	22,0	9,5
3.iti Avrupa	5,5	5,5	9,5	4,5	4,5	5,5	7,5	7,5
AB	5,5	5,5	9,5	5,0	4,5	5,0	7,0	7,5
Geçiş Ekonomileri	5,0	6,5	12,5	10,0	2,5	16,0	17,0	10,0
Asya	7,5	5,0	13.0	1,0	10,5	6.0	6,0	-8,5
Japonya	1,5	1,0	12,0	-1,5	6,5	5.5	1,5	-5,5

* Afrika ve Orta Doğu'nun reel ticaretine ilişkin kesin veriler olmamakla birlikte, dünya toplam ticaretinin hesaplanmasında bu bölgelere ait tahminler kullanılmıştır.

Kaynak: DTÖ, Press Release, April 1999.

Yukarıdaki tabloda Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, seçilmiş bölgelere göre ihracat ve ithalatın 1990-1998 arasındaki gelişimini görmek mümkündür. Buna göre, 1998 yılında Asya'nın ithalatı yüzde 8,5 oranında gerilerken, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin ithalatında nispeten önemsiz seviyelerde düşüşler gözlenmiş, buna karşılık Batı Avrupa'nın ithalatı yüzde 7,5 ve Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Geçiş Dönemi ülkeleri ithalatları yaklaşık yüzde 10 civarında büyümüştür (WTO Press Release-16 April 1999).

İhracat açısından bakıldığında, ise artışın en güçlü olduğu ülkeler olarak yüzde 10 ve yüzde 6,5 oranlarındaki artışlarıyla Geçiş Dönemi Ülkeleri ve Latin Amerika Ülkeleri öne çıkmaktadır. Asya'daki ihracat artışı ise yüzde 1 gibi nispeten düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'da bu oran yüzde 4,5 ile dünya ortalamasının üzerinde bir gelişme gösterirken, Kuzey Amerika'da yüzde 3 ile ortalamanın altında kalmıştır (WTO Press Release-16 April 1999).

Son otuz yılda küreselleşme ile birlikte sınır ötesi bağlantıların artması dünya ekonomisinin şekillenmesinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. 1964-1994 arasında uluslararası ekonomik faaliyetlerin gelişimi ile ilgili rakamlar ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Uluslararası Ekonomik Faaliyetin Büyümesi (1964-1994)

	ihracat Hacmi	Dünya FDI* Akımları	Uluslararası Banka Ödünçleri	Dünya Reel GSYİH'sı
1964-1973	9.2		34.0	4.6
1973-1980	4.6	14.8	26.7	3.6
1980-1985	2.4-	4.9	12.0	2.6
1985-1994	6.7	14.3.	12.0	3.2

*Yabancı Doğrudan Yatırımlar
Kaynak, IMF;BIS

1973-1994 arası dünya ihracat hacmi yıllık ortalama yüzde 4.5 oranında büyümüştür. Aynı dönemde dünya GSYİH'sı ise yıllık ortalama yüzde 3.1 oranında büyümüştür. Aynı dönemde dünya mal ve hizmet ihracatı yüzde 12.1' den yüzde 16.7'ye yükselmiştir.

Finans piyasalarındaki küreselleşme ise, son yıllarda giderek artma eğiliminde olup, fon fazlası olan ülkelerle bu fonları kullanmak isteyen ülkeler arasında olmaktadır. 1970'li, yılların başında sabit döviz kuru uygulamasının bırakılması ve sermaye kontrollerinin tedricen gevşemesi ile birlikte kısa vadeli sermaye akımlarının önü açılmıştır. Global döviz piyasasında ortalama günlük ticaret 1973'te 15 milyar dolardan 1992'de 880 milyar dolara ve 1995'te de 1.3 trilyon doların üzerinde bir rakama fırlamıştır. Aynı şekilde yabancı doğrudan yatırımlar 1970'lerde yıllık ortalama 27.5 milyar dolar iken 1980'lerin ilk yarısında 50 milyar dolara ikinci yarısında ise 166 milyar dolara yükselmiştir. 1990'ların başındaki düşüşün ardından da 1995 yılında 318 milyar dolara ulaşmıştır (ROWTHORN ve KAZUL-WRIGHT:1998,3)

Küreselleşme süreci en yoğun bir şekilde sermaye hareketlerinde gözlemlenmektedir. Üretim faktörlerinden emek, sermaye gibi bir hareket serbestliğine

sahip olamamıştır. Bu da küreselleşmenin kendi içinde bir tezadıdır. Ve yoğun olarak bu noktada eleştiri almaktadır. Şimdi sermayenin küreselleşmesi sürecinde yaşanan gelişmeler ele alınacaktır.

Sermayenin Küreselleşmesi

Günümüzde küreselleşmenin en yoğun olarak görüldüğü alan sermaye ve finans piyasalarıdır. Finansal küreselleşme kavramı, uluslararası finans piyasalarını ayıran sınırların kalkması ve uluslararası sermaye akımlarının ileri boyutlar kazanmasını ifade etmektedir. Uluslararası finans piyasaları dendiğinde ise Eurocurrency, Eurobond ve Uluslararası Hisse Senedi Piyasaları anlaşılmaktadır. Bu piyasaların ana işlevi, fon talep ve arz eden farklı ülke firmaları, bankaları, kamu kurumları ve kişisel yatırımcıların karşılaşmasını sağlamaktır (ONGUN: 1993,35). Küreselleşme ile fon fazlası olan ülkelerle bu fonları kullanmak isteyenler arasındaki bağlar çeşitlilik kazanmış ve ilişkiler yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede çeşitli ülkelerdeki finansal kurumlar, yabancı ülkelere giderek finansal yatırımlarda bulunmakta, ve dünya finans piyasaları çerçevesinde yatırımcılara getirişi daha yüksek ve riski daha düşük imkanlar sağlamaktadır. Finansman ihtiyacının yerel piyasalardan sağlanamadığı durumlarda, uluslararası piyasalarda oluşan muazzam miktardaki fonlar bu ihtiyaca cevap verebilmektedir.

Başlangıçta uluslararası sermaye piyasaları büyük ölçüde banka kredileri ile Igili işlemlerden oluşmaktaydı. 1978-1979 yıllarında en yüksek seviyelerine ulaşan −ı krediler uluslararası sermaye işlemlerinin oluşturmaktaydı. 1980'li yılların başında yaşanan dünya borç krizi, bankaların kredi değerlendirmelerindeki değişiklikler >e sermaye rasyolarındaki artışlar banka kredilerinin toplam işlemler içindeki önemini nispeten azaltmıştır. Kredilerin yanısıra menkul kıymetlere dayanan eurotahvil, • abancı tahvil, futures ve opsiyonlar gibi sermaye piyasası alet ve işlemleri yaygındik kazanmaya başlamıştır. 1990'lı yıllara girerken uluslararası sermaye akımlarında -enkul kıymetlere bağlı işlemlerin oranı % 85'i aşmıştır. Bu arada uluslararası para - -asalarında yabancı para, europara ve diğer kısa vadeli para piyasası işlemleri de zlanmıştır (DPT: 1995,22).

Para ve sermaye piyasalarında küreselleşmeye neden olan faktörler arasında şunları saymak mümkündür:

• ı1980'li yıllardan itibaren bir çok ülkede sermaye ve finans piyasalarının deregülaSyonu bu piyasaların küreselleşmesinde önemli rol oynamıştır. Deregülasyon kavramını "hükümetin piyasaların işleyişinden kontrolü kaldırması" olarak tarif etmek mümkündür (GÜROL ve KILIÇOĞLU: 1994,242). Kontrolden arındırma işlemi şu alanlarda gerçekleşmiştir;

İlk olarak, uluslararası ticaret ve yatırımların ancak parasal hareketlerin önlenmediği durumlarda arttığı düşünülerek döviz kontrolleri kaldırılmıştır. *İkinci olarak,* bir çok iç sermaye piyasalarına yabancıların girişi ile ilgili kısıtlamalar kaldırılmıştır. *Üçüncü olarak,* yabancı yatırımcılara ödenecek faizler üzerinden stopaj • ergisi kaldırılmıştır. Bu durum piyasaları yabancı yatırımcılar için cazip hale gelmiştir. Dördüncü olarak, yabancı yatırımcıların ödeyecekleri depozit ve faiz miktarları üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. *Son olarak,* bankalar gibi faaliyet gösteren yabancı şirketlere karşı konulan engeller karşılıklı anlaşmalarla kaldırılmaya taşlanmıştır (DEMİRAG ve GODDART:1994,9-10).

• Çok taraflı parasal işbirliği öngören IMF'nin çalışmaları sonunda paraların konvertibiliteye geçmesi ve ticari işlemler üzerindeki kontrol ve sınırlamaların kaldırılmaya başlaması,

• Doların 1973'teki devalüasyonu sonucunda kurların dalgalanmaya bırakılması,

• Finansal piyasaların uluslararası rekabete açılmaya başlaması,

• Büyük çaplı sermaye yatırımı gerektiren projelerin Dünya Bankası ve konsorsiyum bankaları gibi bankalarca desteklenmeleri,

• Finansal araçların çeşitlilik kazanması, (Futures ve option'lar, swap gibi araçlar ödünç alanlarla ödünç verenleri faiz oranları ve kurlardaki dalgalanmaların getirdiği riskten korumakta, dolayısıyla riskli ve büyük yatırımları teşvik etmektedir).

• Yeni ve bilhassa kurumsal yatırımcıların finans piyasalarındaki rollerinin artması,

• Bilgisayar ve haberleşmedeki teknolojik devrimlerle finans piyasalarında bilginin hem yoğunlaşması hem de ucuzlaması,

• 1980'li yıllarda ABD'nin dış ödemelerindeki açıklar, doların değerinin düşmesi ve Japon mali piyasasındaki hızlı gelişmeler (DPT: 1995,23).

1990'lı yıllar 1980'li yıllarda başlayan, liberalleşme ve global finansal piyasaların bütünleşmesine yönelik artan bir sürece şahitlik etmiştir. Bu dönemde gelişmekte olan ülkeler büyük miktarlarda sermaye girişinden faydalanmışlardır. Bilhassa özel sermaye akımları 1997 yılına geldiğinde 1990 yılındakinin altı katına ulaşarak 256 milyar dolara ulaşmıştı (RAJAN: 1998,3). 1990-97 arasında Gelişmekte Olan Ülkelere yönelen uzun-vadeli sermaye akımları ile ilgili rakamların yer aldığı tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 4: Gelişmekte Olan Ülkelere[sic] Net Uzun Vadeli Sermaye Akımları (1990-1997) (Milyar dolar)

Akımın Tipi	1990	1992	1994	1996	199T
Toplam Özel Akımlar	41,9	90,1	160,6	246,9	256,0
Borç	15,0	33,8	41,1	82,2	103,2
Ticari Banka Ödünçleri	3,8	13,1	8,9	34,2	41,1
Tahviller	0,1	8,3	27,5	45,7	53,8
Diğer	11,1	12,4	4,7	2,3	8,3
Yabancı Doğrudan Yatırım	23,7	45,3	86,9	119,0	120,4
Portfolyo Yatırımı	3,2	11,0	32,6	45,8	32,5
Resmi Finansman	56,4	53,8	45,5	34,7	44,2
Bağışlar	29,2	30,5	32,7	29,2	25,1
Ödünçler	27,2	23,3	12,9	5,4	19,2
İki taraflı	11,6	11,1	2,5	-7,2	1,8
Çok taraflı	15,6	12,2	10,4	12,6	17,4
Toplam Sermaye Hareketleri	98,3	143,9	206,2	281,6	300,3

a) Ülke yerleşikleri tarafından tutulan döviz mevduatlarındaki değişiklikler gibi varlık işlemleri veya kısa vadeli akımlar hariç.

b) Gelişmekte olan ülkeler 1995 rakamlarına göre kişi başına milli geliri 765 dolardan az olan düşük gelirliler ve 9385 dolardan az olan orta gelirli ekonomiler olarak sınıflandırılmaktadır.

c) Başlangıç.

Kaynak: Dünya Bankası

Tablodan 1990'dan 1997'ye gelişmekte olan ülkelere net uzun vadeli sermaye akımlarındaki artışı gözlemlemek mümkündür.

Özetle, 1970'li yılların sonuna doğru merkez ülkelerinde yaşanan sermayenin kar haddindeki düşüş, bu ülkeleri sermayelerinin kar haddini yükseltebilecek yerler aramaya itmiştir. Fakat bu dönemde çevre ülkelerde yoğun döviz kontrolleri ve sermaye hareketlerine sıkı hükümet müdahaleleri vardı. Bu nedenle önce bu engellerin bertaraf edilmesi gerekmekteydi. Nitekim öyle de olmuştur. Bilhassa 1980'den itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın da tavsiyeleri doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalarda bir deregülasyon hareketi başlamıştır. Konvertibiliteye geçilmiştir. Böylece bu ülkelere sermaye girişi için tüm engeller kalkmıştır. Bunun sonucunda, söz konusu ülkelere yoğun bir uluslararası sermaye akımı gündeme gelmiştir. Bu sermaye akımı doğrudan yatırım şeklinde olabileceği gibi kısa vadeli sermaye hareketi şeklinde de olabilmektedir. Bunlardan ikincisi krizlerin oluşumunda doğrudan etkili olabilmektedir.

Günümüzde uluslararası döviz piyasasında günlük işlem hacmi 1.3 trilyon dolardan fazladır. Bu rakam ülkelerin toplam yabancı rezervlerinin yüzde 80'i ve dünyadaki günlük ticaret hacminin duyduğu ihtiyacın on katı kadardır. Diğer bir deyişle günlük işlemlerin yüzde doksanı spekülatiftir.

Son yıllarda kurumsal yatırımcılar uluslararası finansal piyasalarda ve kısa vadeli sermaye hareketlerinde önemli rol oynamaya başlamışlardır. 1995 yılında kurumsal yatırımcıların yönettikleri fonların toplamı 30 trilyon dolara ulaşmakta idi. Bu tutar gelişmiş ülkelerin toplam GSYİH'sını aşmaktadır. Bu fonların gelişmekte olan ülkelerin borsalarına yönelmeleri kadar bu borsalardan çıkmaları da borsaların piyasa değerlerinde büyük oynamalara neden olmaktadır, bu nedenle kurumsal yatırımcılar ve yönettikleri büyük tutardaki varlıklar uluslararası finansal piyasalarda krize neden olmasa bile krizin kısa sürede yayılmasında önemli rol oynamaktadırlar.

Gelişmiş ülkeler arasındaki bono ve hisse senedi işlemleri 1980 yılında bu ülkelerin toplam GSYİH'larının yüzde 10'una varan bir işlem hacmine sahipti. Bu oran 1995 yılında yüzde 100'ü aşmıştır

Kısa sürede milli sınırları aşan büyük tutarlardaki sermaye hareketleri ekonomik krizlerin hızlı bir şekilde dünyaya yayılmasına neden olmaktadır. Bu yayılma ekonomik bakımdan sağlam ülkeleri bir istikrarsızlıkla tehdit etmekte ve küreselleşmeye karşı duyulan kuşkuların artmasına neden olmaktadır(ASO; 1999,34).

KÜRESEL KRİZ

Ekonomik krizler ortaya çıkışları itibariyle sürpriz olan ve bu gün karşılaşılan olaylar değillerdir. Geçmişten günümüze ülke ekonomileri bir çok krize sahne olmuşlardır. Nitekim bunların en ünlüsü 1929 yılında yaşanan ve Büyük Dünya Buhranı adı verilen krizdir. Bu kriz New York Borsası'nda patlak vermiş, kısa sürede Amerikan ekonomisini çökerterek oradan Avrupa'ya sıçramış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşü ile birlikte artan global sermaye hareketliliği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sık sık finansal krizlerin çıkmasına neden olmuştur. Bu krizler değişik şekillerde olmuştur. Bunlar, finansal piyasaları ve bankacılık sektörünü etkileyen yurt içi finansal krizler, döviz kargaşası ve dış borç krizleridir. Deneyimler göstermektedir ki, gelişmekte olan ülkelerde yurt içi finansal krizler sık sık döviz kargaşası, ödeme güçlükleri hatta dış borç krizlerine bile dönüşebilmektedir. Benzer bir şekilde, yabancı sermaye akımlarının geri dönüşü veya dövize hücum hemen hemen her zaman gelişmekte olan ülkelerde finansal istikrarı tehdit etmektedir. Aksine, sanayileşmiş ülkelerdeki döviz kargaşası genellikle yurtiçi finansal piyasalara taşmamakta ve de döviz ve ödeme krizlerine yol açacak iç finansal karışıklığa sebep olmamaktadır. Güney ekonomilerinin dış borçluluğu dolarizasyonla birlikte bu farklılığın sebebini izah etmektedir.

Bu krizlere örnek olarak 1992 EMS krizi verilebilir. Bu krizde döviz piyasalarında önemli bir kargaşa vardı. Fakat bu kriz ilgili ülkelerdeki bankacılık ve finansal sistemi tehdit etmemiştir. İkinci olarak ABD bankacılık ve gayri menkul krizi örnek gösterilebilir. Bu krizde yurtiçi finansal sistemde büyük güçlükler yaşanmaktaydı. Fakat ne bunlar ne de 1987 ve 1989 da menkul kıymetler borsasının düşüşü ve de 1994'te tahvil piyasasının çöküşü döviz istikrarını etkilememiştir. Mamafih, bu üç durumda da bankacılık sisteminin istikrarı üzerindeki az bir etki ile finansal piyasalarda güçlükler yaşanmıştır Üçüncü örnek olarak 1970'lerin sonu 1980'lerin başındaki Güney Konisi krizi verilebilir. Bu krizler dış borç ödeme güçlükleri ile sonuçlanmıştır. Her iki durumda da 1994 Meksika krizi ve 1980'lerdeki Latin Amerika krizlerinin aksine dış borçlar neredeyse tamamen özel sektöre aitti.

Her krizin kendine has özellikleri olmakla beraber Bretton Woods sonrası krizlerin bazı ortak özellikleri vardır. İlk olarak, bunların çoğu ekonominin, bilhassa finansal sektörün liberalleşmesinden hemen sonra gelmektedir. Özellikle finansal piyasaların deregülasyonu ve sermaye hesabının liberalleşmesi gelişmekte olan ülkelerde krizlerin en iyi habercisi olarak gözükmektedir. İkincisi, döviz istikrarsızlığı ile ilgili tüm krizler sermaye girişindeki ani bir artış veya sermayenin hızla geri çıkması ile başlamaktadır. Sermaye akımlarındaki bu hareket dünyanın geri kalan kısımlarına nispetle yurtiçi finansal piyasalarda büyük farklılıklara sebep olan iç ve dış politika değişiklikleri ile ilişkilidir. Söz konusu farklılıklar daha çok faiz oranlarının farklılaştırılması ve sermaye kazançları beklentileri şeklinde yansımaktadır. Sermaye akımlarının tersine dönmesi her zaman olmamakla beraber çoğu zaman sermayeyi kabul eden ülkenin makro ekonomik şartlarındaki bozulmayla bağlantılı olmaktadır. Bununla beraber, bu şekilde bir bozulma iç makro ekonomik politikalardaki değişikliklerden ziyade sermaye girişinin etkileri ve dış gelişmeler neticesinde olmaktadır. Üçüncü olarak, finansal krizler finansal akımın belli türleri ve borç veren ve alan belli sınıflarla yakından ilişkili olmaktadır (UNCTAD: 1998,54-55).

Krizlerin nedenleri araştırıldığında hemen hemen tümünün finansal kesimdeki bozukluklar ve yapısal katılıklar çerçevesinde sürdürülemez boyuta ulaşan ekonomik dengesizliklerin veya menkul kıymet fiyatlarındaki ya da döviz kurundaki sapmaların birikimiyle başladıkları, finansal krizi reel sektördeki krizin izlediği görülmektedir(TOBB: 1999,123).

Asya Krizi

Asya krizi olarak bilenen ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde yaşanan ekonomik kriz, ilk olarak Tayland'da yaşanmıştır. 1980'li yıllarda başarılı bir İktisadi performans sergileyen Tayland ekonomisi, 1993 yılından itibaren bir takım sorunlarla karşılaşmaya başlamışlardır. Bu yıllara kadar dışa açık, ihracata dayalı ekonomik gelişme sergileyen Tayland ekonomisi, gerek reel kur'un değerlenmesi gerekse, ticaret ortaklarında yaşanan ithalat daralması neticesinde, dış ticaret açığının büyümesine bağlı olarak küçük boyutlu krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu arada ortaya çıkan cari işlemler açığının, genel olarak portföy yatırımları ile karşılanması, sonraki yıllarda krizin daha da büyümesine neden olmuştur.

Özel bankalar kanalıyla dışarıdan borçlanmayı teşvik eden ve aşırı düzeyde kur riski taşıyan pozisyonları elde tutmayı cazip hale getiren ayrıca, uzun süre yürürlükte kalan sabit kur rejimleri, geri ödenemeyen borçlar, kurumsal inceleme ve denetim mekanizmalarının gevşemesi Asya krizinin genel sebeplerini oluşturmaktadır(EGE: 1998,22). Bunlara ilave olarak, Dolar olarak alınan sermayeler şirketlere Baht olarak kullandırılmıştır. Söz konusu sermayeler verimli alanlarda da değerlendirilmemiş, hatta bunların bir çoğu üretim sektörü yerine gayri menkul sektörüne aktarılmıştır. Bununla birlikte bu yıllarda Doların değer kazanması neticesinde, alınan krediler geri ödenememiştir. Bu gelişmede de Tayland Baht'ının Dolar'a endekslenmesinin önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Tayland'da ortaya çıkan kriz daha sonra diğer Asya Ülkelerinden Malezya, Endonezya ve Güney Kore'de kendisini göstermiş ve bu ülkelerden Endonezya ve Güney Kore IMF desteğinde istikrar programları uygulamaya koymuşlardır.

Başarılı bir şekilde dışa dönük kalkınma stratejileri uygulayan söz konusu ülkeler, 1990'ların ilk yarısında ortalama yüzde 9'un üzerinde reel GSYİH büyümesi gerçekleştirmişler ve ihracatlarında önemli bir artış sağlamışlardır. Asya Kaplanları olarak bilinen bu ülkelerin iktisadi performansları dışarıdan bu bölgeye önemli ölçüde yabancı sermaye girişinde diğer bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, aynı yıllarda gelişmiş OECD ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluk, bu ülkelerdeki para politikalarının gevşemesine neden olmuştur. Bu bağlamda ilgili ülkelerde faizlerin düşmesi de Asya ülkelerine sermaye akışını hızlandıran önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir(BURHAN ve MUSTAFAOĞLU: 1998/7).

1990'ların ilk yarısında yoğun bir şekilde Asya ülkelerine akan yabancı sermayenin verimli alanlarda değerlendirilememesi, bankacılık sisteminin hazırlıksız olması, uygulanan sabit kur politikaları sonuçta gelen sermayenin uzun vadeli ve kalıcı olmasını engellemiştir. Diğer taraftan 1995 yılının ikinci yarısında ABD Dolarının değer kazanmaya başlaması, paralarını ABD Dolarına bağlayan bir çok Asya Ülkesi için önemli bir dezavantaj olmuştur. Çünkü Dolar'a bağlı olarak yerli paraların değer kazanması, bu ülkelerin ihracatlarının yavaşlamasına sebep olmuştur. So-

nuçta bu ülkelerin dış ticaret bilanço açıkları artmış ve ihracata dayalı olan ekonomileri söz konusu ihracat daralmasından büyük oranda etkilenmiştir.

1997 yılında ABD'nin iç pazarında yaşanan talep artışı, ilk planda bu ülkedeki kısa vadeli faizlerin yükselmesine yol açmıştır. Aynı yıllarda Avrupa Ülkeleri ile Japonya'da da benzer müspet gelişmelerin yaşanması, bu ülkelerdeki yatırım fonlarının karlılığını arttırmıştır(BURHAN ve MUSTAFAOĞLU: 1998,8). Böylece, 1990'ların birinci yarısında Asya lehine olan fon transferi, ikinci yarısında tersine dönmüştür. Bu dönüş reel sektörde yaşanan daralmaları kamçılayarak bu bölgeyi kuşatan Asya krizi'nin ortaya çıkmasında birinci derecede etkili faktör olmuştur. Söz konusu kriz, kısa vadeli fon yatırımlarının Asya Ülkelerinden kaçışı neticesinde ilk planda borsaların çökmesi ve devamında da diğer ekonomik alanların krize saplanmasına neden olmuştur. Aşağıdaki tabloda 5 Asya ülkesinin 1994-1998 arası cari işlemler dengesi ve dış finansman ile ilgili veriler yer almaktadır.

Tablo 5. Beş Asya[a] Ülkesinin Cari İşlemler Dengesi ve Dış Finansman Durumu, 1994-1998 (Milyar dolar)

	1994	1995	1996	1997[b]	1998[c]
Cari İşlemler Dengesi	-24.6	-41.3	-54.9	-26.0.	17.6
Net Dış Finansman	47.4	80.9	92.8	15.2	15.2
Doğrudan Yatırım Akımları	4.7	4.9	7.0	7.2	9.8
Portfolyo Yatırımları	7.6	10.6	12.1	-11.6	-1,9
Ticari Banka Borçlanmaları	24.0	49.5	55.5	-21.3	-14.1
Banka Dışı Özel Borçlanmalar	4.2	12.4	18.4	13.7	-3.3
Net Resmi Akımlar	7.0	3.6	-0.2	27.2	24.6
Rezervlerdeki Değişme[d]	-5.4	-13.7	-18.3	22.7	-27.1

a) Endonezya, Malezya, Filipinler, Kore Cumhuriyeti ve Tayland
b) tahmin
c) öngörü
d) eksi işareti artış anlamına gelmektedir.
Kaynak: UNCTAD, Trade and Development Report, 1998

Tablodan da görülebileceği gibi yabancı sermaye Asya ülkelerine doğrudan yatırımdan ziyade portfolyo yatırımı şeklinde girmeyi tercih etmektedir. Nitekim portfolyo yatırımına ilişkin rakamların doğrudan yatırım rakamlarından daha büyük olduğu görülmektedir. Krizin çıktığı 1997 yılında ise portfolyo yatırımları şeklindeki yabancı sermayenin ülkeyi hızla terk ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Uluslararası finansal krizlerin her birinin kendine has özellikleri olmakla beraber bazı temel özellikler taşımaktadırlar. Bunların başında finansal globalleşme ile birlikte finans piyasalarının liberalleşmesi ve ülkelerin yabancı sermaye üzerindeki kontrolleri kaldırmaları yani finansal deregülasyon işleminden sonra ortaya çıkmalarıdır.

Yabancı sermayeye hareket serbestisi kazandırılmasıyla birlikte karlı yatırım imkanları olması durumunda ilgili ülkelere yoğun bir sermaye akımı olmaktadır. Gelişmelerini tamamlamak için sermaye ihtiyacı olan ve yatırımları finanse etmek

için yurt içi tasarrufları yetersiz olan ülkeler için yabancı sermaye girişi bir fırsat olmaktadır. Fakat bu gibi ülkeler için ideal olan yabancı sermaye biçimi doğrudan yatırım şeklinde olandır. Zira bu türlü bir yatırım yurt içi hasıla ve istihdama doğrudan bir katkı sağlayacaktır. Fakat sermayenin küreselleşmesi ile birlikte uluslararası sermayenin portfolyo yatırımını daha çok tercih ettiği görülmektedir. Bu durum yatırımcı açısından olumlu olmaktadır. Çünkü yatırımcı istediği an yatırımını nakde dönüştürüp ülkeden çıkabilmektedir. Böyle bir durum ev sahibi ülke açısından risk taşımaktadır. Zira bu tür yatırımların kısa vadeli oluşu, spekülatif karakter taşıması ve ülkeyi her an terk etme kabiliyeti, söz konusu ülkenin makro ekonomik dengelerini alt üst edebilmekte ve ekonomik politika uygulamalarını zorlaştırmaktadır. Son dönemde yaşanan finansal krizlerde yabancı sermayenin bu niteliği önemli rol oynamıştır.

Görüldüğü gibi serbestleşen uluslararası yabancı sermaye akımları ülkelere risk ve fırsatı birlikte sunmaktadır. Bu riski bertaraf etmek için son yıllarda kısa vadeli spekülatif sermaye hareketlerinin kısıtlanması ve uluslararası finansal piyasaların daha yakından denetlenmesi ve düzenlenmesine yönelik ulusal ve uluslararası arayışlar başlamıştır.

KAYNAKLAR

ASO (1999) **"Küreselleşme", ASOMEDYA,** Nisan 1999, Ankara:Ankara Sanayi Odası yayını.

BURHAN, V. ve Z. Mustafaoğlu. (1998), **Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerine Muhtemel Etkileri,** Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Konjonktür Dairesi, Ankara:,DPT,

ÇELEN, M. (1995) "Globalleşme Sürecinde Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar", **Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye,** No. 17-18

DEMİRAG, İ ve S. Goddart (1994) **Financial Management for International Business,** England: Mc Graw-Hill Company Europe

DPT (1995b) **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler,** Ankara:DPT Yayınları, Yayın No:2375

EGE, Y. (1998), "Asya Krizi Hem Olumlu Hem Olumsuz", **Ekonomik Forum,** Ağustos 1998, Yıl:5, Sayı:8, Ankara:TOBB yayını.

EKREN, N. (1995) "Globalleşme Sürecinde Dünya Ekonomisi: Genel Bir Yaklaşım", **İlim ve Sanat,** No: 39, İstanbuhVefa Yayıncılık

GÜROL, E ve A. Kılıçoğlu (1994) **Çağdaş İş Dünyası Sözlüğü,** İstanbul: Cem Yayınevi

KARLUK, S.Rıdvan (1995) **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar,** Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Basımevi

MITTELMAN, James H. (1995) "Küreselleşme Sorunu: Kıyılarda Yaşamak", Çev. Y. Acar, **İlim ve Sanat,** No: 39, İstanbukVefa Yayıncılık

OMAN, C. (1995) **Globalisation and Regionalisation: The Challenge for Developing Countries,** Paris: OECD Development Centre

ONGUN, T. (1993) "Finansal Globalleşme" **Ekonomik Yaklaşım,** Cilt:4, No.9

RAJAN, Ramkishen S. (1998) "Economic Globalisation: Examining the Issues". **The Instute of Policy Studies, Singapore.**

ROWTHORN R.ve R. Kazul-Wright (1998) "Globalization and Economic Convergence: An Assesment", **UNCTAD Discussion Papers,** No: 131.

TOBB (1999), **Ekonomik Rapor '98,** Ankara :TOBB Genel Yayın No:346, Mayıs 1999.

TUNA, Y. (1995) "Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler", **Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye,** No. 17-18

UNCTAD (1998), **The Least Developed Countries 1998 Report,** New York and Geneva:UN publications

WATERS, M. (1995) **Globalization,** London and New York: Clays Ltd St. Ives PLC

WTO Press Release-16 April 1999

Dumlupınar Üniversitesi İ B B İ Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 4 Haziran 2000

REKABETTE KRİTİK BİR FAKTÖR: ENTELEKTÜEL SERMAYE

Okt. Nurullah ÖZDEMİR*

ÖZET

Küreselleşme süreciyle, rekabetin değişen yüzü organizasyonları yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu yönelişler örgütlerde yeniden yapılanmayı kaçınılmaz kılmıştır. Yeniden yapılanmayla birlikte "entelektüel sermaye", "entelektüel örgüt", "öğrenen organizasyonlar" gibi yeni akımlar işletmeleri yakından ilgilendirmeye başlamıştır. Entelektüel sermaye, zeka, yaratıcılık, enformasyon deneyim ve iletişim gibi örgütlere zenginlik sağlayan ve kullanıma sokulabilen entelektüel malzemedir. Entelektüel sermaye, bir sistemden ziyade, bir yönetim felsefesi olarak görülmelidir. Halihazırdaki muhasebe teknikleri ile entelektüel sermayeyi ölçmemiz, çok zordur ve bu konudaki çalışmalar hem yönetime, hem de entelektüel sermayeye yeni bakış açıları getirecektir.

GİRİŞ

Bilindiği gibi tarım toplumlarında stratejik kaynak toprak ve işgücü iken; sanayi toplumunda sermaye merkezi bir konuma gelerek önem kazanmıştır. Bilgi toplumu dediğimiz yeni toplumda ise, bilgi stratejik bir kaynak haline gelerek, yeni bir paradigmanın doğmasına sebep olmuştur. Bu paradigmanın en belirgin özelliği, bilgiyi üretimin odak noktası haline getirmesidir. Diğer bir ifadeyle yeni teknolojinin hammaddesi bilgidir.

DPÜ, Yüksekokul Sekreteri

Günümüzde üretim ve tüketimin dünya ölçeğinde olması, işletmeler arası rekabeti de küresel boyuta taşımıştır. Küresel rekabet, işletmeleri kritik faktörlere yöneltmiştir. Bu kritik faktörlerden biri de entelektüel sermayedir.

Bu çalışmada, entelektüel sermayenin, entelektüel örgütün kavramsal tanımları yapıldıktan sonra entelektüel sermayenin gelişimi, kapsamı ve yönetilmesi üzerinde durulacaktır. Bilginin yeni misyonuyla toplum ve işletmeler üzerindeki etkisi vurgulanacaktır.

1. ENTELEKTÜEL SERMAYE KAVRAMİ, GELİŞİMİ VE KAPSAMİ

1.1. Entelektüel Sermaye Kavramı

Entelektüel sermaye konusunda bazı tanımlar aşağıda verilmiştir. Entelektüel sermaye, zenginlik yaratmak üzere kullanıma sokulabilen entelektüel malzemedir. Yani bilgi enformasyon, entelektüel mülkiyet ve deneyimdir. Bu bir kolektif beyin gücüdür (STEWART: 1997, XII). Fakat entelektüel sermayeyi, sadece şirketlerin beyin özellikleriyle ilgili olarak tanımlamak yeterli değildir. Entelektüel sermaye, şirketlerin kendi kaynaklarını kazançlı bir şekilde , yeni pazarlama, dağıtım alanlarına yönlendirebilmeyle de ilgilidir. Yani, işletmelerin yeni fikirlerini ürünler ve hizmetlere dönüştürme kabiliyetiyle yakından ilgilidir (BOOTH: 1998,27).

Entelektüel sermaye, bilgi, yaratıcılık, enformasyon, deneyim, hayal mühendisliği, iletişim ve etkileşim bağlamında zenginlik sağlayan mekanizmayı tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle, entelektüel sermaye, insan ve yapısal sermaye bileşenlerinden oluşur. İşletmenin pazar değeri rekabet gücünü gösterir ve finansal değerle, entellektüel sermayeden oluşur. İşletmenin pay senetleri toplam değeri alındığında finansal sermaye belirlenir. Geriye kalan entelektüel sermayedir ve bilançonun dengeleyici kalemi olarak kullanılır(PAPATYA: 199, 58-59).

Daha geniş anlamda ise entelektüel sermayeyi şöyle tanımlamak mümkündür: Ekonomik ve sosyal yapıların çıktıları üzerinde etkili olan insan kaynağı, bilgi, enformasyon, müşteri ilişkileri ve dış dünya ile kurulmuş olan sosyal ağ ile bu görünmez değerlerin çıktılar üzerinde etkisini belirleyen altyapı, süreç ve sistemlerin bütünüdür. (TEKİN: 1999).

1.2. Entelektüel Örgüt

Bilginin üretim ve değişimin odak noktası haline gelmesi özellikle işletmelerde büyük değişmelere yol açmıştır. Bu değişim yeniden yapılandırması kaçınılmaz kılmıştır. Bu yapılanmada entelektüel sermaye ile birlikte "entelektüel örgüt" ve "öğrenen organizasyonlar" da aynı yönetim felsefesinin ürünleridir.

Öğrenen organizasyon (veya işletme) kavramı, bir işletmenin sürekli olarak, yaşadığı olaylardan sonuç çıkarması bunun değişen çevre koşullarına uymakta kullanılması, personeline geliştirici bir sistem yaratması ve böylece değişen, gelişen, kendini yenileyen, dinamik bir organizasyon olmasını ifade etmektedir. Organizasyonların "öğrenen organizasyon" durumuna gelmesi bazı yazarlara göre, esasında bir gelişmenin sonucudur. Bunlara göre "öğrenen organizasyon" son safhayı ifade etmektedir (KOÇEL: 1995,277).

Öğrenen organizasyonların bir program değil bir felsefi bakış olduğu, değişime ayak uydurmanın yolunun bu anlayıştan geçtiği, personel yetiştirmeye ve geliştirmeye önem verilmesi, bu felsefi anlayışın esasını oluşturmaktadır. (ÖZDEMİR, 1999,9)

Entelektüel ,örgütü de aynı bakış açısıyla tanımlamak gerekmektedir. Entelektüel örgütü bilgi, beceri, "know-how" dağarcığını sürekli olarak yenileyebilen ve de elemanlarının öğrenme sürecini kolaylaştıran, devingen bir örgüt olarak tanımlayabiliriz. Entelektüel örgüt diğer örgütlerden bazı temel noktalardan ayrılmaktadır. Kendilerini entelektüeiT3rgüt olarak tanımlayan yönetici kadroları, değişimi belli aralıklarda ortaya çıkan ve sonradan durulan gelişmeler olarak görmek yerine, değişimin sürekliliğine inanmaktadırlar (ÇAVUŞGİL: 1996,228).

Entelektüel örgütlerin (akıllı şirketlerin) belirli birtakım ortak özellikleri vardır (LEE: 1999,22-23):

I-Çalışanlarına, onları zorlayacak büyük bir resim sunarlar. Çalışanlar şirketin amacının ne olduğunu, oyunun nasıl oynandığını ve kendilerinin nasıl katkıda bulunacaklarını bilmek isterler. Bu bilgileri olmadığı zaman çalışanlar yararlı katkılarda bulunmalarını sağlayacak bir yapısal çerçeveden yoksun kalırlar.

2-"Düşünce değirmeninin" çalışması için gereken bilgi "tanelerini" verirler. Çalışanlarına hem yenilikler hem de iyileştirmeler yapmak için gereksinim duydukları bilgileri sağlarlar.

3-Çalışanlarına yaptıkları iş üzerinde söz sahibi olma hakkı tanırlar.

4-Güven ilişkilerini geliştiren bir ortam yaratırlar. Entelektüel sermaye, eğer paylaşılırsa hızla değer kazanır. Ancak paylaşılarak gelişebilir.

5-Yöneticilerini her şeyin yanıtını bildikleri için değil, çalışanlarına yol gösterip onları eğittikleri için ödüllendirirler.

6-Bilgiyi yakalamayı ve paylaşmayı bir eğlence haline getirirler.

7-Bilginin paylaşımını ve kullanımını ödüllendirirler.

8-Bilgi paylaşımının keyfini çalışanlarına yaşatır ve bunu kutlarlar.

9-Teknolojiye değil insanlara odaklanırlar.

10-Düşünmeye ve değerlendirmeye zaman ayrılmasını isterler.

11-Olumlu bir duygusal ortam yaratırlar.

1.3. Entelektüel Sermayenin Gelişimi ve Kapsamı

Bilginin yeni konumu, klasik üretim faktörlerini etkilemiştir. Toffler' in de> imiyle enformasyon toplumunda bilgi artık para gücüyle kas gücünün eki olmaktan ;:kmış ve bunların ruhu ve çekirdeği olmuştur. Günümüz toplumlarında ve işletmeerinde başarı yada başarısızlık bütünüyle bilgiye bağlı hale gelmiştir BOZKURT: 1996,39).

Bilginin bu dönüşüm süreciyle birlikte, toplumsal yapıda da büyük değişiklikler yaşanmaktadır. İnsanlığın uzun tarihi yürüyüşünde toplumsal yapıyı determine

eden farklı değişkenler vardır. Sanayi toplumunda temel dinamik para veya daha genel ifadeyle sermaye iken, günümüz toplumunun temel ayırıcı faktörü bilgidir (TUTAR: 1998,70).

Bilginin verimi, bir ülkenin, bir işletmenin rekabet edilebilirlik durumu açısından giderek en önemli faktör durumuna gelmektedir. Gerek ulusal gerekse uluslararası ekonomide önemi giderek artacak olan tek şey de, yönetimin bilgiyi verimli kılma yolundaki performansı alacaktır(DRUCKER: 1994,270).

Sermayenin nitelik değiştirmesiyle; sermaye yoğun,emek yoğun sanayilerin yerini bilgi yoğun endüstriler almaktadır. Güç, para ve maldan bilgiye doğru kakmaktadır. Diğer bir deyişle, sermaye somut olmaktan çıkmış, somut mevcutlar; temsil eden kağıt benzerleriyle; entelektüel sermaye tabir edilen iyi yetişmiş kalifiye insan gücünü temsil eder duruma gelmiştir. Artık önemli olan, şirketin binaları yada makineleri değil, pazarlama ve satış güçleriyle ilgili anlaşmaları ve nüfuzu, yönetim organizasyon kapasitesi ve çalışanlarının kafalarının içinde çakıp-duran kıvılcımlardır (TOFFLER: 1992,75).

Mike Janhson, geleceğin işletmelerinde ve bu işletmelerde çalışacak kişileri şimdiden yapılandırmayı başlayan beş önemli gelişmeden bahsetmektedir Bu gelişmelerden biri, bilginin sermayenin yerine geçmesidir. "Günümüz işletmelerinde 'sermaye' olarak paranın yerini bilginin almaya başlamasıyla birlikte sürekli öğrenme, rekabetin anahtarını oluşturacaktır. Hem şirketler hem de yöneticiler kendilerini sürekli olarak yeniden yaratmak zorunda kalacaklardır"(JOHNSON, 1996,3).

Geleneksel olarak ekonomistler, fiziksel ve insan sermayesini, işletmeler için anahtar kaynak olarak görmüşlerdir. Bilgi ekonomistlerce de değerli bir kaynak olarak olarak görülmektedir. A. MARSHALL "Sermaye bilginin ve organizasyonun büyük bir kısmından oluşur" demektedir. "Bilgi üretimimizin en kuvvetli motorudur" ve "organizasyon bilginin yardımcısıdır" diye devam etmektedir. J.B. QUİNN, benzeri bir bakış açısıyla "istisnalar haricinde, bir firmanın ekonomik ve üretim gücü, kendi entellektüelitesinde ve servis kabiliyetinde yatar. Taşınmalarında ve gayrimenkullerinde değil" demiştir. Entelektüel sermaye, insan sermayesi ile açık paralelliği yani, beceri ve kabiliyetin insanların yeni alanlara yönelmesini mümkün kılan konseptidir. Böylece, entelektüel sermaye bilgi ve bilime dayanan değerli bir kaynak ve kabiliyet sağlar (NAHAPİET-GHOSHAL: 1998,245).

İşletmelerde entelektüel sermayenin oluşmasında bireyin ve organizasyonun öğrenme biçimleriyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan H.A. SİMOK şu hususları savunmaktadır: "Tüm organizasyonel öğrenim insan kafasında yer alır; bir öğrenen organizasyonda, öğrenme iki türde gerçekleşir. a-Üyelerince öğrenilerek b-Organizasyonun daha önce sahip olmadığı bilgiye sahip yeni üyeler alarak Buna karşıt olarak, NELSON ve WINTER'in görüşleri de şöyledir:Teknik bilgiç sahip olma, firmanın bir bütün olarak özelliğidir. Organize bir varlık olarak, herhangi bir tekil şahsın veya çeşitli tekil şahısların bildiği, ekipmanların birleşimi değildir. Benzeri bir bakış da BROWV ve DUGUİD'in analizlerinde görülmektedir. Burada paylaşılan öğrenme, çıkarılamayacak şekilde kompleks, işbirlikçi ve sosyal deneyimlere dayanmaktadır. WEtCK ve ROBERTS, kolektif bilginin organizasyone

eviyede olduğunu açıklamaktadır. Burada entellüktüel sermaye tanımı sosyaliteye umlu, formlu bilgi ve bilmeyi basit, bir grup bireyin bilgisinin doğruluğunu kabul er. Burada kesin (explicit)-Zımni(Tacit) ve bireysel sosyal bilgi SPENDER tarardan birleştirilmiştir. SPENDER'in "Bilinçli bilgi" adını verdiği bireysel kesin \plecit) bilgi, kişiye genellikle konsept, unsur ve çerçeve olarak yaklaşır ve kişinin \fizasına yerleşir ve kullanılabilir. İkinci olarak kişisel kapalı (tacit) bilgi ise oender tarafından "otomatik bilgi" olarak nitelendirilir. Teorik ve pratik formlarda ap artistik, atletik ve teknik becerileri içerir. Bu kesin ve zımni bilgili kişilerin -lanabilirliği, bir organizasyonun entelektüel sermayesinde açıkça büyük önem işır (NAHAPIET-GHOSHAL:1998, 246-247).

Entelektüel sermaye bireyler için olduğu kadar, kuruluşlar için de zenginlik kaynağıdır ve her iki tarafın ortak malıdır. Entelektüel sermaye, yüksek değerli \üksek katma değerli) mal ve hizmet üretmek için, üretime sokularak formalize edilen entelektüel materyaldir. Dartmounth İşletme Okulu'nda James Brian QUİNN, idia etmektedir ki, imalat sektöründe bile elde edilen katma değer *VA* bilgiden kay- aklanmaktadır. A.B.D.'nde lisans sonrası eğitim almış erkeklerin geliri, yüksekokul bitirmemişlerin gelirinin yüzde 130'udur. Bu iki grup arasındaki gelir farkı 1980 yılına göre iki katına çıkmıştır. Artık günümüzde öğrenme daha yüksek gelir düze- \ine çıkma ile sonuçlanmaktadır. Yeniliğe açık şirketler artık kendilerini öğrenen organizasyon olarak tanımlamaktadırlar. Yine Londra İşletme Okulu'nda Charles HANDY, "The Age Of Unreson" adlı kitabında, şirketlerin entelektüel sermayelerini genellikle defter değerinin 3 veya 4 katı olarak tahmin etmektedir (STEWART: 994,68-69).

2.EĞİTİM VE VERİMLİLİK

Verimlilik büyümesinde en büyük insana yapılan yatırımdır. Teknolojik ilerleme de eğitimle anlam kazanmaktadır.

Financial Times'da Ricard DONKİN, ABD Nüfus Bürosunun 3,100 işyerinde eğitim-öğretim yaptırılmaları ile verimlilik arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik araştırmasının sonuçları ilgi çekicidir. Araştırma sonuçları gösteriyor ki, işyerlerinde eğitim-öğretim düzeyi yüzde 10 yükseldiğinde verimlilik yüzde 8,6; işyeri makine donanımında yüzde 10'luk bir ekleme yapıldığında ise verimlilik yüzde 3,4 artmıştır (BOZKURT:1997). Bu araştırma eğitimin (bilginin) makine donanımına göre 2,5 kat verimliliği arttırdığı görülmüştür.

Bilginin verimliliği arttırıcı etkisi, birçok şirketi Ar-Ge yatırımlarına yöneltmiştir. Özellikle Japonya'daki bazı şirketler Ar-Ge"ye bütün sermaye donanımdan daha fazla yatırım yapmaya başlamışlardır. Tokyo yakınındaki Saitama Üniversitesi'nde buluşçuluk profesörü olan Fumio KODOMA şöyle diyor: "Eğer Ar-Ge yatırımları sermaye yatırımlarını geçmeye başlarsa, şirketin bir üretim yeri olmaktan çıkıp bir düşünme yeri haline gelmekte olduğu söylenebilir (STEWART: 1997,22).

3. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN YÖNETİMİ

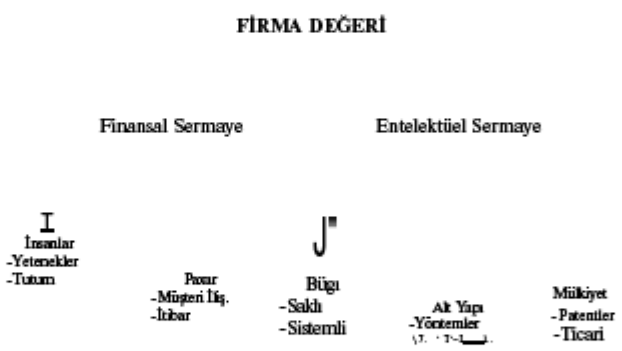
Rekabette üstünlüğün sırrı fark yaratmaktır. İşletme, diğerlerine göre ne kadar çok yenilik ortaya koyarsa, rekabette edilebilirlikte o derece avantaj elde edecektir. Yaratıcılığın sınır tanımazlığı, geleceği yapılandırma yeteneğine sahiptir.

Hayal gücü, hoşgörü, risk almayı sevme ve müşteri ihtiyaçlarına duyarlılık yaratıcılığın temel kaynaklarıdır.

Yaratıcılık ve öncü olmak, proaktif yetenekler geliştirerek doğru vizyonlar, ortaya koymak demektir. Vizyon, geleceğin fotoğrafını bugünden çekebilme yeteneğidir. Bu yetenek ise ancak entelektüel sermaye olarak değerlendirilebilecek insanlarla kazanılacaktır.

Entelektüel sermaye; düşünen, yaratıcı insandır. İşletmenin sahip olduğu patentler, telif hakları, diplomalar, entelektüel sermayenin yalnızca küçük bir parçasıdır. Esas zenginlik kaynağı, işletmedeki insanlar tarafından bilinen ve ona rekabet üstünlüğü kazandıran tüm faktörlerin toplamıdır (DÜREN:1999). Aşağıdaki şekilde entelektüel sermayenin çatısı gösterilmiştir.

Şekil: Entelektüel Sermayenin Çatısı

Kaynak: BOOTH: 1998,27

Entelektüel sermaye yönetim sisteminin geliştirilmesi, karşılaşılan temel problemlerin aşılabilmesi için öncelikle işletmelerde bazı koşulların sağlanmış olması gereklidir:

1. İşletme performansının sadece finansal terimlerle ifade edilemeyeceği bilincine sahip olmalıdır.

2. İşletmedeki herkes işletmeye değer yaratan madde olmayan varlıkların olduğunu ve bunların işletmenin performansı üzerindeki etkilerini anlamış olmalıdır.

3. Entelektüel sermaye yönetiminin benimsenmesi, çoğu işletmenin örgüt kültürünü değiştirmesini veya düzeltmesini gerektirir. Entelektüel sermaye yönetimi, işbirliğinin tanımlanmasını, uzmanlık birikiminin ve haritalarının oluşturulmasını gerektirir (ÖNCE: 1999, 53-54).

1980'lerden itibaren günümüz iş yaşamına yön vermeye başlayan yeni teknolojilerin beraberinde getirdiği altyapı gelişmeleri iş dünyasına bakışımızı ve onu kavrayışımızı köklü şekilde değişmeye zorluyor. Bunların arasında en önemli olgu ise,şirketlerin işgören kapasitesini kullanma ve geliştirme, müşteri sorunlarına çözüm üretebilme, yeni ürün geliştirme ve pazar ile ilişkiler performansında en belirleyici rolü oynayan görünmez aktiflerini yönetebilme becerisi olarak karşımıza çıkıyor. Doğaldır ki. bu saydığımız unsurların başarısı, şirket altyapısının verimliliği ile de yakından ilgilidir. İster stratejik, isterse günlük bağlamda ele alınsın, bir olgu ölçülebildiği oranda yönetilebilir. Bu nedenle, geleneksel anlamda, değer atfedilmenin güçlüğünden dolayı entelektüel sermaye yönetimi, görünmez aktiflerde zaman içinde ortaya çıkan değişmeleri izlemeyi ve bunları yönetilebilir hale getirmeyi amaçlıyor (TEKİN: 1999).

Entelektüel örgüt diğer örgütlerden bazı temel noktalarda ayrılmaktadır. Kendilerini entelektüel örgüt olarak tanımlayan yönetici kadroları değişimi, belli aralıklarda ortaya çıkan ve sonradan durulan gelişmeler olarak görmek yerine, değirmin sürekliliğine inanmaktadırlar. Bu noktada, bilginin etkili bir şekilde yönetil--lesinin gereği daha da önem kazanıyor. Bu konuda ortaya atılan görüşlerden biri, r.İğinin veya diğer bir deyişle "entelektüel varlıkların" yönetilmesini ve ölçülmesini ^^aşamalı bir sürece bağlıyor(ÇAVUŞGİL:1996,228-229):

1-Bilginin şirket içindeki rolü ve öneminin tanımlanması

2-Rakiplerin entelektüel varlıklarının analizinin yapılması

3-Şirketlerin bilgi ve portföyünün sahip olduğu varlıklar ve bunların kullanı--ını sınıflandırılması

4-Varhkların değerleri ve masraflan gözönüne alınarak, bu varlıkların kariliğini maksimize etmenin yollarının araştırılması

5-İlk dört aşamada elde edilen bilgiler ışığında yatırımın yönlendirilmesi

6-Yeni bir bilgi portföyü oluşturularak sürecin tekrar başlatılması

Entelektüel sermayenin önemi aslında karakteristiğinden kaynaklanmaktadır. Diğer anlamıyla organizasyonun rekabet avantajı sağlamaya ilişkin kaynakların • rlaylıkla transfer ve taklit edilmemesini vurgulamaktadır. Eğer taklit ve transfer ;:ılme olasılığı varsa, bu kaynakların rekabet avantajı sağlaması oldukça zor görü-_r. Fakat entelektüel sermayenin veya bilgi, tabanın organizasyonlarda bütünüyle ;\lit ve transfer edilmesi zordur. Ancak beyin sermayesinin taşınması veya transferi zıkosu birçok organizasyonun karşı karşıya kaldığı sorundur. Yani bireyler bilgile-•r, kolaylıkla diğer organizasyonlara taşıyabilirler. Fakat bireylerin bilgi ve yeter-derinin transferi tek başına düşünüldüğünde stratejik bir önem arz etmez. Önemli •n organizasyonun bilgi tabanıdır; bunun oluşturulması, bütünleştirilmesi ve kullabilmesidir (PAPATYA: 1999).

Entelektüel sermayeyi, yapısal sermaye, insan kaynakları sermayesi ve müş-"eri sermayesi olmak üzere üç temel öğenin oluşturduğunu belirten EDWİNSSON, rjnları şöyle açıklamaktadır: "Yapısal sermaye, bir şirketin sahip olduğu araç gereç • e süreçlerin toplamı. İnsan sermayesi, şirket çalışanlarının bilgi, beceri ve deneyimi ık kazandıkları. Müşteri sermayesi ise şirketin zaman içerisinde geliştirdiği ilişkiler •e müşteri portföyü. Entelektüel sermaye de bütün bunları kullanabilmek, yönetim .e yönlendirmektir (COŞKUN: 1999,121).

SONUÇ

Entelektüel sermayeyi, yönetim sistemlerinin görünmeyen aktiflerin yönetimi olarak da düşünebiliriz. İşletmelerin mevcut şirket yapısı ve insan kaynakları bir taban olarak düşünülürse, entelektüel sermaye bu tabanın üçüncü boyutunu oluşturan yükseklik olarak algılanabilir. Entelektüel sermayenin ön plana çıkması, yönetim sistemlerini de yeniden gözden geçirmemizi gerekli kılmıştır. Ayrıca eğitimin bir süreç olduğu unutulmadan, yenilenmek ve rekabete ayak uydurmak amacıyla iyi yetişmiş kalifiye insan gücü için eğitim, yaşamın ve üretimin her aşamasında devreye sokulmalıdır. ÇünkC entelektüel sermaye, zenginlik yaratmak için devreye sokulabilen entelektüel malzemedir. Yani bilgi, entelektüel mülkiyet ve deneyimdir. Bu bir kolektif beyin gücüdür.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

BOOTH Rupet, "The Measurement Of Intellectual Capital", **Managent Accouting** November 1998.

BOZKURT Rüştü, "Entelektüel Kişiliğin Özellikleri", **Dünya** Gazetesi,25.06.1997.

BOZKURT Veysel, **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, Sistem Yayıncılık. İstanbul, 1996.

COŞKUN Bülent, "Şirketlerin Yeni Zenginliği", **Macro**, Temmuz, 1999.

ÇAVUŞGİL Tamer, "Entelektüel Sermaye ve entelektüel Örgüt", **Açıköğretim Dergisi**, C.2, S.2, Kış 1996.

DRUCKER Peter F., **Kapitalist Ötesi Toplum** (Çev:Belkıs ÇORAKÇI), İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1994.

DÜREN Zeynep, "21. Yüzyıl İşletmeciliğinin Temel Eğilimleri", **Dünya Gazetesi.** 10.02.1999.

JOHNSON Mike, **Gelecek Binyılda** Yönetim(Sinem GÜL), Sabah Kitapları, İstanbul, 1992.

KOÇEL Tamer, **İşletme Yöneticiliği**, Beta Yayınları, İstanbul, 1995.

LEE David, "Entelektüel Sermaye", **Executive Excellence**, S.30, Eylül 1999.

NAHAPIET Janine-GHOSHAL Sumantra, "Social Capital Intellectual Capital And The Organizatıonal Advantage", **Acedemy Of Management Riview**, Vol.23, No:2. 1998.

ÖNCE Saime, **Muhasebe Bakış Açısı İle Entelektüel Sermaye**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999.

ÖZDEMİR Nurullah, "Entelektüel Sermaye", **Kalkınmada Anahtar Verimlilik.** (MPM), Sayı:127, Temmuz 1999.

PAPATYA Gürcan, "Entelektüel Sermaye Gerçeği", **Kalite Show**, Sayı:37, Mart, 1999.

PAPATYA Gürcan, "Rekabete Dönük Avantaj: Entelektüel Sermaye", **Dünya Gazetesi**, 26 Ocak 1999.

STEWART Thomas A., "Your Company's Most Va Mable Asset: Intellectual Capital ", **Fortune**, October 3, 1994.

STEVART Thomas A., **Entelektüel Sermaye** (Çev:Nurettin ELHÜSNİ, Yayını Haz. Zülfü DİCLELİ). MESS Yayını, İstanbul, 1997.

TEKİN Cem, "Küresel Rekabete Ne kadar Hazırız", **Dünya Gazetesi**, 14 Mayıs 1999.

TOFFLER Alvin, **Yeni Güçler Yeni Şoklar** (Çev:Belkıs ÇORAKÇI), Altın Kitaplar, İstanbul, 1992.

TUTAR Hasan, **"Küreselleşme Sürecinde Bilginin Anlamı ve Kalitesi"**, TSE Standart, Nisan 1998.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 4 Haziran 2000

DINI-TASAVVUFI TÜRK EDEBİYATI VE KÜTAHYALI SU'NULLAH GAYBİ EFENDİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ*

ÖZET

Türk Edebiyatı, Halk, Tekke ve Divan edebiyatı olmak üzere üç ana dalda gelişimini sürdürmüştür. Makalemizin başlangıç kısmında Osmanlıda, Tasavvuf Edebiyatının doğuşunu ve gelişimini ele aldık. Daha sonra da Kütahyalı Gaybî Divanı 'ndan seçtiğimiz şiirleri vezin, kafiye, nazım şekli, türleri vb. bakımlardan inceledik.

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı, halk, tekke ve Dîvân edebiyatı olmak üzere üç grup halinde teşekkül ederek gelişimini sürdürmüştür. Bunlardan Tekke edebiyatının teşekkül ve gelişimini şu şekilde özetleyebiliriz:

Hicri 11. yüzyılda ortaya çıkan Tasavvuf, cereyanı zamanla dünyanın çeşitli yerlerine ve özellikle İslâm âlemine yayıldı. İslâmiyet'in ilk yıllarında mevcut olmayan bu akım, Küfeli Ebû Hâşim, Süfyan-ı Sevrî, Zünnûn, Bayezid-i Bestâmî, Hallaç - Mansûr, Cüneyd-i Bağdadi, Abdülkerim Kuşeyri, İmam-ı Gazali, Suhreverdi ve Abdülkadir Geylâni gibi büyük mutasavvıflar tarafından çeşitli İslâmi esaslarla zenginleştirilerek sistemli bir şekilde ifade edildi. Bunların eserleri halk arasında 3üyük ilgi uyandırdı. Hükümdarlar tekke ve zaviye yaptırıp şeyhlere intisab ederek ?u akımı fiilen desteklediler. Meşhur mutasavvıf şeyhlerin ölümünden sonra onların

D.P.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi

hayatlanyla ilgili olarak, halk hayalinin ürünü olan Menakıbnâme kitapları orta>ı çıktı.[1] Böylece tasavvuf, geniş halk kitleleri arasında yaygınlaştı ve çok sayıda muusavvıf şâir yetişti.

Türkistan'da önce Horasan, tasavvuf cereyanının önemli bir merkezi oldu Daha sonra sırasıyla Herat, Nişabur, Buhara ve Fergana'da tasavvufi fikirler ya\; - maya başladı.[2] Bu bölgede tasavvuf cereyanı zamanla oldukça kuvvetlendi. İslârr motif ve düşüncelere saygılı olan Karahanlı ve Selçuklu devletleri zamanında da. daha önce kökü sağlam bir şekilde atılan tasavvufi fikirler gelişti. Türkler, Müslüman dervişleri kendi şaman ve baksılarına benzettikleri için saygıyla karşıladılar Böylece eski ozanların yerini; ata, baba veya Hoca unvanını taşıyan dervişler alır. • oldu. Bunlar arasında Arslan Baba, Korkut Ata ve Çoban Ata gibi dervişler sade b-Türkçe'yle halka hitap ederek fikirleriyle onları aydınlattılar. İlk mutasavvıf şâr Ahmet Yesevi'nin üstün şahsiyeti işte böyle bir atmosferde gelişti.[3]

Türk edebiyatında ilk Dîvânı yazan şâir Ahmed Yesevi'dir. Dolayısıyla tasavvufi Türk Edebiyatı'nın ilk örneği şâirin Dîvân-ı Hikmet adlı eseridir. Bu eser kendisinden sonra yazılan eserlere ilham kaynağı olmuş ve köklü bir şekilde tasa. vufi edebiyatın temellerini atmıştı. Ahmed Yesevi'nin bu eseri, tasavvufi konularc-yazılmış olan hikmetlerden meydana gelmiştir. Hikmet kelimesi daha sonra, tasavvufi halk edebiyatımızda ilâhi ve nutuk kelimeleriyle karşılanmıştır. Dîvân-ı Hi< met, Eski Türk edebiyatının Kutadgu Bilig'den sonra en eski örneğidir.[4] Görüldı.; gibi daha X. ve XI. asırlarda Türk toplumunda zengin bir tasavvufi halk edebr : geleneği kurulmuştu. Bu sağlam temeller üzerine, daha sonraki yüzyıllarda oldu-. zengin bir tasavvufi edebiyat ortaya çıktı. Mutasavvıf şâirler tarafından manzun mensur birçok eser ortaya konularak halkın istifadesine sunuldu. Fuat Köprü . edebiyat, tarih ve kültür alanlarında olduğu gibi, tasavvufun Türkler arasında ya> masından sonra teşekkül eden tekke edebiyatının Türk edebiyatı içerisindeki yerr-. ve önemine dikkat çekerek, bu alanda bir çok araştırmalar yapmıştır.[5] Köprülü. T e • ke edebiyatının teşekkül, gelişim ve önemli özellikleri hakkında, Türk Edebiyatın-İlk Mutasavvıflar adlı önemli eserinde şunları söyler: "İslâmiyet'ten sonraki T. edebiyatında milli ruhu ve milli zevki anlamak için en çok tetkike layık bir de\ halk lisanını ve halk veznini kullanmak suretiyle geniş bir kitleye hitabetmiş eserleasırlarca yaşamış büyük mutasavvıflar devridir... Eski zamanlarda Acem ve Tanz mat'tan beri Avrupa tesiri altında kendi milli şahsiyetimiz unutulduğu için halka ı olan, halktan gelen her şey gibi bu edebiyat da şimdiye kadar ihmal edildi..."[6]

Bu edebiyat, ferdi bir edebiyat olduğu kadar aynı zamanda da bir gelenek e debiyatıdır. Aynı özellik, Aşık Edebiyatı'nda da vardır. Aşık edebiyatı ile Tek- - edebiyatı arasındaki çeşitli benzerliklerin bulunduğu malumumuzdur. Bu iki edeb yat şubesinin önemli özellikleri ve gelişmeleri hakkında Prof. Dr. Umay Günay i bilgileri vermektedir:

[1] Fuat KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara 1991, s.14-17
[2] F. KÖPRÜLÜ, a.g.e. . s.17-18
[3] F. KÖPRÜLÜ, a.g.e, s.19
[4] F. KÖPRÜLÜ, a.g.e, s.19
Azmi Bilgin, "Fuad. Köprülü ve Tekke Edebiyatı" İlmi Araştırmalar, Sayı 4, İst 1996, s.46,
[6] Fuad Köprülü, T.E.I.M, s.1-2,

İslâm'dan önceki Türk Edebiyatı'nın temsilcileri olan Ozan ve Baksıların yerine, daha sonraları Anadolu'da tasavvufi cereyanların etkisiyle yeni bir edebiyat teşekkül etti. Bu edebiyatın, XV. yüzyıla gelinceye kadar daha çok dinî-tasavvufi yönü ağır bastı. Belirli bir alt yapı üzerine daha sonraki dönemlerde Aşık edebiyatı şeklinde ortaya çıktı.[7]

Osmanlı Devleti kurulmadan önce Anadolu'da mezhebi mahiyette klasik bir edebiyat kurulmaya başlamıştı. Horasan'dan gelen dervişlerin, Türkistan'dan gelen babaların getirdiği bu dinî halk edebiyatı diğer söylenişi ile Tekke edebiyatı daha ziyade havasa hitap eder biçimde teşekkül etmişti. Bunun yanında halka yakın bir ladinî edebiyat ihtiyacı ile saz şairliği de bu zamanda başlamış ve zaman zaman dinî ve milli eserler meydana getirmiş olmalıdır. Bilhassa Hacı Bektaş Veli'nin duasıyla Yeniçeri ocağı tesis edildikten ve Anadolu'da büyük bir takım muvaffakiyetler kazanıldıktan sonra halk arasında pek çok destan söylenildiği bilinmekle beraber bu eserlere dair metinler mevcut değildir. Bu devirlerde aşık, baba veya abdal unvanları ile tanınan dervişler en iyi bilinen şâirlerdir.[8]

Anadolu'da Tasavvufi Edebiyatı'nın gelişip kökleşmesinin önemli sebeplerini şu şekilde özetleyebiliriz: "Şeyhlere saygı duyan ve inanan beğler, tasavvuf erbabına daima tekkeler zaviyeler bina ederek hizmet ederlerdi. Devamlı savaşlardan bıkıp jsanmış olan halk ise kendilerine bu dünyada nasip olmayan saadeti hiç olmazsa ahrette temin için onların başına safiyetle birikirdi. Anadolu'nun XIII. yüzyıldaki karışık devresi tekkelerin ve zaviyelerin artması, Tekke Edebiyatı'nın tekamülü için gerekli şartları hazırladı. Bu temayül Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da nüyük bir hızla devam etti. Osmanlı padişahlarının ve devlet büyüklerinin himayesi yanında halkın sevgisiyle gelişti.[9]

Aşık Edebiyatı, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra Orta Asya'da teşekkül eden Tekke Edebiyatı'nın, Anadolu'da oluşan bir paraleli olarak değerlendirilebilir. Edebiyat tarihçileri, klasik hale gelen tasniflerinde İslâmi dönem Türk edebiyatı içinde, Dinî-Tasavvufi edebiyata yer vermemişlerdir. Bu dönem edebiyatını Dîvân (Klasik) ve Halk edebiyatı şeklinde isimlendirmekle yetinmişlerdir. Görüldüğü gibi genel tasnif içerisinde Dinî-Tasavvufi edebiyata yer verilmemiştir. Kanaatimizce bu sınıflandırmada, Halk edebiyatı ile Dîvân edebiyatının sınırları belli çizgilerle ortaya konulamamıştır. Bu bakımdan bazen karışıklıklar ortaya çıkmaktadır. Aşağıda isimlerini zikredeceğimiz şâirler, edebiyat şubeleri arasında belirli bir yere yerleştirilememişlerdir. Kanaatimize göre, ayrı bir ekol olan bu şâirler, Dinî-Tasavvufi Halk edebiyatı adıyla ayrı bir anabilim dalı içerisinde incelenmelidir. Eğitim öğretim programları da bu çerçevede yapılmalıdır. Mesela üniversitede, Yunus Emre vb. şâirler bazen Eski Türk Edebiyatı dersinde, bazen Halk edebiyatı dersinde, bazen de her iki derste okutulmaktadır. Bu bakımdan çeşitli karışıklıkların ortaya çıkması zaruri bir hal almaktadır.

Umay Günay, Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara-1993 s.8-9; naklen, Nesip Yağmurdereli, Doğuş, Sayı 4, Yıl 4, Mayıs 1938, Cahit Öztelli, Halk Şiiri (XIV-XVII), İstanbul 1955, s. 7-8; [Ihan Başgöz, "Turkish Folk Stories Abont The Lives of Minstrels Journal of American Folklore, Cilt No. 258, 1952, s. 331-332; M. Fuad Köprülü, "Aşık Tarzı Hangi şekli Hayatın İfadesidir?" "Aşık Tarzının Menşei ve Tekamülü", İkdam, 7 Mart, 11 Mart, 16Nisan, 19Nisan 1914.

U. Günay, a.g.e., s.9,

U. Günay, a.g.e., s. 10,

XIII. Yüzyıldan itibaren Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Somuncu Baba, Hac Bayram-ı Veli, Akşemseddin, Eşrefoğlu Rumi, Kemal Ümmi, Vizeli Alaeddin, P Sultan Abdal, Seyyid Seyfullah, Sinan-ı Ümmi, Şemseddin Sivasi, Aziz Mahmut Hüdayi, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Niyazi-i Mısri KütahyalıSun'ullah Gaybî \e Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi daha birçok şâirin Tekke edebiyatı içinde değerlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu şâirlerin, sadece hayat hikayeleri veya menkıbelerini okuyup anlatmak da bu edebiyatın tam olarak incelenmesi anlamına gelmez. B. şâirlere ait eser metinlerinin, belirli bir bilim disiplini içinde ortaya konulması zaruridir.

Edebiyat tarihi, eseri ve yazarı zaman ve mekana yerleştirdikten sonra onlar açıklar. Eseri vücuda getiren yazarın biyografisi de önemlidir. Biyografi, eserin ihmaline yol açmamalıdır. Yazarın biyografisinin ve eserlerinin incelenmesi, türler içindeki yerinin ortaya konulması o konudaki bibliyografya çalışmalarının yapılmasını gerekli hale getirir.

Bahsi geçen şâirlere ait eserler şu bakımlardan değerlendirilmelidirler: 1) Eserin kaynakları, tesirler. Edebiyat tarihçisi bunları yazarın hayatında aradığı gibi dışında da aramak zorundadır. 2) Eseri ilk tasarlandığı halden son şekline kadar takip etmek ve metni tesbit etmek gereklidir. 3) Eserin muhtevası tahlil edilmelidir. 4) Eserin şekil ve üslubu incelenmelidir. 5) Eserin okuyucu tarafından nasıl kabul edildiği ve eserin başkaları üzerindeki tesiri araştırılmalıdır.[11]

Eserin metninin tespiti, muhtevasının tahlili, şekil bakımından incelenmesi edebiyat tarihçisi için yapılması gereken en önemli çalışmalar arasında yer alır. Dini-Tasavvufi Türk edebiyatı mahsullerinin de bu paralelde incelenmesi ve değerlendirilmesi zaruridir.

Buna rağmen, İslâm'î dönem edebiyatımız bünyesinde incelenen Aşık edebiyatı ve Tekke edebiyatının Anonim edebiyatla bir tutulup aynı saha elemanları tarafından incelenmesi, ortaya konulan eserlerin hatalarını fazlalaştırır. Çünkü bu sahalar, ayrı ayrı formasyonları gerektirmektedir. Derleme yoluyla elde edilen bir masal metniyle mutasavvıf bir şâirin yazdığı ilâhi aynı şartlarda, aynı metotlarla \e aynı bilgi seviyesiyle incelenemez. Bu edebi mahsuller, ayrı kültürlerin ürünü olmamakla birlikte inceleme metodları farklıdır. Efsaneler üzerinde yahut halk hikayeleri hakkında ihtisaslaşmış bir kişi özel bir gayreti yoksa gerçek anlamda ne Eşrefoğlu Rumi'yi, ne Kaygusuz Abdal'ı ve ne de Kütahyalı Gaybî Sun'ullah'ı anlayabilir." Bu hususta, değerli hocamız Prof. Dr, Abdurrahman Güzel'in açmış olduğu çığır, bundan sonra yapılacak çalışmalar için örnek kabul edilebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz üç grup edebiyat (Dîvân, Tekke, Halk), üç ayrı kültür ve zevke hitap ederek devirlerinin toplum yapısına ve kültür seviyesine bağlı olarak gelişmelerini sürdürmüşlerdir.[12] Üzerinde durduğumuz Tekke edebiyatı daha çok saz şiiri ile Dîvân şiirinin bir karışımıdır.,Bu edebiyatın en büyük özelliği sanat için

İnci Enginim, Mukayeseli Edebiyat, İstanbul 1992, s. 12

Mehmet DENİZ, "Emrah Dîvânı Üzerine", Polemik-Aylık Usul ve Tenkit Dergisi, Aralık 1992, Sa>ı 7, s.32.

Amil Çelebioğlu, Kanuni Devri Türk Edebiyatı, Ankara 1996, s.20

sanat yerine toplum için sanat anlayışının temel amaç olarak kabul edilmesiydi. Latifi Tezkiresi'nde bu sınıfa dahil olan şâir Aşık Paşa ile ilgili olarak, mealen şu ifadeye yer verilmiştir: "Allah dostu şâirler, şiirlerinde halkın takdir etmesi için yapmacık sanat ve hayaller ortaya koymak istemezler. Öğünmek ve şöhret sahibi olmak için süslü sözler söylemekten kaçınırlar."[3] Dinî-Tasavvufi yönü ağır basan şâirlerin hepsi herhangi bir tarikatın şeyhi, dervişi, müntesibi veya propagandacısı idiler. Dolayısıyla eserlerinde bağlı bulunduklan tarikata ait çeşitli görüşleri ifade etmişlerdir. Bu bakımdan Tekke şâirlerini bağlı bulunduklan tarikata göre sınıflandırmak bir adet haline gelmiştir. Bu edebiyat, şifahî Halk edebiyatına göre daha çok yazıya geçmiştir. Mesela Eşrefoğlu Rumi, Kadiri tarikatının Bayramiyye şubesinin Eşrefiyye kolunu kurmuştur. XVII.'Yüzyıl şâirlerinden Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Kütahyalı Gaybî Melami meşreptiler.

Bu sınıfa giren eserlerin, diğerlerinden aynlan önemli özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz: Mutasavvıf şâirlerin ekseriyeti, şiirlerini musammat gazel tarzında yazmışlardır. Eşrefoğlu Rumi ve Kütahyalı Gaybî'nin Dîvânlarında bunun en güzel örneklerine rastlamaktayız. Yunus Emre ile başlayan bu tarz diğer tekke şâirleri de devam ettirmişlerdir. Musammat gazel tarzındaki bu şiirler ortadan ikiye bölündüğünde her beyit bir kıt'a şeklini alır. Aynı özellik Mevlana'nın bazı gazellerinde de vardır. Bunlardan Aruz vezniyle kaleme alınanlar ekseriyetle, Müstefilün Müstefilün Müstefilün Müstefilün; Mefa'îlün Mefa'îlün Mefa'îlün Mefa'ilün; Mefa'ilü Mefa'ilü Fe'ülün vezniyle kaleme alınmışlardır. Bu şiirler, önce hece vezniyle (16,14,1 l'li) yazılmış intibaını verirler. Bunlann aruz açısından kusurlu olduğu görülür. Yunus Emre'de olduğu gibi diğer Tekke şâirlerinde de hece-aruz ikiliği göze çarpar. Bu şekilde yazan mutasavvıf şâirleri, ne saz şâiri sınıfından bir halk şâiri, ne de tam klasik tarzda yazan bir Dîvân şâiri olarak kabul etmemiz mümkün olur.

Kütahyalı Sun'ullah Gaybî Dîvânı'ndaki musammat gazel tarzındaki şiirlerin bir kısmı aynı zamanda hece veznine de uyarlar. Bu bakımdan Gaybî'nin şiirleri dörtlük şeklinde de yazılabilirler. Bu hal, Eski Türk şiir geleneğinin bir devamı olarak değerlendirilebilir. Şâir, muhtevada olduğu gibi, şekil bakımından da halk zevkinden uzaklaşmamıştır. Diğer mutasavvıf şâirler gibi Gaybî de en başarılı şiirlerini bu tarzda kaleme almıştır. Bu musammat gazeller, eski Türk şiirindeki Koşma nazım şeklinin bir devamı olarak değerlendirilebilir. Milli nazım şeklimiz olan Koşma, ilk defa Ahmet Yesevi'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Koşma-Gazel ikiliği tarzında ortaya konulmuştur.'Gazelin Türk edebiyatına girişi ile ilgili olarak Prof. Dr. Haluk İpekten şu bilgileri veriyor: Türk edebiyatı, Anadolu'da Selçuklular devrinde dinî ve tasavvufî bir özellik gösterir. Aslında bu, Anadolu'da birçok tarikatın gelişip yayıldığı bir devirdir. Şiir, dinî ve siyasi fikirlerin sayılmasında bir araç olarak kullanılmıştır: Ahmet Yesevi ve onu izleyenler bu devirde tasavvufi bir edebiyat ortaya koydular. Din dışı edebiyatın ise Hoca Dehhani ile başladığı söylenebilir, Dîvân'ı olmadığı halde Nazire Mecmualarındaki 9 gazeliyle Dehhani usta bir şâir olduğunu göstermiştir. Şeyyad Hamza da XIII. Yüzyılın tanınmış şairlerindendir. Büyük mutasavvıf Mevlana şiirlerini Farsça yazdığı halde, gazel şeklinin Anadolu'da yayılmasında büyük etkisi olmuştur. XIV. Yüzyılın başında yaşayan Yunus Emre'nin Dîvânı'ndaki dörtlükler (İlâhi ve Nefes), Anadolu'da gelişen Türk edebiyatının aruzla söylenmiş ilk gazel örnekleri olarak kabul edilir.[4]

[3] Latifi Tezkiresi, İstanbul 1314, s. 45

[4] Haluk İPEKTEN, Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Aruz, İstanbul 1994, s. 10

Prof. Dr. Fuat Köprülü, Yunus tarzında ilâhiler yazan pek çok tekke şâirlerinin bulunduğunu ve bunlar arasında Yunus Emre'yi hatırlatabilen pek az şâirin olduğunu ifade etmektedir. Türk edebiyatında Yunus Emre'yi hatırlatan, Yunus tarzında yazan mutasavvıf şâirlerimiz şunlardır: Hacı Bayram-ı Veli'nin damadı ve Kadiriyye Tarikatı kollarından Eşrefiyye şubesinin kurucusu olan Müzekki'n-nüfus adlı önemi mensur eserin sahibi İznikli Eşrefoğlu Rumi, Ümmi Sinan, Ahmed Sarban, Elmal Nuri Efendi, İdris Muhtefi, Seyyid Seyfullah, Nakşi Akkirmani, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve onun müridi ve Keşfü'l-Gıta adlı meşhur Devriyyenin müellif KütahyalıSun'ullah Gaybî.[15] Bu şâirlerin mensup olduğu edebiyat şubesi, anlarr bakımından olduğu kadar şekil ve tür bakımından da kendisine mahsus özellikler taşır. Bu edebiyata mensup şâirler; dil, vezin, nazım şekilleri ve ifade tarzı bakımından Türk halk edebiyatının birçok unsurunu alarak popüler mahsuller meydana getirmişlerdir. [16] Bu bakımdan Tekke edebiyatı mahsullerinin dil, vezin, kafiye nazırr. şekilleri ve ifade tarzı bakımından tahlil edilmeleri gerekir.

Kütahyalı Gaybî Dîvânından seçtiğimiz bazı şiirler üzerinde bu özellikleri görelim:

1. Vezin ve Kafiye

Yazılı Türk Edebiyatında ilk vezinli söyleyiş, Göktürk Kitabelerinde Yolluğ Tigin'in yazdığı mısralardır. İslâmiyet'in kabulünden sonra kaleme alınan ilk eser, Dîvân ü Lûgati't-Türk'teki şiir ve savlarda hece vezninin çeşitli kalıpları kullanılmıştır.

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra özellikle medrese kültürüyle yetişen aydın kesim, Fars edebiyatının etkisinde kalmış ve aruzu olduğu gibi kabul ederek kullanmaya başlamıştır. Aruz vezniyle yazılan ilk İslâmi devir ata yadigarımız Kutadgu Bilig'dir. eserde, aruzun heceye en yakın olan kalıpları kullanılmıştır. Dilimize Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi ve bu dillerin kurallarının da Türk diline uygulanmaya başlamasıyla Türkçe'nin aruza yakınlığı artar. Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aruza hakimiyetin artığını görmekteyiz. Türkler aruzu kullanmaya başladıktan sonra hece veznini hemen bırakmamışlar Halk şâirlerimiz heceyi başarıyla kullanmaya devam etmişlerdir.

Mutasavvıf şâir Sun'ullah Gaybî'nin Dîvânı, aruz ve heceyle yazılmış şiirlerden oluşmaktadır. Fikir ve ideoloji bakımından İslâm Dinî ve tasavvuf prensipleri üzerine bina edilen Dîvân, vezin bakımından da milli ruhu aksettirmektedir. Gaybî'nin hece ve aruzu birlikte kullanması Halk edebiyatı ile Klasik edebiyat arasındaki yakınlaşmanın bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Tekke edebiyatında dikkat edilecek mühim bir nokta onunda Dîvân ve Aşık edebiyatı gibi hem halk şiiri hem de klasik şiirin cazibesine bağlı, iki taraflı bir hüviyete sahip oluşudur. Bu yüzden Tekke Edebiyatı'nda da manzumeler aruz ve hece vezinleriyle yazılırlar. Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Hacı Bayram-ı Veli, Ahmed-i Sarban, Ümmi Sinan, Niyazî-i Mısrî, Aziz Mahmud Hüdâî'yi vb. Tekke edebiyatı büyükleri gibi[17] Gaybî de aruza hakimdir. Gaybî hitab ettiği esas

[15] F. KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s.344-348

[16] F. KÖPRÜLÜ, "Saz Şâirleri, Dün ve Bugün", Edebiyat Araştırmaları, Ankara 1986, s. 184-187.
Abdurrahman Güzel, "Tekke Şiiri", Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri), Sayı.445-450, Ocak-Haziran 1989, s. 275.

kitleye istediği telkini yapabilmek için aruz kadar heceye de önem vermiştir. İsmail Habib Sevük, Aşık edebiyatında olduğu gibi Tekke edebiyatı edebi mahsûllerinin heceli manzumelerde ortaya çıktığını ifade eder.[18]

Araştırmacılar, Tekke edebiyatı mahsûllerinin vezni hakkında fazla birşey söylemezler. Fakat verilen örneklerin çoğu hece vezniyle yazılmış şiirlerdir. Tekke edebiyatı üzerinde fazla durulmadığı ve örnek olarak da bu şiirlere fazla yer verilmediği için Tekke edebiyatı mahsûllerinin daha çok bir hece edebiyatı olduğu zannedilmiştir.[19] Durum detaylı olarak araştırıldığında, hece ve aruzun hemen hemen dengede olduğu anlaşılır. Bazen bu denge Gaybî'de olduğu gibi aruzun lehine bozulur. Gaybî'nin şiirlerinde aruz hatalarını oldukça sık görüyoruz. Bu durum, Tekke edebiyatına ait diğer eserlerde de gördüğümüz tabii bir haldir.[20]

Yunus Emre Dîvânı gibi, Gaybî Dîvânının da şifahî kaynaklardan bir araya toplandığı anlaşılıyor. Nüshalar arasında oldukça önemli farklar bulunmaktadır. Gaybî'nin Dîvânın Rağıb Paşa nüshasında 146 şiir bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı hece vezniyle kaleme alınmıştır. Biz bunlar arasında aruz kusurları fazla olan şiirlerin bir kısmını hece vezniyle yazılmış kabul ettik. Bu değerlendirmemize göre Gaybî'nin hece ile yazılan şiirlerinin sayısı aruzla yazdıklarına göre azınlıkta kalmaktadır. Esasen bu şiirleri aruzla ve heceyle yazılmış diye kesin çizgilerle ayırmak da doğru olmaz kanaatindeyiz. Gaybî'nin kusurlu kalem alınmış aruzlu şiirlerin sayısı oldukça fazladır. Gaybî, aruz vezninin heceye uyum gösteren basit cüzlerini kullanmıştır.

1. NAZIM ŞEKİLLERİ VE TÜRLERİ

1.1. Nazım Şekilleri:

Sun'ullah Gaybî Efendi, diğer tekke şiirleri gibi hem klasik Türk şiiri (gazel, kaside) hem de halk şiiri (en çok koşma) nazım şekillerini kullanmıştır.[21] Gaybî Dîvânındaki şiirlerin çoğu, Dîvân şiiri tarzında, muhteva bakımından da tekke şiiri türünde yazılmışlardır. Dîvânın bazı yazma nüshaları, gazel, kaside ve koşma-şarkı nazım şekillerinden başka ilâhi tarzında yazılmış birçok şiiri ihtiva etmektedir.

Sun'ullah Gaybî Dîvân'ındaki şiirlerin şekil bakımında en önemli özelliklerinden birisi de murabba ve musammat diyebileceğimiz eski koşma şeklinin varlığıdır. Gaybî'nin en başarılı olduğu şiirler bu tarzda kaleme aldığı şiirlerdir. Yunus Emre'de de olduğu gibi bu koşma-murabba şekli, Acemlerin murabba veya musammatını taklitle değil, halk edebiyatının kuvvetli tesiriyle tercih edilmiştir.[22]

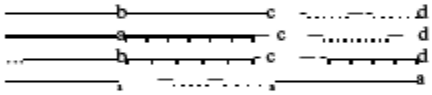
Şâir, gazel biçiminde yazdığı ve çoğu defa musammat tarzında, mısra ortalarında da kafiye bulunan ilâhilerinde hece veznini üstün tutmuştur. Gazel biçimindeki bu çift mısralı şiirler aruz veznine göre okunduğu zaman, aruz ahengini vermekle birlikte daha çok 7+7=14 ve 8+8=16'lı hece ölçüsüne uymaktadır. Bu durum, Yunus Emre çığırının devamı şeklinde değerlendirilebilir.

[18] İsmail Habib Sevük, Edebiyat Bilgileri. İst. 1942, s.224
[19] A. Güzel, "Tekke Şiiri", TDD., s.275.
[20] A. Güzel, "Tekke Şiiri", TDD., s.277.
[21] A. Güzel. "Tekke Şiiri", TDD., s.277.
[22] Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ank. 1991, s.300

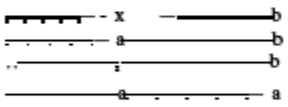
Bu bilgiler çerçevesinde Gaybî Dîvânı'nı şekil bakımından değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşıyoruz. Dîvân, gerek şekil gerekse muhteva bakımından klasik ve halk edebiyatımızın bir terkibi ve dinî tasavvufi Türk edebiyatının zengin bir örneğidir. Tekke edebiyatının kendisine ait özel bir nazım şekli bulunmadığı için Gaybî Dîvânı'nda her iki edebî akımın nazım şekillerinin ortak kullanıldığı görülmektedir.

Şâirin, bazı musammat gazellerindeki beyitler ortadan ikiye bölündüğünde, koşma şekline dönüşmektedir.

Halk edebiyatının en sevilen ve en çok kullanılan nazım şekli Koşma olup Klasik edebiyatta gazelin karşılığı olarak kullanılmıştır. Hece vezninin 6+5 ya da 4+4+3 duraklı kalıbıyla yazılır. Bu kalıpların karışık olarak kullanıldığı koşmalar da vardır. Koşma, dört mısralık bentlerden oluşur. Dörtlük sayısı beşten artık koşmalara da rastlanır. Kafiye düzeni birinci dörtlüğün dışında bütün dörtlüklerde aynıdır Kafiye düzeni genellikle şöyle olur;

İki dörtlüğün kafiye düzeni;

biçiminde olabilir.[33]

Şekil yönünden koşma çeşitleri şunlardır.

Koşma şarkı: İlk dörtlüğün ikinci ve dördüncü mısraları kısmen veya tamamen öteki dörtlüklerde nakarat olarak tekrarlanır.

Tecnis: Bütün kafiyeleri cinaslıdır.

Musammat koşma; Mısralarında iç kafiye bulunur.

Ayaklı koşma; İlk dörtlüğün ikinci ve dördüncü, öteki dörtlüklerin de dördüncü mısralarına ziyade eklemekle oluşur.

Zincirleme (zincir bend): Bentlerdin dördüncü mısra'mın kafiyeli kelimesi bir sonraki dörtlüğün ilk mısraının başında tekrarlanır.[34]

Gaybî'nin beyit esasına göre yazdığı aşağıdaki şiirlerindeki beyitleri ortadan ikiye bölündüğünde koşma (kafiye şeması xaxa bbba ccca) ortaya çıkmaktadır.

Cümle 'amellerden ulu Hak dostunu sevmek dürür
Hep sevgiliden sevgili Hak dostunu sevmek dürür

Hak dostını seven kişi bir gün olur anın işi
Hep cümle amalin başı Hak dostunu sevmek dürür

[33] Cem Dilcin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara 1983. s.306.
[34] C. Dinçin, a.g.e., s.309-314.

Ta'atlerine olma şâd vahdetden eyler seni yâd
Allah'ı sevmekden murâd Hak dostunu sevmek dürür

Cümle 'amellerden garaz talihlere olur maraz
Dünyaya gelmeden garaz Hak dostunu sevmek dürür

İrdür heman Hakka nişan Hak anda olmuşdur 'ayan
Hak sevgisi Gaybî heman Hak dostunu sevmek dürür
(63)

Şiirlerden sonra verdiğimiz rakamlar, Gaybî Dîvânı'nın Ragıp Paşa nüshasındaki varak numaralarını göstermektedir.

1.2. Nazım Türleri:

1.2.1. İlâhi

Gaybî, Dîvânındaki şiirlerinin ekseriyetini ilâhi ve nutuk türünde kaleme almıştır. Bu tarz şiirlere nefes adı da verilmektedir. Yunus Emre, kendi şiiri için, bir beytinde "nefes" tabirini kullanmaktadır.[25] Şâir, nefes tabirini daha çok ilâhi anlamında kullanmıştır. İlâhiler daha çok Allah'ın birliğini, azamet ve kudretini anlatan veya telkin eden eserlerdir. Bunlar aruz veya hece vezni ile yazılırlar.[26]

Gaybî, ilâhilerinde mutlak varlık Allah'a ulaşmak için takip edilmesi gereken yolu ve bu yolda karşılaşılan güçlüklerin insana kazandıracağı faydaları anlatır. İlâhi aşkın faziletlerine ve insanı kutsal aşktan uzaklaştıran tehlikeli hallere dikkati çeker. İlâhilerdeki temel konu aşk ve vâhdet-i vücuttur. Şâirin bilgi, insan ve yaratıcının birliği ile ilgili güzel bir ilâhisini örnek olarak verelim.

Tac marifet tacıdır sanma gayri tâc ola
Taklid ile tok olan hakikatda ac ola

Düşe düşüp aldanma kendin hayrete salma
Hakdan gayrı ne vardûr tâbire muhtaç ola

Sana âlem görünen hakikatde Allah'dur
Allah birdir vallahi sanma ki bir kaç ola

Bir ağaçdur bu âlem meyvesi olmuş âdem
Meyvâdur maksûd olan sanma ki ağaç ola

(Bu ilâhi, Rıza Tevfik'in "Tekke ve Halk Edebiyatı ile ilgili Makaleleri" adlı eserinden alınmıştır. Haz. Abdullah UÇMAN, Ank. 1982, s. 205)

Şâir bu beyitinde kâinatı ağaca benzetir ve insanı da bu kâinat ağacının meyvesi olarak görür. Taleb edilen nesne, meyve olduğuna göre kâinatın yaratılışının sebebi de insandır. İnsanda, cisimden başka akıl, kalb, ruh, hayal, hafıza gibi manevi vücudlar olduğu gibi büyük bir insan olan âlemde de cismani âlemden başka âlemler de vardır. Bunlardan birisi de cennettir.

[25] M. Tatçı, Yunus Emre Divanı-İnceleme, s.63.
[26] A. Güzel, "Tekke Şiiri", TDD., S. 455-450, s. 284.

Yukardaki ilahînin devamı olan aşağıdaki beyitlerde Şeyh Galîb ve Yunus Emre tesiri açık olarak görülmektedir.

Bu sözlerin meali kişi kendün bilmekdür
Kendi kendün bilene hakikat mi'râc ola

Hak denilen özündür özündeki sözündür
Gaybî özün bilene rububiyet tâc ola
(a.g.e. s.205)

Şâir, şu ilâhisinde de insanın kutsiyetini dile getiriyor.

Aşık özün bilmeğe âdeme gel âdeme
Hakkı ayan görmeğe âdeme gel âdeme

Hakka giden doğru yol senden sana gider yol
Sa'yet seni sende bul âdeme gel âdeme
(96/1-2)

Gaybî bu manzumede de gönülden şöyle bahseder.

Yâ ilâhi neyler isen it beni
Tek hemân benden gönül incinmesün
Bu kemâle lâyık et cân u teni
Tek hemân benden gönül incinmesün
Yire göğe sığmayan Hallâka bak
Gönlüne sığmış anı etmiş durak
Her emelden olayım Gaybî ırak
Tek heman benden gönül incinmesün
(92/1-7)

Doğrudan doğruya dinî ve tasavvufı temalara bağlı olan tekke edebiyatı nazım şekli ilâhinin kelime anlamı "Allah'a mahsus, Allah'a ait" demektir. Bu yüzden ilâhi türüne giren şiirlerde büyük ölçüde Allah sevgisi ve onun çevresinde her türlü dinî-tasavvufi konu işlenir. Bu açıdan ilâhiler klasik edebiyatın tevhîd ve münacaâtları ile benzerlik gösterirler. Farklı olan yanı, ilâhilerin tekke ve dergahlarda ayin sırasında belli bir makamla söylenmesindendir.[27]

1.2.2. Devriyye

Mutasavvıflara göre, yeryüzündeki bütün varlıklar tek tek Hakk'ın sıfatına mazhardır. İnsan ise eşref-i mahlukat olduğundan mutlak varlığın bütün sıfatlarına mazhardır. Ancak bu sıfatlar insanda tecelli edinceye kadar sırasıyla bütün varlıklardan geçerek, adeta kâinattan süzülür. Bu bakımdan insan kâinatın hülasası ve varlığın özüdür. İşte Allah'ın isim ve sıfatlarının bütün kâinattan süzülüp insanda tecelli etme görüşüne devir nazariyesi, mutlak varlıktan insana ve insandan, aslına (Allah'a) dönüşüne kadar devri anlatan şiirlere de devriyye denir.[28] Devir kuramı, Hz. Muhammed'in "Ben nebi iken Âdem su ile çamur arasındaydı" hadisi ile de ilgilidir. Mutasavvıflara

[27] A. Uçman. "Tekke Şiiri". Büyük Türk Klasikleri, C.H. S. 16.
A. Uçman, a.g.m., a.g.c. s. 17.

göre vücut halindeki Muhammed (SAV) yeryüzüne sonradan gelmiştir. Halbuki ruh halinde olan Muhammed (SAV) ezelden beri vardı. Vakti gelen ruh maddî âleme iner, önce cemadata, sonra nebata, hayvana, insana ve en sonra da insan-ı kamile geçer. Oradan da ilk geldiği asıl yere, Hakka ulaşır. İnsanın vücûd-ı mutlaktan kopup çeşitli merhalelerden geçerek (akl-ı kûl], ukûl-ı tis'a tebayi-i erbaa, anâsır-ı erbaa) toprağa inmesine "kavs-ı nüzul": Buradan yine çeşitli safhalar sonunda (toprak, maden, bitki, hayvan, insan, insan-ı kamil) tekrar aslına dönmesine "kavs-i uruç" adı verilir?[9] Gaybî'nin meşhur devriyyesinin (Keşfü'l-Gıta) ilk beyti şöyledir;

"Bir vücuddur cümle âlem cümle eşya aynı eşyadır Huda
Hep hüviyyetdür görinen yok Huda'dan ma'ada"
(39/1)

Bu beyit, hem şiirin hem de Dîvânın özeti mahiyetindedir. Şâir, kâinatı ve i-çindeki varlıkların hepsini tek varlık sayıp, bu varlığın aynını Allah olarak kabul eder. O'na göre bütün mahlukat, tek bir varlığın çeşitli şekilleridir. Kâinatta ikilik yok teklik vardır. Bu fikri günümüzde şöyle anlamamız gerekir; Bütün mahlukat ilâhi kudretin varlığına ve birliğine şehadet etmekte ve ondan izler taşımaktadır.,

Yunus'ta olduğu gibi serbest devriyeler aşk ve irfanın lüzumu hakkında mev'ızalar. Bir şeyhe bağlılığın lüzumu hakkında nasihatler, bu Dîvânın mevzuunu teşkil eder. Gaybî'de bir tarikat şeyhi olduğunu gösteren, halkı kendine çağıran parçalar çoktur. Bunlar, halk tabakalarına tasavvufu öğretmek ve doğru yolu gös-:ermek gayesiyle kaleme alınmış şiirlerdir."[10] Gaybî'nin meşhur 99 beyitlik Keşfü'l-Gata adlı kasidesi edebiyatımızda bu türün en güzel örneği olarak kabul edilir.

1.2.3. Şathiyye

Şath kelimesi Arapça'da alaylı söz anlamına gelir. Tasawufta ise sufinin kendisin-den geçtiği bir sırada söylediği şeriata aykırı söz ve hareket anlamına gelir. Türkçe'de ise bir duygu veya düşünceyi iğneleyici ve alaylı bir şekilde dile getirmek anlamındadır.[11]

Şathiyeler, mutasavvıflar tarafından tasavvufi aşk halinin sarhoşluğu ile söy-lendiklerinden, genellikle başkaları tarafından açıklama gerektiren ve halkın hoşuna gitmeyen sözlerdir.

Tekke edebiyatında genel olarak mizahî manzumelere şathiyye veya çokluk şekliyle şathiyyat veya şathiyyat-ı sofiyane gibi isimler verilmiştir. Zahirde saçma görünen fakat şerh ve tahlil edildiği zaman manalı olduğu anlaşılan manzumeler-dir." Gaybî'nin şiirleri arasından seçtiğimiz bir şathiyye örneğini görelim.

Hak cemâlidür cemâlün Hak kelâmıdur sözün
'Âşık-ı dîdâr isen ger bilmeğe sa'y it özün

Sana ta'lim eyledüm zat-ı tecellî sırrını
Suretin 'ayn-ı tecelli ayn-ı zât oldı sözün

[9] C. Dikin, Türk Şiir Bilgisi, s.348.
[10] F. Köprülü, TEİM, s.295
A. Uçman, a.g.m., a.g.e., s. 17.
[11] Tahir Üzgör, Edebiyat Bilgileri, s.213.

Zatının 'aynıdur Allah'ın sıfatı şüphesiz
Pes yüzün 'aynı sözündür hem sözün 'aynı yüzün

Zahiri oldı mukayyed batının mutlakdadur
Arif isen ayn ü gayr-ı halk ü Hak oldı özün

Hâsılı sensin vücûd-ı mutlaka mutlak nişan
Yirde gökde araduğun kulağun Hak gözidür hem gözün

Hak durur sende görinen başdan ayağa heman
Hak kulağıdur kulağın Hak gözidür hem gezün

Zahir ü batın Hakkundur cümle varlık Gaybîyâ
Dime Hakka hergiz sen kalmasun izin tozun

(81)

1.2.4. Tevhîd

Klasik ve tekke edebiyatlarında "Allah'ın varlığına ve birliğine" dair yazılan manzum ve mensur eserlere tevhid adı verilir. Tevhîdler, kaside, gazel ve mesnevi tarzında yazılırlar. Gaybî'nin bir tevhidi şöyledir.

Vahdet esrarı 'akla mübhemdür
Zevk iden bunu aşka mahremdür

'Alem-i vahdet özge 'âlemdür
'Âlem ü Âdem anda bir demdür

'Akl ile 'aşkı fark eden tâlib
'Akla bîgâne 'aşka mahremdür

'Aşk ile vahdete düş olan canlar
Bezm-i vahdetde bize tev'emdür

Zann-ı câhil kim kaldı kesretde
İki 'âlem ana bil cehennemdür

Vahdete râgıb olanın canı
Gönfü pirdedür çeşmi pür-nemdür

Dersi vahdetden almayan Gaybî
Raz-ı Hak ana sanma mülhemdür

(60)

1.2.5. Münacaât

Sözlükte "fısıldama, kulağa söyleme, Allah'a dua etme, yalvarma, Allah'a dua mevzulu manzume, şiir" manalarına gelir. Bu tür eserler, sadece Allah'a yalvarmak ve iştiyak duygularını açıklamak için değil aynı zamanda Hz. Peygamber'e karşı da yazılırlar.

•" A. Güzel, "Tekke Şiiri", TDD, S.455-450, s.293.

Gaybî'nin gazel tarzında yazdığı bir münacaâtı şöyledir.

Bir sözde kim vardur hata estağfirullah el-'azim
O işde varsa nâ-sezâ estağfirullah el-'azim

Şer'-i şerîf imiş temel makbul degül ansuz 'âmel
Bildük işümüz hep halel estağfirullah el-'azim

Batılda itmedük karar Hakdan yana itdiik firar
Şer'a muhalif her ne ki var estağfirullah el-'azim

Kimün yolı ilhâd ola sanma anı irşâd ola
Âhir demi berbâd ola estağfirullah el-'azim

Şer'i bırakmamış selef sonra gelen hayrü'l-halef
Olmayalum biz de telef estağfirullah el-'azim

Hakkun habîbi Mustafa odur bu yolda reh-nümâ
Andan cüda Hakdan cüda estağfirullah el-'azim

Gaybî hemân budur sözüm şer' üzre muhkemdür özüm
Döndü mübâhîden yüzüm estağfirullah el-'azim
(85)

1.2.6. Na't

Bir şeyi medhederek anlatma vasıflandırma anlamına gelir. Hz. Peygamberi övgü maksadıyla yazılan manzum ve mensur eserlere na't adı verilir. Tasavvuf edebiyatında peygamberimizi methetmek amacıyla bir çok na't yazılmıştır. Gaybî'nin bir na'tı şöyledir.

Muhammed mazhâr-ı Hakdur muhakkak
Ne mazhâr belki aynü'l-Hakdure'l-Hak

Mezahir maye-i feyziye muhtâc
Hakikatde odur feyyâz-ı mutlak

Kemâl-i kibriyâsın bundan anla
Buyurdı "men re'âni kad re'el-Hak'

Hakikat mazharıdur kainâtun
Anun zatından oldı cümle müştak

Vücûda gelmese ol sırr-ı levlâk
Küşad olur mı bu sırr-ı muğlâk
Veliler cümleten ubbad-ı vaktdür
Düşerler şer'-i vaktde hep muvaffak

Şefî' olmasa Gaybî'ye o Hazret
Velayet tahtına olur mı elyâk
(80)

1.2.7. Methiyye

Büyük bir kişiyi övmek için yazılan menzur ve mensur eserlerdir. Bunlar iki bölüme ayırılırlar. a) Padişah, vezir, şeyhül-İslâm ve gibi zamanın ileri gelenlerim öven eserler b) Dört halifeyi ashab-ı kiramı toptan ve ayrı ayrı yahun aritlrin kutbu sayılan velireli övem için yazılan eserlerdir. Medhiyyelerde çok kere kaside nazım şekli kullanmakla beraber, diğer nazım şekillerine de müracaat edilmektir.

Gaybînin bir methiyesi şöyledir:

Elini aldum o pîrün gayri eli neylerem
Yolını buldum 'azîzün gayri yolı neylerem

Bizi bize bildürür benliğümüz öldürür
'Işk ile doldurur gayri dolı neylerem

Cümle erlerden kavî dostlara mürüvvetli
Sözü baldan lezzetli gayn balı neylerem

Pirün yüzü Hakk yüzü pîrün özi Hakk özü
Pirün sözi Hakk sözü gayrı sözi neylerem

Dersi Gaybî okıdur cana lezzet akıdur
Hakk kokısı kokudur gayri güli neylerem
(87)

KAYNAKÇA

Abdurrahman GÜZEL, **"Tekke Şiiri"**, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri), Sayı.445-450, Ocak-Haziran 1989,

Amil ÇELEBİOĞLU, **Kanuni Devri Türk Edebiyatı,** Ankara 1996,

Azmi BİLGİN, **"Fuad. Köprülü ve Tekke Edebiyatı"** İlmi Araştırmalar, Sayı.4. İst. 1996

Cem DİLCİN, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi,** Ankara 1983,

F. KÖPRÜLÜ, **"Saz Şâirleri, Dün ve Bugün"**, Edebiyat Araştırmaları, Ankara 1986

Fuat KÖPRÜLÜ, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** Ankara 1991

Haluk İPEKTEN, **Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Aruz, İstanbul 1994 İnci Enginün, Mukayeseli Edebiyat,** İstanbul 1992,

İsmail Habib Sevük, **Edebiyat Bilgileri,** İst. 1942 Latifi Tezkiresi, İstanbul 1314

Mehmet DENİZ, **"Emrah Dîvânı Üzerine"**, Polemik-Aylık Usul ve Tenkit Dergisi, Aralık 1992, Sayı:7

M. TATÇI, **Yunus Emre Dîvânı-İnceleme,**

Tahir ÜZGÖR, **Edebiyat Bilgileri,**

Dumlupınar Üniversitesi ralMpHf Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 4 ^ H ^ Haziran' 2000

DİVAN ŞİİRİNDE NEVRUZ

Yard. Doç. Dr. Kadir GÜLER**

ÖZET

Milletleri millet yapan unsurların başında dil ve din gelmektedir. Bunların dışında örfler ve gelenekler millet kaynaşmasının temel taşları olarak kabul edilmektedir.

Milletler, sevinçlerini ve hüzünlerini bir arada paylaşacakları günleri tarih boyunca inançlarına ve törelerine bağlı olarak kutlamışlardır.

Nevruz, Türk milleti arasında asırlardır kutlanan gelenek ve töre bayramlarının Hıdrellez'le birlikte en önemli kültürü kodudur.

Nevruz, Kadı Burhanettin'den Bakî'ye, Şeyhî'den Nedim'e kadar çok sayıda şâirimiz tarafından işlenmiştir.

GİRİŞ

Dini bayramlarımızın haricinde milletimizin ortak sevinç günlerinden biri de rvrûz bayramıdır. Nevruz, yeni gün demektir.'Türk milletinin yılbaşı olarak kut-:ığı gün olan Nevruz, yengi gün olarak Divanü Lügati't-Türk'de geçmektedir.[2]

ru yazı, 21 Mart 1998 tarihinde DPÜ Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından düzenlenen "Nevruz Panelİ"ne ::n olarak sunulmuştur.

Dumlupınar Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

-.ender Pala, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, A.nk. 1990, s.389

Divanü Lügati'Türk, C. I. s.347

Türk milletinin adım attığı her merkezde Nevrûz'a ait bir ize rastlanması günün eski bir kültür kodu olarak kabul edildiğini ve en eski Türk bayramlarır biri olarak da kutlandığını ortaya koymaktadır.

Bahar mevsiminin gelmesi, tabiatın değişmesi ve kainatın bu değişime u; sı, yazılı metinlerimizin ana konularından biri olmuştur. KAŞGARLI MAHML ', baharın gelişinin şöyle ifade edildiğini kaydetmektedir:

Yarattı yaşıl çeş
Savurdı ürüng kaş
Tizi İd i karakuş
Tün kün üze yürkenür

"Ulu Tanrı yeşillikte perüze(Firuze) gibi olan göğü yarattı ve üzerine \e gibi yıldızlar saçtı-yeşim,beyaz bir taştır ki ondan yüzük kaşı yapılır-Mizan \ ı dizildi- bu yıldızın adına Türkler karakuş derler- gece ile gündüz birbiri üze örtülüyor.'"[3]

Nevruz, onbirinci asırdan itibaren yazılmış olan edebî eserlerin çoğunda : . redilmekte, halk şiirinde ise sıkça işlenen bir konu olarak dikkati çekmektedir.[4]

Onüçüncü asırdan sonra gelişen divân şiirinde de baharın gelişi çok dei ifadelerle anlatılmaktadır.

Nevruzun gelmesi divân şiirinde bayram gibi karşılanmaktadır. Kaside ve . zel nazım şeklinde yazılan ve Nevrûziyye denilen şiirler dönemin sadrazamlarına : padişahlarına takdim edilmiş ve karşılığında da caizeler alınmıştır.

Divân şiirimizde ilk defa Nevrûz'u bayram olarak zikreden ondördüncü *Si*sırda ŞEYHOGLU'dur. Şeyhoğlu, Kenzü'l-Kübrâ adlı eserinde Nevruz gündüzlerini bayram, gecelerini ise kadir ve berât gecesi olarak kabul etmektedir.[5]

Aşık u rindâne gelgil kim bu meclis rindinün
Günleri Nevrûz-ı ıyddur dünleri Kadr u Berât

Aynı asırda yaşayan **KADI BURHANEDDİN,** dünyâya Nevruzun geldiğr dolayısıyla herkesin Nevruza katılması gerektiğini ifâde etmektedir:

Nevruzdur cihan yine **nevruza** başlagıl
Dîv ü perîyi terk kıl imrûza başlagıl[6]

Zî-nevrûzî durur şâhâ visâlün bize **nevrûzı**
Kanı *siz iy* nigârinler görün Türk-i nev-âmûzı

[3] Aynı eser. C.1, s.330-331
[4] Kadir Güler. "**Edebiyatımızda Nevruz**", DİÜ Nevruz Paneli 21 Mart 1997 Bildirileri. Kit. 1997. s 2-5
Mülgan Cunbur, "**Klasik Edebiyatımızda Nevruz**", Türk Kültüründe Nevruz. Uluslararası B. . Şöleni Bilgileri. Haz, Sadık Tural, Ank. 1995 s.50
[5] a.m., s.S I

Cihanda yine **Nevruz** oldı bugün
Ne kim maksûd ise rûz oldı bu gün

Onbeşinci asırda Germiyan coğrafyasının yetiştirdiği büyük şairlerden ^EYHÎ, Germiyan Beyi Yakup Bey için yazdığı kasidesinde bahar ve Nevruz günni mutluluk günleri olarak görmektedir.

Nevruz uğurlu ve mübarek bir gündür. Nevruz zamanları bayram olarak kaedilmektedir. Bayramlar gönüllere mutluluk veren ve cömertliklerin sergilendiği -ilerdir. Nevruz, bu sevince iştirak etmekte, nimetlerini tabiatta sergilenmekte ve resine dökmektedir;

Pîrûzdur bu rûz u hümâyûndurur bu dem
Kim hem-dem oldı iyd ile **Nevrûz-ı muhterem**

Asâr-ı rahmet okudu Nevrûz-ı dil-firûz
Isâr-ı ni'met eyledi çün iyd-ı pür-ni'âm

Nevruz, dünyayı neşelendirmekte,gül bahçelerini güzel kokularla donatmakta -. -nünevver kılmakta, nurlandırmaktadır[7];

Zihî Nevrûz-ı şâmî kim yine şâd etdi devrânı
Mu'attar eyledi bağı münevver kıldı bûstanı

Eydür murâd iyd ile **nevruzdan** bu kim
Bir şâh-ı nîk-baht ile iyş ede dembedem[8]

Mes'ûd nice kim ola her iyd-ı baht ile
Pîrûz nice kim gele Nevruz pür-haşem[9]

Onbeşinci asrın şuarâsından **AHMED PAŞA** gerek ilmi, gerek şiir ve gerek r;e zekâ ve zarafet bakımından kendini herkese kabul ettirmiş bir şahsiyettir. Şiirle-;eki akıcılık ve güzellik Fatih tarafından da takdir edilen Ahmed Paşa, Nevrûz'un Tiesini şiirlerinde zikretmekten zevk almaktadır.

Ahmed Paşa, Nevrûz'un uğurlu bir gün olduğunu belirtmekte ve bu uğurlu ün âşıklar tarafından mûsikî eşliğinde karşılandığını söylemektedir;

Bir mutrib-i hoş-nağme havasındaki uşşak
Nevrûz-ı hümâyunda ola ana hem-âvâ

Hûn-ı adûdan eyledi tîğun zemini surh
Nevruzda nite ki ider lâle-zâr âb

Nevrûz'un geldiğini gören bülbül, gül meclisinde Fatih'in zaferlerini öven -zumeler söylemekte ve du'â etmektedir;*

. .hî Dîvânı, Haz. Mustafa İsen- Cemal Kurnaz, Ank. 1990, s.55
. . s.288
. . s.56
,.e., s.57

îd-i Nevrûz-ı görüp gül defterinden andelîb
Hoş du'â vü medh okur Şâh-ı zafer-yâb üstüne

Ahmed Paşa, teşbih ve mecazlardan faydalanarak yanakları Nevruz bayramı na, saçları da uzun kış gecelerine benzetmiştir:[12]

Ey müneccim ruh u zülfin göricek dilberimün
Iyd-ı nevruza bulaşmış şeb-i yeldâ göresin

Ahmed Paşa, Nevruz'u kadir gecesiyle birarada şu mısralarla zikretmektedir

Dün gice mihmânum ol mâh-ı cihân-efrûz idi
Nûr-ı hüsninden dünüm Kadr u günüm Nevruz idi

Gerçi söz bağında çok Nevruz olur güller bite
Bir gülistandan nişan virmeğe bir kaç gül yeter[13]

Ahmet Paşa'ya göre cihan bahçeleri Nevruz'un gelmesiyle süslenmeye b lar. Nevruz'la bayramın bir araya gelmesi, yarin yanağının parlaklığıyla meyin açan rengi arasında ilişki kuran şâir, bu olaylardan mutluluk duymaktadır;

Tâbiş-i mey ki rûh-i yâr-ı dil-efrûza gele
Benzer ol 'id-i safa -bahşa ki nevruza gele[14]

Hüsn nevruzunda uşşâkı muhayyer eyleyen
Rast ol serv-i dil-cûnun gül-i handânıdur

Nice kim Nevruz ile zînet bula bağ-ı cihan
Eylesün ferr-i ruhun eyvânını hukd-i berîn[15]

Yine onbeşinci asrın usta şairlerinden **NECATI BEY**, bayramla Nevrûz'ı süslenmiş güzellere benzetmektedir. Bahar mevsiminde sefere çıkılırdı; âşık sevgilinin yanağının devrinde bu cihetle ölmeyi(sefere çıkmayı) diler. Nevrûz'da, güneşin üstünde bulut olmaz; sabâ yeli sevgilinin yanağındaki kara saçı gidermelidir[16];

Güzeller gibi bayram ile Nevruz
Bezenmiş birbirinden yeğrek olmış

Onaltıncı asır divân şiirinin zirveye ulaştığı bir dönemdir. Fuzûlî ve Bakî gibi Türk edebiyatının iki büyük şairinin yetiştiği bu yüzyıl, Nevrûz'un çeşitli törenle- -. kutlandığı ve şiirlerde işlendiği bir devir olmuştur.

Asrın geri planda kalmış şairlerinin kalemlerinde de Nevruz baharın başlatıcı olarak işlenmektedir. Bu şairlerden **RUMELİLİ ZAİFÎ**, Nevruz günlerin

12 A. Nihad Tarlan, Ahmed Paşa Divanı, İst. 1966, s.46
13 Cunbur, a.g.m., s. 45
14 Tarlan, a.g.e. s.298
15 Tarlan, a.g.e., s. 310
16 a.e., s74
4 Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanının Tahlili, İst. 1971, s. 145

gelmesiyle bulutların Hızır gibi âb-ı hayat döktüğünü, ağaçların gönül alan birer taze fidan gibi bezendiğini, gül bahçesinin baştan başa lâlelerle süslendiğini anlatmakta ve gül bahçesinin bu haliyle sevgiliye benzediğini ifade etmektedir;[17]

Rûz-ı Nevruz irdi âlem hoş bahar olmış durur
Her ağaç bir nahl-ı dil-keş yadigâr olmış durur
Sahn-ı gülşenün ser-â-ser lâle-zâr olmış durur
Bağa gel kim gülsitân nakş-ı nigâr olmış durur

Za'îfî'ye göre nevruzun ve baharın gelmesi gül bahçesindeki şarap müptelâlarına fırsat vermektedir.Bu demlerde sâkî, dolu kadehleri sunmakta ve bu suretle sohbetler koyulaşmakta ve kızışmaktadır[18]

Nevruz bahar irdi gülistanda mûdâmi
El virdi çü fursat

Sâkî getür ayağı ele sun tolu camı
Tâ germ ola sohbet

"Nevruz, çemen alanı, su kenarı bir gül bahçesinde olmuşken , bir taze güle bülbül ne sözler söyler. Bu tenhalıkta vuslat, ne hoştur."[19]

Nevruz ola vü sahn-ı çemen ola leb-i âb
Bir gülsen içinde
Bir taze güle bülbül ide nice kelâmı
Tenhâ zihî vuslat

Aynı asrın melâmet neşesini şiirlerine yansıtan , dervişane bir ruha sahip, mütevâzi, kadere teslim olmuş, rindçe bir yaşayışı olan ve pervasızlığı ön planda tutan şâirlerinden **USÛLÎ**,[20] Nevruzu baharın başlangıcı olarak ele aldığı bahâriyyesinde tabiattaki değişiklikleri anlatmaktadır. Baharın gelmesi cihâna taze can vermektedir. Uyân olan tabiat ve ağaçlar şâh-ı Nevruz sayesinde, onun yol göstermesiyle yeşil yapraklı elbiseler giymektedirler;

Şâh-ı nevruzu yeşil yapraklı hil'at giydirip
Her şecer uryân iken buldu şi'ar ile disâr[21]

Bayramlar karşılıklı ziyaretlerin yapıldığı günlerdir.Tokalaşmak ve el öpmek gibi bayramlara mahsus özellikler Nevruzla beraber zikredilmektedir;

Iyd ile Nevruzdan şâd olduğu halkın bu kim
El veriptir dest-bûsı hazret-i mîr-i kibar[22]

İnsanlar, kainat halkı bayram günlerinde ferah bulur. Bahar günlerinin süslenmesi yani bayramı ise Nevruz günleridir;

17 Kamil Akarsu, Rumeli'li Za'îfî, Hayatı, San'atı, Eserleri ve Divanından Seçmeler, M. E. B., İst. 1993, s.40
18 a.e., s.46
19 a.e. s.47
20 Mustafa isen, Usûlî Divanı, s. 15
21 a.e., s. 66
22 a.e.. s.67

Iyd-i ferruhla ferah buldukça halk-ı kâyinat
Rûz-ı Nevruz ile zeyn oldukça eyyâm-ı bahar

Bir ayag üzre durup el kaldırıp kıldı du'â
Ber-kadem Nevruz sultanı kudumuna çenar

Usûlî, Evrenosoğullarından Abdî Bey için kaleme aldığı "Bahâriyye'sinde Abdî Bey'in günlerinin ve gündüzlerinin Nevruz, gecelerinin ise kadir ve berât gecelen gib olmasını istemekte, gece ve gündüzünün şad ve mutlu geçmesi için dua etmektedir;

Her günün Nevruz u ıyd olsun gecen kadr u berât
Devlet ile behcet u şâdîde ol leyi ü nehâr

Her muradın kim ola gelsin ayağa sâye-veş
Gülbin-i ömrün nihâl-i serv gibi payidar"

"Yaşadığı her coğrafik alandan etkilenmiş Türk toplumu; idrâk gücünün, şuurunun ve ruhundaki iradî aksiyonun sağladığı verilerle öz ve cevherindeki sihir ve cazibeyi asla kaybetmemiş, bünyesine aldığı her yeni^unsurla eski kültür dinamiklerini ihtişamlı bir senteze ulaştırmayı başarabilmiştir.""

Türk milleti, yılbaşını bahar mevsiminin ilk ayında kutlamaktadır. Bahar mevsiminin girişiyle birlikte, çeşitli uygulamalar görülmektedir."

Onaltıncı asrın Sultanu'ş-Şuarâsı olan **BAKÎ**, Oniki ayın sultanı olan Nevruzu, güzellerin sultanını seyrettiği gün olarak zikretmektedir."

Bahâr-ı âlem-i vuslatda ol sultân-ı hûbânı
Temâşâ ettiğim gündür bana Nevrûz-ı sultanî

Güvercin, gerçek hayatta olduğu şekliyle divan şiirinde de haberci, ulak olma özelliğinden istifade edilerek çeşitli benzetmelere örnek olmuştur. Bakî, Nevruzun gelmesiyle birlikte rüzgânın her yana haber uçurduğunu şöyle ifâde etmektedir" :

Her yana mektûb uçurdı bâd-ı nevrûzî yine
Berg-i nesrini kebûter gibi perrân eyledi

Sevgiliye kavuşma günü ne Nevruza ne de bayrama benzer o ancak kadir gecesine ulaşanların anlayacağı bir gündür;

Ne îde benzedi rûz-i visalin dil ne nevrûze
Şeb-i Kadr'e irişenler irer ol rûz-i firuze

a.c., s. 69
a.e., s.oo
a.c., s. 69
[20] Pakize Aytaç, "Nevruz Üzerine Bir Sohbet". Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şölen: Bilgileri, Haz. Sadık Tural, Ank. 1995 s. 11 I
[21] Abdulhalük Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ank. 1996, s. 24
[22] Cunbur, a.g.m.. s.38
[23] Sabahattin Küçük, Bakî Dîvânı. Ank. 19, s. 22

Bakî, Nevruzu bir aynaya benzetir ve ilkbaharın seher vaktindeki güzelliğinin bu aynadan aksettiğini söyler. Bahar mevsimi gelince çiçekler belirmeye başlar , çünkü Nevruz nazlanarak bu aleme ayak basmaktadır.[7]

Bâkî'ye göre Nevruzun gelmesi, güneşin doğusuyla birlikte kainatın ufuklarının güzel kokulara bürünmesini sağlamaktadır [8]:

Mu'attâr kıldı âfâkı nesîm-i bâd-ı nevrûzî
Fürûzân oldı hûrşîdün çerâğ-ı 'âlem-efrûzı
Ziyâ-bahş **olsun âfâka cemâl-i âlem-efrûzı**
Fürûzân eyledükçe tal'at-i **nev-rûz** dünyâyı"

Bahar gelince bülbül gül için feryade başlar,Nevrûzun gelmesiyle beraber Bâkî'nin gönlüde, bülbüller gibi, sevgilisinin güzelliğinin vasıflarını övmeye başlamaktadır[9]: "

Vasf-ı hüsninde ser-agâz itdi dil **nev-rûzda**
Bülbül-i şûrîdenûfi itdükleri gulgul gibi

Bakî, nevruzun tabiatı diriltmesiyle Mesih'i hatırlatmakta ve baharın gelişiyle birlikte tabiatın yokluk uykusundan uyandığını söyler;[10]

Ruh-bahş oldu Mesihâ-sıfat enfâs-ı bahar
Açdılar didelerin hâb-ı ademden ezhâr

Dinî bayramların dışında kutladığımız kutsal günlerimizden ve gecelerimizden olan Berât ve Kadir geceleri, Nevruzla birlikte anılmakta ve hükümdarın ikbalinin Nevruz gibi olmasını dilemektedir;[11]

Kadr ü şerefde her gicesi Leyletü'l-berât
Eyyâm-ı 'ömr-i devleti nev-rûz u nev-bahâr

Dîvân şâirlerimizin çoğu mûsikî-şinastır. Şiir meclislerinin sohbet konuları arasında mûsikî ile ilgili değerlendirmeler dikkat çekicidir. Böyle meclislerin müdavimlerinden olan Bakî, Nevruz ile mûsikî arasında ilginç benzetmeler yapmaktadır.

Türk müziğinin eski makamlarından olan Neva, Nevruzda gül bahçesinde bülbül eşliğinde söylenen güzel bir gazelin taksim makamı olarak zikr edilmektedir. Nevruz havası, nakış bağlamak, terennüm etmek, edâ(tarz), Neva makamı gibi terimler dönemin özelliklerini ortaya koymaktadır.

Cunbur, a.g.m.. s 44

Küçük, a.g.e., s.429

a.t., s.36

[11] a.e., s.430

Abdurahman Güzel, "XIV-XV. Yüzyıl Edebiyatında Nevruz". Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bilgileri . Haz. Sadık Tural, Ank. 1995, s.100

Küçük, a.g.e.. s.39

Nakşlar bağladı **nev-rûz** hevâsında çemen
Eylesün hûb edalarla terennüm bülbül[36]

Başladı gül-şende mürg-i hoş-nevâ **nev-rûzdan**
Şâh-ı gül bezminde taksîm itdi bir garrâ gazel[37]

Ser-âgaz itdi **nev-rûz-i Acemden** bülbül-i şeydâ
Kılup bir savt peyda feth-i Azerbaycan üzre[38]

Bakî, Nevruzu *sultana*, bağın yeşillenmesini divânın toplanmasına, çimeni zümrüd tahta, güneşi altın taca ve devrin padişahı **III.** Mehmed'in adaletini de Nevruzun adaletine benzetmekte ve cihanın adaletle süslendiğini ifâde etmektedir;

Dî vân ider vakt-ı seher Nevrûz-ı *sultanî* meğer
Devrân uruktan gösterir taht-ı zümürrüd tâc-ı zer

Han Muhammed şeh-i âdil ki zamân-ı adli
'id-i Nevruz gibi kıldı cihanı tezyin

Onaltıncı asrın usta şâirlerinden **HAYÂLI**, nevruzu yılbaşı olarak değerlendirmektedir. Nevrûz-ı *sultan*, Sultan Melikşâh'ın Türk milletine armağan ettiği takvimin adıdır. Ayrıca Nevrûz-ı Acem tabiri Türk müziğinin eski mürekkep makamlarından biri olarak zikredilmektedir;

Okusun savtı **Nevrûz-ı Acem** nakş-ı Safâhân'da
Keremden Ahmed'e billahi dervişane aşk eyle[39]

"Nevruz, ilkbaharın birinci ve altıncı günü olmak üzere iki çeşittir, ilki Nevrûz-ı âmme, ikincisi Nevrûz-ı hassadır. Bu günde zevk ve eğlence ve işret olduğu görülür. Nevruzda geceyle gündüzün eşit oluşu da çeşitli şekillerde ifâde edilir;

Nevrûz-ı hûsnüne ereli hatt-ı müşg-bâr
Oldu beraber ey perî geceyle gündüzüm[40]

Hayâli, gece ve gündüzün beraber olduğu Nevruz günlerinin, mutluluk günleri olduğunu şu şekilde ifâde etmektedir.

Sancak u tuğun eder rûz-ı sa'idin Nevruz
Her ne vaktin ki beraber ola bu leyi ü nehâr

Nevruz, güller şahına kazasker olmuştur. Gece ve gündüz birlikte gelerek Nevrûz-ı şerifin huzurunda el bağlachlar;

Kâzî asker oldu gül şahına **Nevrûz-ı şerîf**
Gece gündüz geldiler ana beraber durdular '

[36] a.e., s. 283
[37] a.e., 291
[38] a.e.. s. 359
[39] Cemal Kurnaz, Hayali Bey Divanı'nın Tahlili, İst. 1996, s.491
[40] a.e.,s.194
[41] a.c. s.491

Geceyle gündüzün bir olması, kendinden geçmek, kendini kaybedecek kadar üzülmek, geceyi gündüzü karıştırmak anlamlarında da kullanılmıştır.

Sevdiği güzeli nevruzda dışarıda gören **ZATÎ**, kendine yüz verilmemesini ve bundan dolayı üzüntüsünü şöyle ifâde etmektedir:

Nevruz irüb ağyar ile seyr eyledi dilber
Gicemle günüm oldı benüm yine beraber "

Asrın önemli şâirlerinden **FİGANI**, nevruzun gelmesiyle gülbahçelerinin cennet bahçelerine benzediğini, ipek atkeslerden çadırların kurulduğunu söylemektedir:[43]

Kurdu sahn-ı çemene hayme-i dîbâ Nevruz
Lâleden aldı ele câm-ı musaffâ Nevruz

Bezm-i gülşende idüp kâmet-i ra'nâsını arz
Geydi cânâne-sıfat câme-i hadra Nevruz

Türk edebiyatının zirve şâirlerinden **FUZÛLÎ**, Nevruzun bütün memleketlere adaletiyle mutluluk dağıttığını belirtmektedir:

Felek -mertebe kutb-i hûrşîd-siret
Ki **Nevrûz-i adliyledür** mülk hurrem[44]

Fuzûlî, gönlün açılmasıyla gülün açılması arasında "Nevruz günleri sebebiyle benzerlikler kurmakta ve bu günleri kavuşma günleri, dolayısıyla mutluluk günleri olarak kabul etmektedir:

Her gün açar gönlümi zevk-i visâlün yenleden
Gerçi güller açmağa her yılda bir **Nevruz** olur[45]

Fuzûlî, Şah-ı Evliyâ'ya olan bağlılığını nevruzla birlikte anan şâirlerimizdendir. Nevruz, uğurlu ve mesut günler olarak anlatılmakta ve Şâh-ı evliya günlerinin Nevruz gibi bahtiyar olmasını istemektedir:

Her yirde tâ Nevruz ola gül bu-sitân efrûz ola
Nevruz tek fürûz ola eyyâm-ı Şâh-ı evliya[46]

Fuzûlî, Kanûnî'nin Bağdat seferinden sonra bu fethi Nevruz günleri gibi mutlu günler olarak kabul etmektedir. Bu fetihten sonra Bağdat'ın her günü bahar mevsimine benzer görülmektedir; .

Serîr-i hükm-i burc-i evliya senden bulur zîver
Safâdan her güni Nevruz vü her faslı bahar olsun[47]

[43] A. Nihat Tarlen, Zatî Dîvanı, İst. 1969 s. 273
Abdulkadir Karahan, Figânı ve Divânçesi, İst. 1966, s.67
[44] Fuzûlî Dîvanı, Haz.Kenan Akyüz v.d., Ank. 1990, s.90
[45] a.c., s.223
[46] ..
a.c., s.32

Çemende âlına hükm-i eyâlet-i Nevruz
Misâl-i hükme nisâr eyleme şûkûfe-direm[46]
Niçün kim zât-i pâkün mazhâr-ı t'eyz-i adâletdûr
Bu mülkün her günin Nevruz u her faslın bahar eyler[47]

Çeşitli coğrafi alanlarda değişik şekillerle bu güne kadar gelen Nevruz, unutulmaya yüz tutan kültür değerlerimizden biridir.[48]

Onaltıncı asrın rind ve mütefekkir şâiri **BAĞDATLI RUHÎ,** yazdığı bir mersiyesinde nevruzu matem günü olarak görmekte ve halkın sevincine iştirak etmemektedir:"

İrdi Nevruz halk hurremdir
Bana mevruz rûz-i matemdir

Geçdi Nevruzda ciğer-kûşem
Bu ne Nevruzdur ne âlemdir

Bağdatlı Rûhî'ye göre bahar safa eyleyecek zamandır. Bu demler, gül ve kadeh devridir. Aleme rezil olmamak için dikkat edilmelidir.

Edebiyatımızda Terkib-i Bend'iyle anılan B. Ruhî, Nevrûz'u anlattığı bir müseddesini şu şekilde bitirir:

N'ola Ruhî gibi alub ele câm-ı sahbâ
Kûh u sahrayı tolaşsam yürûsem subh u mesâ

Bir ben olduğum için neyleyin ey mehlikâ
Gör nedir evvel sözünden irişür câne safa

Köhne 'âlem yenilendi yine Nevruz oldu
Gül gibi sagâr-ı mey encümen efrûz oldu

Onaltıncı asrın usta şâirlerinden biri olan **NEV'Î,** aynı zamanda devrinin önemli müderrislerindendir. Nev'î, 21 Mart'ta güneşin Koç (Hamel) burcuna girdiğini ve bahar günlerinin geldiğini belirtmekte, baharın kutlanması için halkı gül bahçesine eğlenmeye çağırmaktadır:

Nev'î, Nevruzun yumuşak mizacından dolayı dünyanın havasının yumuşamaya başladığını ifâde etmektedir

Kudûm-i nevbahâr lutfi kıldı mu'tedil dehri
Meğer itdi takaddüm sâat-i Nevrûz-i sultanî

47
a.c., s.
a.e., s.64
a.e, s.79
Mustafa Turan, "Tarihi Kaynaklar Işığında Nevrûz'un Menşei Meselesi", Millî Folklor, Sayı 38, Bahar-1998, s.102
RAM Dîvanı. İst. 1287. s 71

Hergiz tefâvût itmedi Nevruz u zemherir
Seyf'u şitânun oldı gibi i'tibârı bir

Nevruz günlerinin gelmesine sevinmeyenler olduğunu söyleyen Nev'î, rüzgârın baharın gelmesine kızdığını, sert ve soğuk davranışlarıyla Nevrûz'a hürmet göstermediğini yazmaktadır;

Nevruz kim bu bezm içine yılda bir gelir
Hürmetsüz itdi anı da bu köhne rüzgâr

Unutdı pîr olup gerdun zamân-ı berf'ü bârânı
Tecâvüz etdi adl-i köhneden Nevruz Sultânı

Nevrûz'un gelmesiyle âlem neşelenmiştir. Bu günler çemen bağındaki bademleri çiçek açacak kadar sevindirmiştir;

Nevruz irişüp hurrem olup âlem açıldı
Yüzi gözi güldi çemen ü badem açıldı

Bayramlarda el öpmeğe gelenlere akça verilmektedir. Nevrûz'da yağan kar, feleğin akça saçması olarak ifâde edilmektedir;

Nevruza karşu saodı felek berf-i bî-şumâr
Lâyıkdur akça saçmağa hakka ki nev-bahâr

Turâz-ı câme-i hûbî olup hat-ı sebzün
Geyürdi sana güzellik kabâ-yı nevrûzî

Nev'î'ye göre gülzârın sıkıntısı ve sevinci Nevrûz'un elindedir. Goncalar açılıp açılmamak hususunda kararsızdırlar;

Şeh-i Nevruz elinden kabz u bastı şimdi gülzârın
Temaşa kıl çemende gönce ile verd-i handanı

Onyedinci asra damgasını vurmuş olan **Padişah IV. MURAD,** gönlüne seslenmektedir, Nevrûz'un gelmesiyle gül devrinin başladığını, bu demin insana can bağışladığını dolayısıyla uğurlu bir zaman olduğunu ifade etmektedir;

Ey gönül gül devridür vakt-i nev-i Nevruzdur
Cân bağışlar âdeme bu dem dem-i firûzdur

Bu zamanda kimse şehrin vaizinin nasihatlarını dinlememektedir. Sala sesleri insanları bu mübarek günde yemeye içmeye çağırmaktadır;

Vâ'iz-i şehrün kimesne pendini gûş eylemez
Iyş u nûşa es-selâdur bir mübarek rûzdur

Onyedinci asırda **NEF'I** nevruzla ilgili Nevrûziyye'ler yazmıştır. Bu Nevrûziyye'lerinden birinde şöyle seslenmektedir; —.

** Abdulkadir Karahan. Nefî Divânından Seçmeler, Ank. 1992, s. 176

Erişdi bahar oldı yine hemdem-i Nevruz
Şâd itse n'ola dilleri câm-ı Cem-i Nevruz

Net'î, Sultan Ahmed'in günlerinin Nevrûz,gecesinin de Kadir gecesi olması ve Allah'ın Sultan'a şahların baht açıklığının kıblesi olacak bir mertebe vermesi için du'â etmektedir;

Hakk rûzunu Nevruz u şebin Kadr ede her sâl
Ol pâyede kim kıble-i ikbâl-i şehândır

Şâir, baharın gelişini Nevrûz'a arkadaş olarak düşünmekte ve gönülleri Cem'in kadehinin sevindirmesinin kimseye zararı olamayacağını yazmaktadır;

Bu mutlu, uğurlu zaman,ancak yılda bir defa olur. Nevruz âlemi eğer her zaman olmazsa garipsenmez, şaşılmaz, çünkü Nevruz yılda bir kez gelir

Yılda bir olur bu dem-i ferhunde aceb mi
Olmazsa her eyyamda ger âlem-i Nevruz

Nef î'ye göre Nevruz ağlanacak günler değil, tasanın ve üzüntünün bırakılacağı günlerdir, gül bahçesinde açılan gülleri seyrederek gülüp açılma zamanıdır[53];

Durma ey dil böyle ah u zâr ile nevruzda
Gül açıl seyr-i gül ü gülzâr ile Nevruzda

BAHTI mahlasıyla şiir söyleyen Sultan I. Ahmed, Nevrûz'un bu köhne âlemi yenilediğini ve gelişiyle cihâna yeniden cân bağışladığını ifâde etmektedir:[54]

Yenilendi bu köhne âlem irince hemân Nevruz
Cihâna makdemiyle bahş idüpdür taze cân Nevruz

Dünya bahçeleri hep çiçeklerle dolsa bunda şaşacak ne var? Nevruz, bahçelere çeşitli çiçekler armağan etti;

N'ola hep bûstan-ı âlem ezhâr ile pür olsa
Getürdi bağa çok dürlü şükûfe armağan Nevruz

Nevruz gelse, o eski günleri hatırlayarak herkes bahar mevsiminin tadını çıkarsa diyen Bahtî, düşüncelerini şöyle şiirleştirir;

Nevruz irişse yad edüp ol eski demleri
Her kimse alsa dadını bu rüzgârdan

Asrın ulemâ şâirlerinden **ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA,** Sultan Ahmed'in saltanatının bin yıl devam etmesi, bayram ve Nevrûz'un pâdişâhın ayağına yüz sürmesi gerektiğini şöyle ifâde etmektedir;

[53] A.e., s.196
[54] Büyük Türk Klasikleri, C.5, s.67

Ricam oldur ki bin yıl pâyine yüz sürsün ey Yahya
Biri birinin ardınca cihânun ıyd u nevrûzı

Güneş, divana çıkıp bağdakilere kerem etmelidir, çünkü Nevruz vaktidir.

Şâh-ı eyvanı hamel teşrîf idüp dîvânını
Ehl-i bağa eylesün cûd u sehâ nevruzdur

Şeyhülislam Yahya, Nevrûz'un gelmesiyle sabâ rüzgârının goncaların kalbini ferahlattığını, yani goncaların gül olup açıldığını yazmaktadır:[55]

Goncenün açsun yine kalbin sabâ nevruzdur
Bülbül-i zâr eylesün bir hoş neva nevruzdur

Gönce tıflın açmadı Yahya hezârun nağmesi
Bi-haberdür dahi ol uşşâkdan nevruzdan[56]

Mihribanlık gördi hurşid-i cihân-efrûzdan
Germ olup bülbül nevaya başladı nevruzdan

Yahya Efendi, Nevruz günlerinin gelmesine rağmen güneşin görünmemesini yani kışın hâlâ tesirini sürdürmesini şöyle zikretmektedir:

Nevruz u nevbahârun iğen hükmi olmadı
Göstermez oldu kendüyi hûrşîd-i tâb-dâr

Ş. Yahya, Nevrûz'da geceyle gündüzün eşitliğini, ayrılık gecesiyle kavuşma gününün kendisi için eşitliğine benzetmektedir:

Yahya'ya şeb-i hecrile birrûz-i visalin
Bir hâlete irmiş ki anun her güni Nevruz

Nevrûz'u bayramla bir gören Yahya Efendi, IV. Murad'a seslenirken Onu dünyayı aydınlatan güneşin parlaklığına, keremini ve cömertliğini de denize benzetmektedir:

Tal'atündür hüsrevâ mihr-i cihân-efrûzumuz
Kadr-i bahrundur cihanda ıydumuz nevruzumuz[57]

Onyedinci asrın âlim ve fâzıl şâirlerinden olan **GANÎZÂDE NÂDİRİ**, Nevrûz'un gelmesiyle cihanın İrem Bağı olduğunu ifâde etmektedir. Arifler için gam gidermenin yolu gül bahçesinde saz ve söz ile eğlenmektir:

Ârâyiş-i nevruzla oldı cihan bağ-ı İrem
Gülşende saz u söz ile arifler itsün def-i gam[58]

[55] Şeyhülislam Yahya Divânı, Ank. 1990, s. 111
[56] a.e., s.277
[57] Cunbur, a.g.m., s.48
[58] Numan Külekçi, Ganî-zâde Nâdiri ve Dîvânından Seçmeler, Ank. 1989, s.218

Asrın şuarâsından **NAİLÎ,** Ahmet Paşa için yazdığı methiyesinde Nevruz'u cömertliği bakımından ele almaktadır;

Rûz-i Nevrûz-i kerem fasl-ı bahâr-ı hurrem
Zîb-i eyvân-ı hamel mihr-i mahal sadr-i ecel

Nailî, Nevrûziyye'sinde Nevrûz'un gelmesiyle sâkînin mecliste mey sunmaya başlamasını, dostların toplanmaya başladığını belirtmektedir. Bülbüllerin ses meşk edenlerden daha tiz çıkmaktadır;

Tizdir feryadı meşk-i nâleden bülbüllerin
Eylesün mutribler âheng-i neva nevruzdur[58]

Nâilî'ye göre Nevruz çimen ülkesinin şahıdır. Sabâ rüzgârı ise goncanın etrafında pervane gibi dönmektedir;

Şâh-ı nevruzdan oldı yine mülk-i çemene
Gönce tûmârının îsâline pervane sabâ[61]

Şâire göre, güneş Koç burcunun tahtına oturunca rindlerin içki beratları hep yenilenmektedir. Nevruz mevsiminin, ilkbaharın sevinciyle bayram ayının mutluluğu insanın ruhuna şaşılacak derecede, iki kat neşe ve coşkunluk veriyor;[62]

Cülus edince hamel tahtgâhına hurşîd
Berât-ı işreti rindânın oldu hep tecdîd

Mezâk-ı ruha aceb neşve-i dû-bâlâdır
Neşât-ı mevsim-i Nevruz u şâdî-i meh-i iyd

NEŞÂTÎ, baharın gelmesiyle Nevruz rüzgârının çiçeklerin açmasına yardım ettiğini söylemekte ve bülbülün bahtının açılmasına da yardımcı olacağını ummaktadır;

Bahar ireli yine ezhârı açdı bâd-ı nevrûzı
Aceb mi ger açılsa bülbülün de baht-ı firûzı[63]

Neşâtî, Nevrûz'un bir anının alemin bin zevkine değecek kadar kıymetli olduğunu zikretmektedir;

Olsa n'ola yârân-ı safa hurrem-i Nevruz
Bin âlem-i pûr-zevke değer bir dem-i Nevruz[64]

MEZÂKÎ, nevrûziyyesinde, Nevrûz'un gelmesiyle cihanın gül bahçesine döndüğünü müjdelemektedir. Bu gül mevsiminde goncalar sarık kenarlarında baş üzerlerinde yer almaktadırlar;[65]

60 Haluk İpekten. Nailî Dîvânı. Ank. 1990, s. 19
a.e.. s.77
a.e., s.K)
62 Haluk İpekten. Nailî,Ank. 1986. s.82
Mahmul Kaplan. Neşâtî Dîvânı, İzm. 1996. s. 126
a.e.. s.49

Müjde kim bezm-i cihan gülzâr olur nevruzda
Sagar-ı mey gül-i bî-hâr olur nevruzda

Fasl-ı güldür sünbül-i bağ-ı cinânı n'eylerüz
Goncalar zîb-i ser-i destâr olur nevruzda

Yüzyılın sonlarında yaşadığını tahmin ettiğimiz **ÇELEBİZÂDE EFENDİ**, Nevrûz'un gelmesinden dolayı Allah'a yüzlerce şükür etmektedir:[46]

Gel yine sultân-ı felek-efser-i Nevruz
Sad şükr be-mevlâ

Cünd-i de sındırdı bahar asker-i Nevruz
Mahv oldı ser-â-pâ

Divân şiirinde Nevruz konusunu en fazla işleyen şâirlerden biri onsekizinci asırda yaşamış olan **NAZÎM YÂHYÂ'dır.** Nazîm'e göre Nevruz zamanı baştan başa âşıkların nağmeleri duyulmaktadır:

Âşıkane nağmelerle dem-be-dem nevruzda
Hep nevadır kavli uşşâk-ı Acem nevruzda

Baharın güzel kokusu bülbülün aklını başından almakta, sabah vakti esen ılık ve serin rüzgâr gülleri açmaktadır:

Bülbülü itdi dimağ-ı âşufte bûy-i nevbahâr
Gülleri açdı nesim-i subh-dem nevruzda

Nevruz, âlemi şereflendirmektedir. Bu dem bayram olarak kutlanmakta ve dünya bu bayrama iştirak etmektedir. Elde fırsat varken bu vakitler telef edilmemelidir

Yar ile olsun işretin var iken elde fırsatın
Evkâtını itme telef hem Iyd ü hem nevruzdur

Nevruz ve bayramı birbirinden ayırmayan N. Yahya, duygularını şu mısralarla ifâde etmektedir:[47]

Meclis-i gülzâr-ı âlemde hem-aguş oldular
Âşık u ma'şuka döndü güya Nevruz u iyd

Onsekizinci asrın usta şâirlerinden **NEDİM,** Nevruz güneşinin parlaklığını, mübalağalı bir ifâdeyle övdüğü padişahın köşkünün duvarındaki parlak aynadan daha güçsüz görmektedir:[48]

Ahmet Mermer. Mezâkî Dîvânı, Ank. 1991, s.51 I
' Muvaffak Eflatun, Türk Edebiyatında Müsterâd, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniv. Sosyal Bil. Ens,, Kırıkkale 1997, s.300
[47] a.e., s.353
Şevket Kutkan. Nedim Dîvânı'ndan Seçmeler, Mersin 1992, s.31

Mihr-i **nevruzun** yüzü yokdur mukabil olmağa
Kasrı dîvârındaki âyîne-i rahşânına

Nedim, "Erişdi nevbahar eyyamı açıldı gül ü gülsen" mısralarıyla geldiğini haber verdiği bahar günlerini, İbrahim Paşa için yazdığı kasidesinde mübarek ve uğurlu zamanlar olarak kabul etmektedir;

Hoşa mübâre-i mes'ûd rûz-i ferruh-dem
Zihî güşâde vü dil-keş zamâne-i hurrem

Nedim'e göre bu günün sabahında yüzlerce safa gizlenmiştir ve akşamında binlerce ferah saklıdır. Şâir, Nevrûz'un bir demine Cem'in tüm saltanat süresini ve yüz Baykara zamanını feda etmektedir.

Güneşin Koç burcuna girmesi ve Selçuklu Sultanı Melikşâh zamanında vezir Nizamü'l-Mülk'ün gayretleriyle kullanılmaya başlanan Takvim-i Sultanî veya diğer adıyla Takvim-i Celâli, Nedim'in Nevrûziye'sinde şu mısralarla ifâde edilmektedir;

Bir rûz odur ki sabahında sad sata muzmer
Bir rûz odur ki mesâsında bin ferah mûdgam

Vezîr-i devr-i zaman kim hameldeki hûrşîd
Celal ü câhına nisbetle bir emîn-i ganem

Nizâm-ı mülk degül bak hele Melikşâh'un
Derinde oldı mı peyda bu rütbe hayl u haşem

FITNAT HANIM, Nevrûz'un gelmesiyle gül bahçesinde bahar mevsiminin yaşanmaya başlamasını Allah'ın kudret sıfatının görünmesi olarak zikretmektedir;

Dem-i Nevruz irişdi gülşene fasl-ı bahar oldu
Yine âsâr-ı feyz-i kudret-i Hak aşikâr oldu

SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ, Nevrûz'u gülbahçesinde tahta çıkan bir sultan olarak ifade etmekte,gülün renk ve kokusunun kaynağını Nevrûz'un bereketine bağlamaktadır.

Şeh-i Nevruz çıkdı tahta sahn-ı gülsitân üzre .
Kuruldu nahl-gülden sâyebânlar bülbülân üzre

Feyz-i Nevruz ile bulmuş reng u buy-ı yâr gül .
Vaktidir arz eylesün bülbüllere dîdâr gül

SÜRÛRÎ, bülbülün Nevruz sabahlarında acı ve inleyişlerini bırakarak ezâ okumaya başladığını ve goncaların bu ses karşısında uyuyamayarak uykusuz kaldığını, yani gül olarak açıldığını söylemektedir;

Subh-i nevruzun ezanın okudı bülbül-i zâr
Gonceler hâb-gehi gaybden oldu bî-dâr

SONUÇ

Divân şiirinde Nevruz; yeni yıl, Celâlî takvimi, baharın gelmesi, Koç burcuna girilmesi, mevsimlerin sultanı, mûsikî makamları, ayrılık ve kavuşma günleri, gece ve gündüzün eşit olduğu zaman, adalet, Kadir ve Berât gecesi, dînî bayramlar ve devrin yöneticilerine övgü gibi çok çeşitli konulara kaynaklık etmiştir.

Dünyaları ve asırları bu kadar farklı olan şâirlerin aynı ortak duyguları ifade etmeleri, nevruzun Türk kültür ve edebiyatındaki yerini ve önemini göstermektedir.

Divân şiirini, konu olarak halktan uzak sayanlar Nevrûz'u halk kültürünün bir parçası olarak kabul etmemiş olabilirler, fakat incelenen beyitlerden anlaşılacaktır ki halka ait bir gelenek ve töre bayramı olan Nevruz, Divân şâirlerinin değişik şekillerde ele aldığı ortak bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da divân şâirlerinin halkın ortak duygularına ne kadar ilgi gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Türk milleti, Türk coğrafyasının bütününde kutlanan Nevrûz'a ve diğer kültür kodlarına sahip çıktıkça ve kutlamaya devam ettikçe, birlik ve beraberliğini muhafaza edecek ve sonsuza kadar yaşayacaktır.

KAYNAKLAR

AKARSU, Kamil, **Rumelili Zaîfî**, MEB, İstanbul 1993

AYTAÇ, Pakize,- CUMBUR, Müjgan,- GÜZEL, Abdurrahman,- **"Klasik Edebiyatımızda Nevruz"**, Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şöleni Bilgileri, Haz. Sadık Tural, Ankara 1995

BAKÎ DİVÂNI, Haz. Sabahattin Küçük, Ankara 1994

BÜYÜK TÜRK KLASİKLERİ, C. 5, İSTANBUL 1993

ÇAY, Abdulhalûk, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara 1996

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, **Necati Bey Divanı'nın Tahlili**, İstanbul 1971

DİVANÜ LÛGATİ'T-TÜRK, Haz. Besim Atalay, TDK, Ankara 1990

EFLATUN, Muvaffak, **Türk Edebiyatında Müstezad**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1997

FUZÛLÎ DİVÂNI, Haz. Kenan Akyüz v.d. Ankara 1990

GÜLER, Kadir, **"Edebiyatımızda Nevruz"**, DPÜ Nevruz Paneli Bildirileri, Kütahya 1997 •

İPEKTEN, Haluk, **Nâilî Divânı**, Ankara 1990

KARAHAN, **Abdulkadir, Figânî ve Divânçesi**, İstanbul 1966

_____, **Nefî Divânı'ndan Seçmeler**, Ankara 1992

KURNAZ, Cemal, **Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili**, İstanbul 1996

KUTKAN, Şevket, **Nedim Divânı'ndan Seçmeler**, Mersin 1992

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara 1990

RUHÎ DİVÂNI, Bulak, İstanbul 1287
ŞEYHÎ DİVÂNI, Haz. Mustafa İsen-Cemal Kurnaz, Ankara 1990
TARLAN, AH Nihad, **Ahmed Paşa Divânı,** İstanbul 1966
_____, Zatî Divânı, İstanbul 1969
TURAN, Mustafa, "Tarihi Kay. Işığ. Nevruz.", Milli Folklor, Bahar-38, Ankara 1998
USÛLÎ DİVÂNI, Haz. Mustafa İsen, Ankara 1990

Dumlupınar Üniversitesi İİFİ6HPJİ Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 4 > ^ 5 K Haziran 2000

HALİT FAHRİ OZANSOY'UN VEZİN ÇİZGİSİ

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ACEHAN

ÖZET

Halit Fahri Ozansoy'a göre; vezin şiirde araçtan başka bir şey değildir. Şiirde en önemli şey renk, ışık ve musikidir. Bununla birlikte şiir yazmaya aruzla başlamıştır. Aruz ve hece ölçüsü arasında çekimser davranmıştır. Kafiyesiz ve ölçüsüz aruzuda bırakamamıştır. Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra genellikle hece ölçüsünü tercih etmiş ve 354 şiir yazmıştır. Önceki dönemlerde aruzu tercih etmesinin arkandaki neden O'nun tamamen Fecr-i Ati ve Servet-i Fünun şiirlerin etkisinde kalmasındandır.

GİRİŞ

Halit Fahri Ozansoy 1891-1971 yılları arasında yaşamış şairlerim izdendir. Şairliği yanında tiyatro yazarlığı,tenkitçiliği tercümeleri olan bir sanatçımızdır. Fakat Halit Fahri denince ilk akla gelen hiç şüphesiz şairliğidir. O döneminde yaşayan her şair gibi şiire aruzla başlamış hece ve serbest vezinle devam etmiştir. Halit Fahri'ye göre vezin *"...şiirde vasıtadan başka bir şey değildir. Esas olan renk, ziya ve musikidir"*[1] Az önce de belirttiğimiz gibi şiire aruz ile başlamıştır. Fakat her konuda olduğu gibi vezin konusunda da tutarsız davranmış, aruz ile hece arasında zaman zaman gidip gelmeleri olmuştur. Şairlik hayatı boyunca ne aruza ne de heceye bağlı kalmadığı gibi, arada serbest vezni de kullanmıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra en çok tercih ettiği vezin 354 şiirle hecedir.

Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
[1] Halit Fahri, Zavallı Sanat,Şiir Nedim,N: 9,13 Mart 1335

İlk dönem şiirlerinde aruzu tercih etme sebebi Fecr-i Ati ve Servet-i Fünun şâirlerinin etkisi altında şiire başlamış olmasıdır.

Şiire 1912 yılında aruzla başlayan şâir, 21 Haziran 1917'de Şâirler Derneği'nin de etkisiyle hece veznine geçer. Yine aynı yıl Gülhane Parkı'nda Ömer Seyfettin ile Orhan Seyfi arasında geçen bir konuşma onun hece veznini benimsemesinde etkili olur.[2] Ayrıca Yusuf Ziya'nın bir makalesinde, Baykuş'tan, *"Damla damla kan gönüllerde birikerek, büyük bir çağlayan halini alan asırlar, artık aruzun bütün güzelliğini bütün ruhunu emdi, içti ve kendisiyle beraber alıp götürdü. Aruz vezni gençliğinin bütün rengini, şiirini mazinin dudaklarında porsutmuş bir ihtiyar kadın kadar yorgun ve hasta... Onun hayata yegane vadettiği şey bir son nefestir ki, bunun da Halid Fahr. Bey'in kalemiyle, iki ölü ile bir çılgının sayhaları toplanarak, meşum bir Baykuş feryadı halinde çıktığına kaniyiz"* sözleriyle bahsetmesi Halit Fahri' nin heceye geçmesinde etkili olur.[3] |>t,\,{ . .UMAÛI/.I nu .

Halit Fahri, Yeni Mecmua'da vezinle ilgili birbirinin devamı olan üç makale neşreder. İlk makalesinde aruz vezninin kusurlarını sayar ve bu veznin şâirleri fazla yorduğundan, yeknesaklığından, gramofon plağı gibi aynı şeyleri tekrar etmesinden şikayet eder.[4] Aynı dergideki ikinci makalesinde hece vezninin yeknesak olmadığını ispata çalışır ve ritim meselesi üzerinde durur:

"Bir şiir ancak ritimli olmak şartıyla mevcuttur. Aksi takdirde bayağı bir eserdir.Fakat şiirdeki ritmin her şâire, hatta şâirin muhtelif zamanlardaki tehassüslerini gösteren her şiirine göre değişmesi, daima yeni, orjinal olması lazımdır. Halbuki aruz vezni bu hususta kısırdır, acizdir, zavallıdır. Aruzun ritimleri herşeyden evvel ithal edilmiştir. Şâir oraya ruhundan hiçbir beste koyamaz; çünkü beste hazırdır, güfteyi bekliyor. Hece vezni edebî ritimleri kabul edebilir. Aruz, karşı en büyük fâiklyyeti de budur. Hece, her şâirin ruhundan yeni, nâ-mahdud nağmeler alabilen, aruz ise mahdud nağmeleri dar göğsünde sıkıştırmış, hariçten başka hiçbir ses kabul ettirmek istemeyen; çünkü edemeyen bir zarftır...Bazı bu eski rübabın tellerini okşamalıyız. Bu bir zevktir. Mazinin zevkidir. Fakat o rübabın pası tellerinde parmaklarımız çok dolaşmamak ve yeni hayatınyeni bakır hislerini, derin fikirlerini terennüm edebilecek yegane alete koşmalı, onu ıslaha çalışmalıyız O alet bugün dünkünden daha farklı nağmeler çıkarıyor" sözleriyle hece veznine dönülmesi ve bu veznin mutlaka ıslah edilmesi gerektiğini söyler.[5] Üçüncü ve son makalesinde ise hece vezninin güzelliğine dair örnekler verir.'

Aruzu bu derece eleştiren Halit Fahri, Şâir Nedim dergisini çıkarmaya başladığı 1919 senesinde tekrar aruz veznine dönüş yapar. Bu dergide çıkan manzumelerin büyük bir kısmı aruz vezniyle yazılmıştır. Şâir mecmuasının sahibi ve yakın arkadaşı Yusuf Ziya, Halit Fahri'nin bu vezin hususundaki gidiş gelişlerinden dolayı "Çimdik" mahlasıyla bir şiir kaleme alır:

[2] ÖZGUL Metin Kayahan, Halit Fahri Ozansoy, Kültür Bakanlığı Yayınları,s.15

[3] (Baykuş manzum piyes olup aruz vezniyle kaleme alınmıştır.)Yusuf Ziya, Hilalin Gölgesinde, Türi Yurdu, N:8, C.12, 9 Haziran 1333

[4] Halit Fahri. Yine Vezin Meselesi, Yeni Mecmua, N:57, 15 Ağustos 1334

Halit Fahri, Yine Vezin Meselesi,Yeni Mecmua, N:58, 22 Ağustos 1334

' Halit Fahri, Yine Vezin Meselesi, Yeni Mecmua, N59, 29 Ağustos 1334

"Ne kadar kahpesin hey zamane hey
Sazı değiştirmiş Halit Fahri Bey
Paşa babasının çaktır görgüsü
Yeni Mecmua'nın bu gönüllüsü
Yine eski dinin olmuş bendesi
Türkçe'ye uygunmuş aruzun sesi
Lazımdır muhalif bir edebiyat
Olsa da köhne nağmeler bayat
Şâir ittihat'ın gölgesi imiş
Nedim bir muhalif ülkesi imiş
Şüphesiz teceddüd turfedir şimdi
O eski dergâhın kimdi müridi
Terkibli yazınız artık moda bu
Siz tulü sayınız eski gurubu"

Millî Mücadele yıllarında Ömer Seyfettin, Tercüman gazetesinde "Şiir Bassı" adını taşıyan bir yazı neşreder.[9] Ömer Seyfettin, makalesinde hece veznini millî eznimiz olarak kabul eder ve Halit Fahri'yi aruza geri dönmesinden dolayı da Hersekli Arif Hikmet'in halefi gösterir. Ömer Seyfettin'in bu yazısına Halit Fahri, *"...nağ nâşlı bir kaç hikaye çıkarmak fırsatı varken yazık değil mi böyle sapa yollarda dolaşıyorsunuz"* sözüyle cevap verir ve kendisini Hersekli Arif Hikmet'in halefi göstermesine kızdığını belirtir.

Yusuf Ziya, onun bu iki vezin arasındaki gidip gelmelerine tepki göstermeye devam eder: *"Halit Fahri Bey gibi fırka siyasetlerine kapılarak bir sene evvel Yeni Mecmua müdürü Talat Bey'in hece veznine biat ettikten sonra, aradan kısa bir müddet geçince tekrar zamanın tahavvülâtına uyarak, Sabah gazetesi ser muharriri Ali Kemal Bey'in aruz veznine dönmekle hiç bir şey yapılamaz...siz istediğiniz gibi aruzdan heceye heceden aruza dolaşıp durunuz. Yalnız pek azımsanmayınız karşınızda biz varız.*

Hece veznînin etkili olduğu bu dönemde Büyük Mecmua, "En Büyük Eseri Kim Yazdı?" adını taşıyan bir anket düzenler.[10] Akşam gazetesi müsabakayı düzenleyenin Aşiyan şirketi olduğunu yazar.[11] Ankette *"Fikret'in vefatından beri şiir*

Çımdik, Mecmualara Dair, Şâir Mec, N:6, 11 Kânun-ı Sâni 1335

[9] Bütün aramalarımızın rağmen Tercüman gazetesinde yayınlanan bu makaleyi elde edemedik. Makale, İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde olmadığı gibi T.B.M.M. arşivinde de yoktur. Türk Edebiyatında Hece Aruz Tartışmaları üzerine çalışan Yard. Doç. Dr. Hasan Kolcu da bu makaleyi araştırmış fakat o da bizim gibi elde edememiştir: "...bu makale Tarsa Toros'un şahsi arşivinde olup Milli Kütüphane'nin hazırladığı Ömer Seyfettin arşivi için fotokopisi alınmak üzere Ankara'ya gönderilmiş, fakat inde okunmamıştır. Milli Kütüphane arşivi tanzim edilmemiş bulunduğundan,bu makale, oradan da elde edilmemiştir. Ankara'ya gönderilmeden önce Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arş. Gör. Mustafa Argunşah'ın makalenin bir fotokopisini aldığını öğrenmemize rağmen, Mustafa Argunşah'a şahsen müracaatımızda, kendisinde böyle bir fotokopinin bulunmadığını belirtmiştir". (Hasan Kolcu, Türk Edebiyatında Hece Aruz Tartışmaları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1993, s.370).

[9] Halit Fahri, Şiire Karışmayın, Şâir Nedim ,N:2, 23 Kânun-ı Sâni 1335

[10] Yusuf Ziya, Hafta Muhasebesi, Aruzdan Heceye, Heceden Aruza, Şâir,N.8,30 Kânun-ı Sâni 1335

[11] Büyük Mecmua En Büyük Eseri Kim Yazdı, Büyük Mecmua, N:1 1,18 Ağustos 1335

[12] Edebiyat Alemi, Bir Anket Münasebetiyle, Akşam, 27 Eylül 1335

m

vadisinde manzum eser neşreden şâirlerimiz şunlardır" diyerek on bir şâirin adı ve eserleri verilir. Halit Fahri'nin, Baykuş'ın acem aruzu ifadesiyle anket listesinde beşinci sıradadır. Halit Fahri, her zaman olduğu gibi aruz veznine sonuna kadar bağlı kalamamış ve Peyam-ı Sabah gazetesinde yayınladığı makalesiyle tekrar heceye iltihak etmiştir:

"Ellerindeki vezin -aruz, vezni- kalpten gelen samimi Türkçe'yi, tamamıyla ifade edemiyordu. İşte o zaman, hece vezni bütün şaşaasıyla kendini gösterdi. Vakıa bu vezin henüz çok bakir çok iptidâî idi. Fakat buna mukabil samimi Türkçeyi terennüm edecek yegâne vasıta idi. Altı yüz senedir en büyük şâirlerimiz yalnız Acem vezinlerini kullanır ve o vezinleri işlerken beri tarafta zavallı hece vezni saz şâirleriyle tekke nişinleri elinde kalmıştır. Böyle olmakla beraber yine halk onları dinlemiş onları alkışlamıştır... Tam ondört sene aruz ile cilitler doldurduğum halde, bugün ben de hecenin istikbalinden eminim. Bu münasebetle şunu da söylemeliyim ki, aruza yine düşman olmadım. Fakat bundan sonrası için katiyyen taraftar değilim...İddia ediyorum ki şimdiki hece şiirlerindeki ahenk, düne nisbetle yüzde yüz kazanmıştır. Türk, nihayet şiirde kendi sesini kendi zevkini bulabildi. Bundan sonra biz de de hakiki ve samimi bir edebiyat artık doğuyor demektir. "[14]

Halit Fahri'nin bu yazısındaki *"...hecenin istikbâlinden eminim"* sözüne ilk itiraz Mehmet Sadık'tan gelir. Mehmet Sadık *"Eğer muharririn tam on üç sene aruz ile doldurduğu cilde biraz da üslup ve manzum görse idi, hecenin istikbâline karşı bu kadar izhâr-ı emniyet etmezdi"* cevabını verir.[15] Mehmet Sadık,yazısının devamında Halit Fahri'nin önceden yayınladığı bazı makalelerinde aruzu övdüğünü, bu övgüden vazgeçmenin hocaya kızıp oruç yemeye benzediğini, edebî inkılap yapacak kişilere de bu durumun yakışmadığını sö\-ler. Makalesindeki

Tebdil-i meslek ettiremez ibtilâ bana
Gönlüm sebat arsasının kahramanıdır

beytiyle de kendisinin Halit Fahri gibi mütelevvin bir kişi olmadığını belirtir. Ayrıca Halit Fahri'nin makalesindeki *"Türk nihayet şiirde kendi sesini kendi zevkini bulabildi"* sözüne de Türk edebiyatından örneklerle şu cevabı verir: *"Acaba Türkün kendi sesi, kendi zevki şimdiye kadar nerede idi? Sonra bunları nereden bulabildi' Acaba Naci mektebine mensup yüzlerce güzidegân-ı edeb bu Türk mefhumundan hariç inidir? Abdülhak Hamid'de, Cenah'da, Fikret'te, Ali Kemal'de, Süleyman Nazif'te, Mehmet Akif'te Türk duygusu yok mu imiş? Yoksa muhâkemât-ı sâiremizde görüldüğü gibi Fahri Bey'in tahakkümât-ı cahilanesi mi Türk zevkini teşkil ediyor?*[15]

Arada aruz ile şiirler de kaleme almasına rağmen bir yıl sonra yayınladığı \e Faruk Nafız'e ithaf ettiği "Aruza Veda" şiiri onun heceye devam ettiğini göstermes bakımından önemlidir:

[14] Halit Fahri, Milli Zevke Doğru, Peyâm-ı Sabah Edebî Nüsha, N.67-24,22 Kânun-ı Sani 1336
Mehmet Sadık, Bir Muhakeme-i Edebiyye, Peyâm-ı Sabah, N:26, 15 Şubat 1336
[15] a.g.m

ARUZ'A VEDA

İlk hasretiyle gençliğimin ilk elemleri
Ey paslı tellerinde gülen, ağlayan aruz
Ey eski dost,yâd edelim eski demleri
Mademki son sadâsı dağıtmış, yorulmuşuz

Anlat alevli bir çölün üstünde ansızın
Billur sesinle hıçkırarak doğduğun günü
Bin bir diyarda bin bir ilâhî güzel kızın
Anlat nasıl terennümün inletti gönlümü

Neydin gönülde şimdi ne oldun zavallı sen
Hıçkır benim de bari bu son gizli nâlemi
Timsalin asumanda ziyalarla işlenen
Bir pembe gül mü,yoksa bir altın piyâle mi

Akşam guruba karşı tüten bir buhurdanın
Hüznüyle şahid olma nihayet zevaline
İran yoluy/a-zühre tacın, nağme kervanın
Şahane geldiğin gibi şahane git yine

Biz şimdi başka bir yeni ahenge bağlıyız
Aşık sazıyla geldi erenler bu meclise
Yalnız bugün senin gibi ölgün sedalıyız
Zira bu saz da parçalanır gülmek istese

İncitmeden rübabını insafsız ellerin
Zalim temasıyla zamanın sitemleri
Ah ayrılırken inleyerek paslı tellerin
Ey eski dost, yâd edelim eski demleri

Fakat şâir, bu vedaya bazı kaynaklarda da belirtildiği gibi sonuna kadar sadık kalmamış, zaman zaman eski dostuna döndüğü de olmuştur.[17] Halit Fahri'nin aruzdan bu ayrılışı şiirin dördüncü kıtasında belirtildiği gibi biraz zoraki olmuştur. Faruk Nafiz, Halit Fahri'nin kendisine ithaf ettiği bu şiirden sonraki şairliği için: *"Güzide şâirimizin millî vezinde gittikçe tekamül ettiğini görüyoruz. Sönen Kandiller unvanlı son üç perdelik eseri bu iddiamıza kâfî bir delildir. Halit Fahri, aruzda şahsiyet aradı; fakat hecede buldu"* cümlesini sarfeder.[18]

Cenap Şahabettin'in, Hikmet Feridun'un düzenlediği "Aruz Veznine Dönmek Zamanı Artık Gelmiştir" anketinde, hece vezni için parmak hesabı gibi sözler sarfetmesi, o günlerde hececi olan Halit Fahri'yi kızdırır.[19] Bunun üzerine Halit Fahri, Varlık'ta düzenlenen başka bir anketteki "Niçin Hece Veznini Tercih Ediyorsunuz?" sorusuna *"Çünkü, bu vezinde içimin sesini buluyorum. Aruzun bestesi hazır*

Halit Fahri, Aruza Veda.Yarın, N.4,3 Teşrin-i Sânî 1337
Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. İnkılâp ve Aka Yayınları. İstanbul-1994, s. 174
Faruk Nafiz, Gülistanlar Harabeler, İleri Gaz. 12 Ağustos 1338
Hikmet Feridun, Aruz Veznine Dönmek Zamanı Artık Gelmiştir[Anket], Akşam,4 Eylül 1933

plaklarına gülfe doldurmaktan zaten bıkıp usanmıştım... Sonra şu da var, hece vezni ile öztürkçe yazılır; aruz ile Osmanlıca... Aradaki farkı izaha lüzum yok. Çölden kurtulana niçin ormanların, suların gölgeliğini ve serinliğini seviyorsun, diye sorulur mu?"cevabını verir ve Cenap Şahabettin'e aruzun ahenk denilen kum kasırgasının kulaklarını hâlâ tıkayıp tıkamadığının sorulmasını ister.[20]

Ona göre Türkçeye en uygun vezin hecedir ve bu vezin için parmak hesabı denilmesine çok kızmaktadır. Bu parmak hesabıyla ilgili olarak Mehmet Behçet Yazar'a şu açıklamayı yapar:

"Bütün mütekâmil milletlerin edebiyatında bu ölçüyü görüyoruz. Aruz vezni Arabın ve Acemin olsun. Bir kere o vezin Türkçe'nin bünyesine hiç uygun değildir. Bunu izaha bile lüzum yok. Çünkü, öztürkçe kelimelerde imâle denen ve aruza esas teşkil eden kelimeler bulamayız.- Bulsak bile bunlar dağ gibi pek mahdud bazı kelimelerdir. Bu vezin ki, Türkçe 'nin eh samimi ifade vasıtalarından biri olan fiktidâri fiilleri alamaz; ağlıyorum, yürüyüver diyemezsiniz. O vezin artık nasıl olur da Türk'ün şiir ölçüsü olabilir. Sonra uzun ve kısa hecelerin muayyen yerlerde tekrarından vücut bulan aruz vezninin ahenginde ittirat vardır, yeknesaklık vardır. Bir kelimede artistik bir vezin değildir. Bir gramofon plağı gibi döne döne hep ,aynı makamı çalar. Halbuki hece vezni bizzâtihi ahenk değildir, şâir derûni sesleri duyabilen insandır ve o boş kalıba nağmeler koyar. Öldüğü gün de kendi onbir yahut on dört hecesini beraberinde götürür. Onun için bu vezne manasız gülünç bir tarzda parmak hesabı vezni diyenler en büyük hatayı işleyenlerdir."

Orhan Seyfi Orhon, 1944 yılında kaleme aldığı bir makalesinde Halit Fahri'nin aruza tövbe ettiğini; fakat Faruk Nafiz'in bu vezinden tamamen vazgeçemediğini söyler.[21] Gerçekten de Halit Fahri,Orhan Seyfi'nin de belirttiği gibi bu dönem şiirlerinde aruzu yok denecek kadar az kullanmıştır. Halit Fahri. Mustafa Baydar'a verdiği bir.anket cevabında hece ile aruz arasında şu farkların olduğunu söyler:

"Aruzla en manasız sözleri müthiş bir musiki ile, üstad musikisi ile dinlemek kabildir. Ama hecede öyle değil. Çünkü hece başka bir kalıptır. İki vezin arasındaki fark da burada belli olur. Aruz, uzun ve kısa sözlerin muayyen yerlerde tekrarı ile ve pek az değişiklik göstererek sürüp gider. Tıpkı bestesi hazır plak gibi, içine sözü ve gülfeyi siz koyacaksınız. Hecede ise besteyi siz yaratacaksınız gülfeyi de. Neden Yunus asırlardır dayanıyor? Çünkü onun iç sesleri yalnız kendisinindir. Böyle olduğu için 6+5 'in dışında bir musikidir, parmak hesabı değil. Demekki hece vezni basitlik değil, iç sesleri bulabilmek kudretidir."[22]\

Hece veznini millî vezin olarak kabul ettiği gibi, estetik veznimiz olarak da görür. Halit Fahri'nin Paravan isimli şiir kitabını değerlendiren Mahmut Şevki de

[21] Halit Fahri, Aruz Hece Meselesi, Varlık,N:6,Teşrin-i Evvel 1933

Mehmet Behçet Yazar, Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı, Kanaat Kitabevi, İstanbul-1938, s. 161

' Orhan Seyfi Orhon, Edebiyat Bahsi Hece mi,Aruz mu?, Çınaraltı, N:123, 29 Kânun-ı Sâni 1944

' Mustafa Baydar, Halit Fahri Ozansoy Anlatıyor, Varlık, N: 496,15 Şubat 1959

' ..gerek aruzu gerek heceyi millî benliğimize .uyduran, ona tam bir şekil veren beş ahsiyet sayabilirsek onlardan biri de hiç şüphesiz Halit Fahri'dir" diyerek onu hem aruz hem hecede başarılı bulduğunu söyler.[24]

Halit Fahri,hece ve aruzun yanında serbest vezni de kullanmıştır.Fakat şâir, serbest veznin yaygınlaşmaya başladığı ilk yıllarda bu veznin aleyhindedir. Bu vezin için *"neşri imkansız olan vezinsiz, kafiyesiz, çocukça heves mahsulü yazılardır"* gibi sözler sarfeder.[25] Fakat zamanla bu çocukça bulduğu, vezni, kendisi de kullanmaya başlar. Serbest vezinde aşırılığa taraftar olmadığı için Orhan Veli'yi ve Orhan Veli muakkiplerini sevmemektedir: *"Mısrada ne eskiyi ratsız bir şekilde tekrarlamak ne de yenilik yapacağım diye bütün sanat mabetlerini, sütun ve heykellerini kırmak lazım. Bunun ikisinin ortası, sadece kendi* - - - - - - - -.[26]
*ozumuz.il*arar.

Halit Fahri'nin vezindeki tutarsızlığı şairliğinin son yıllarına kadar devam etmiştir. Çünkû 1966 yılında aruz vezni ile yazılmış şiirlerine de rastladığımız gibi[27] aynı yıl, aynı dergide serbest vezin[28] ve hece ile kaleme alınmış şiirleri de mevcuttur.[29]

Halit Fahri, şiir kitaplarında 294, dergi ve gazetelerde 313 tane olmak üzere oplam 607 şiir yayınlamıştır. Bu şiirlerinden 354 tanesi heceyle, 148 tanesi aruzla, 105 tanesi de serbest vezinde kaleme almıştır.[30] Hece vezninde en çok 135 ^ıirle 7+7'yi ikinci olarak 129 şiirle 6+5'i kullanmıştır. En az tercih ettiği kalıp ise 9'Iudur.

Aruz vezninde ise en çok 24 şiirle Fe i lâ tün/Me fâ i lün/Fei lün,ikinci olak 23 şiirle Mef ûlü/Fâ i lâ tü/Me fâ î lü/Fa i lün kalıbını kullanmıştır. En az kullandığı aruz kalıbı ise Müf te i lün/Müfte i lün'dür.

KAYNAKÇA

Büyük Mecmua En Büyük Eseri Kim Yazdı, Büyük Mecmua, 18 Ağustos 1335 Çimdik, Mecmualara Dair, No; 6 11 Kanun-i Sani 1335

Edebiyat Alemi, **Bir Anket Muhasebeciyle,** Akşam 27 Eylül 1335

Faruk Nafiz, **Gülistaçlar Harabeler,** İleri Gaz 12 Ağustos 1338

Halit Fahri, **Genç İstidatlar Karşısında Umumi Birkaç Mülahaza,** Serveti Fünun 14 Nisan 1927

Halit Fahri, **Şiire Karışmayın,** Şair Nedim, Kanun-i Sani 1335

'" **Mahmut Şevki, Paravan, Fikirler,** N:50,15 Mart 1930

Halit Fahri, **"Genç İstidatlar Karşısında Umumi Bir Kaç Mülahaza",** Servet-i Fünun,N:1600,14 Nisan 1927

•* **OZANSOY Halit Fahri, Edebiyat ve Sanat Aleminde,** Barış Dünyası,N.5,3 Mart 1944

' OZANSOY Halit Fahri, **Sıyfiyeler** , Hisar, N:36-1 11, Aralık-1966

•* OZANSOY Halit Fahri, **"Kar Yağıyor".** Hayat, N:30,Haziran-1966

^ OZANSOY Halit Fahri, **Albert Samain Akşamı,** Hayat, N:27,Haziran-1966

Bu rakamlardan hareketle **Halit Fahri'nin** şiirlerinin % 58'ini heceyle, %25'ini aruzla,%17'sini de >erbest vezinle kaleme aldığını anlıyoruz.

Halit Fahri, **Yine Vezin Meselesi,** Yeni Mecmua, 15 Ağustos 1334
Halit Fahri, **Yine Vezin Meselesi,** Yeni Mecmua, 22 Ağustos 1334
Halit Fahri, **Yine Vezin Meselesi,** Yeni Mecmua, 29 Ağustos 1334
Halit Fahri, **Zavallı Sanat,** Şair Nedim, 13 Mart 1335
Halit Fahri, **Aruz Meselesi,** Teşrin-i Evvel 1335
Mahmut Şevki, **Paravan Fikirler,** 15 Mart 1930
Mustafa Bayılar, **Halit Fahri Ozansoy Anlatıyor,** 15 Mart 1959

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Say: 4 Haziran 2000

KÜTAHYA HISARBEYOGLU (SARAY) CAMİİ VAKFİYELERİ

Mustafa GÜLER*

ÖZET

Günümüzde halen varlığını sürdüren Kütahya Saray Camii'nin Banisi Mustafa Bey'dir. Mustafa bey Germiyanoğlu II.Yakup Beyin Suhaşısı Hisar Bey'in oğludur. Saray Camii 895/1487 yılında inşa edilmiştir. Mustafa Bey Camiinin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerinin maaşlarının ödenmesi maksadıyla iki adet vakıf tesis etmiştir. Cami için ilk, büyük onarım çalışması 1163/1749 senesinde dönemin valisi Yahya Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yahya Paşa Bu tamirin ardından camiye yeni vakıflar bağışlamıştır. Makalede adı geçen üç vakfiyenin değerlendirmeleri yapılmış ve sonuna orijinal metinleri eklenmiştir.

1. SARAY CAMİİ

Osmanlı Devleti'nde Anadolu Eyaleti"nin merkezi olan Kütahya şehri, Şehzadelerin sancağa çıktıkları zamanlarda Şehzade Sancaklığı da yapmıştır. Aşağıda vakfiyelerini zikredeceğimiz ve günümüzde halen mevcudiyetini sürdüren

Dr. AKÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Anadolu Eyaleti, Rumeli Eyaleti'nden (796/1362) hemen sonra 797/1393 senesinde tesis edilmiştir. İlk Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa (805/1402))'dır. Eyaletin merkezi ilk zamanlarda Ankara iken 863/1459'da Kiitahya'ya nakledilmiştir. 937/1530 tarihinde eyalet on yedi sancağı içine alıyordu. Bu sancaklar; Kütahya, Hüdâvendigâr (Bursa), Karesi (Balıkesir), Saruhan (Manisa), Aydın, Menteşe (Muğla), Teke (Antalya), Hamid (İsparta), Karahisar-ı Sâhib (Afyon), Ankara, Kangın (Çankırı), Kastamonu, Bolu, Sultanönü (Eskişehir), Kocaeli, Biga ve Aliiye sancakları idi. 1281/1864 tarihine kadar devam eden eyalet bu tarihte çıkan vilâyet kanunnamesi ile Hüdâvendigâr, Saruhan, Aydın, Ankara ve Kastamonu viliyetlerine ayrıldı. 438 Numaralı Vilâyet-i Anadolu Tapu Defteri, (937/1530), C. 1, Ankara 1995, s. X: Besim Darkot. "Anadolu", mad. *İ.A.* C. I, s. 429.

Hisarbeyoğlu Camii 893/1487 tarihinde inşa edilmiştir. Cami, başlangıçta Mustafa Bey'in adıyla anılırken; Beylerbeyilerini oturdukları sarayın arkasında bulunması hasebiyle zamanla Saray Camii adıyla meşhur olmuştur. Saray Camii'nin banisi Mustafa Bey'dir. Mustafa Bey Germiyanoğlu II. Yakup Bey (1387-1429)'in subaşılarından Hisar Bey'in oğludur[2].

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra tahta geçen II. Selim, babasının sağlığında Kütahya'da Sancak Beyliği yapıyordu. Kanuni'nin Sigetvar önlerinde vefat ettiği haberi Kütahya'ya ulaşınca Sıçanlı yaylağında bulunan II. Selim şehre dönmüştür. Cuma vaktinde rastladığı Saray Camii Hatibi Feyzullah Fakih'e: *"Merhum ve mağfurun leh babam hüdâvendigar rahmet-i rahmana gittikleri haberi geldi. Hutbe-i şerifte bizim namımıza dua eyleyüp cemaat-i müslimine bildiriniz"* demiştir Böylelikle, Saray Camii II. Selim'in Sultanlığı ve Halifeliği namına ilk defa hutbenin okunduğu ibadethane olmuştur.

Cami, ilk olarak 1163/1749 senesinde zamanın Anadolu Beylerbeyi Yahya Paşa[4] (v.1168/1755) tarafından tamir ettirilmiş ve vakfiye metninden de anlaşılacağa gibi neredeyse tamamen yenilenmiştir. Buna işaret olarak Yahya Paşa, caminin içinde sol üst mahfele şu beyti yazdırmıştır:

"Didi ol âsıf-i temam itmamına târihini
Yahya Paşa itdi hakkan bu kadim ma 'bedi ihya "

Camide, mevcudiyeti bilinen tuğra ve kitabelerden sonraki tarihlerde de bazı küçük onarımların yapıldığı anlaşılmaktadır. 1194/1780 tarihli Yeğen Mehmed Paşa" 1139-1203/1727-1788) tarafından yaptırılan I. Abdülhamid'in tuğrası[4] caminin Sultanın da özel ilgisine mazhar olduğuna işaret sayılabilir. Yine cami duvarında bulunan Hacı Abdullah Paşa[7] (1162-1215/1749-1801)'ya ait dua cümlesi de Kütahya'da göre\ yapan her idarecinin bu mâbed ile özel olarak ilgilendiğini göstermektedir.

[1] Hisar Bey, Yıldırım Bâyezid (1389-1402)'in II. Yakup Bey'i Lpsala'da hapsettiği zaman onunla beraber hapiste kalmıştır **Âşıkpaşaoğlu Tarihi.** (hzr.Atsız), C. 1, İstanbul. 1992, s. 64; Mustafa Bey'in kendisinden başka iki kardeşi daha vardır. Bunlardan birincisi olan Mahmut, Ulu Camii'nin minaresini yaptım tır. Diğer kardeşi ise Oruç Beydir. Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, **Bizans ve Selçukilerle Germiyan s. Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri,** İstanbul 1932, s.112.

[3] Selânikli Mustafa Efendi. **Tarih-i Selânikî(971-1003/1563-1695),** (Haz: Mehmed İpşirli), İstanbul 1989, s. 40

[4] Yahya Paşa Eyyüb Camii hatibi Mustafa Etendi'nin oğludur. Hekimoğlu Ali Paşa'nın yanında yetişer.- • onun damadı ve kethüdası oldu. 1144/1732 yılında Sadaret Kethüdalığı'nayükselen paşa 1148/1735'te lı. zon, ardından da Özi Valisi oldu. 1150/1737 yılında esir düşen paşa, kısa esaretinin ardından Bursa ve Mı> Valiliklerine getirildi. Bunan sonra bir çok vilayette valilik yapan Paşa, nihayet 1162/1749'da Anadolu Beyle-- beyi oldu. Valilik yaptığı yerlerdeki hayır eserleri ve vakıflarıyla tanınmaktadır

Yeğen Mehmed Paşa Alanyalıdır. 1155/1742'de Belgrat Serdengeçtiliği yapan paşa, 1195'te Anadol. Valisi oldu. Daha sonraları da başta Diyarbakır Beylerbeyiliği yaptı ve 1203/1788'de vefat etti. Bkz Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye** (yay: Mustafa Keskin vd. C. IV/1. İstanbul, 1997, s. 312.

Hamza Güner. *Kütahya Camileri,* İstanbul, 1969, s. 27'de adı geçen tuğranın alt tarafında "Eser-ı hüme-i yeğen Mehmed Paşa vâli-i Anadolu 1194" yazılı olduğu kaydedilmişr. Bu tuğra şu anda camıck bulunmamaktadır.

Hacı Abdullah Paşa, Adanalı Ömer Paşa'nın oğlu ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın damadıdır. 1214/179^ senesinde Anadolu Valisi olmuştur Bkz. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye** (yay: Ali Aktan vd.), Ç. III, İstanbul, 1996, s. 450.

Saray Camii 1940'lı yıllarda başta mahfelinin yıkılması, bakımsızjık ve ilgisizlikten tamamen harap bir hale düşmüştür. Bir müddet sonra halkın gayretleriyle esaslı bir tamirata tabi tutulmuş ve 1957 senesinde tekrar ibadete açılmıştır[1].

Caminin yanında bir sıbyan mektebi ile bir hazîrenin olduğu dair bilgiler[8] varsa da bu eserlerden günümüzde herhangi bir kalıntı yoktur. Hazîreden kalan son bir mezarlık cami girişinin sol tarafında yer almaktadır, kitabede şu ibareler yer ajmaktadır:

"Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî Anadolu Valisi Sadr-ı Esbâk Devletlü Silahdâr Mehmed Paşa hazretlerinin kethüdası merhum ve mağfûr el-muhtâcu ilâ rahmati rabbihi'l-ğafur Müslim Ağa ruhiçün el-Fatiha sene 1194/1780"

Caminin giriş kapısı üstünde 69.5x34 cm boyutunda etrafı çini kaplı mermer üzerine sülûs hattı ile yazılmış kitabede şunlar yazılıdır:

"Fî Eyyâmi devleti's-sultani'l-a'zam zillullâhi fi'l-'alem es-Sultân Bâyezid Hân ibn Mehmed Hân

Halledellâhu mulkehu benâ ve 'amera hâze'l-mescidi'l-mübâreki'ş-şerîf el-fakiri'l-muhtâci ilâ

Rabbi'l-kertmi'l-lâtîfMustafa ibn Hisar Bey el-'abdi'l-latîfi afâllâhu 'anhumâ

Er-rahîmu'r-raûf taleben li-rızâi'l-hakkı'l-'atûf harresallâhu mine'l-hedmi ve'l-harkifî Târihi sene 893/1488"

Camiye 2X1.5 m. boyutlarında ve etrafı mermerle kaplı, iki kanatlı ahşap kapıdan girilir. Kapı kanadının sağ tarafında *"yâ müfettiha'l-ebvâb"* sol tarafında da *"fettih lenâ hayra'l-bâb"* yazılıdır. Caminin içi tek kubbeli, yerden bir metre yüksekliğinde ve alanı 8.65X11.40 m' dir. Aynı şekilde girişe göre sol tarafta yer alan mahfelin kıble tarafı da çini kaplıdır

Mihrab • taştan oyularak yapılmış ve etrafı çinilerle kaplıdır. Üzerinde *"Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekeriyye'l-mihrâbe vecede 'indehâ rızkan kale yâ Meryemu innâ leki Heze kâlet hüve min 'mdillah"* âyeti" yazılıdır. Âyet burada diğer camilerde yazılanlara göre daha uzun olarak kaleme alınmıştır. Mihrabın sağ üst tarafında *"Accelû bi's-salâti kable'l-fevt"* ve sol tarafında *"accelû bi'l-tevbeti kable'l-mevt[2]"* yazılıdır.

1 Güner, s. 29.

8 Güner, s. 27.

Cami kapılarının üzerine çokça yazılan bu duanın manası: "Ey her kapıyı açan Allah, Bize de daima hayır kapılarını aç" tır.

Âli İmrân Suresi 37: Hz. Zekeriyya (A.S) onun yanına her mabede girişte bir rızık bulur ve Hz. Meryem'e sorar ? Bu sana nereden geliyor? O da bu rızık Allah tarafındandır diye cevap verir..

" "Vakit geçmeden namazda acele edin, ölüm gelmeden de tövbe etmekte acele edin" me'alindeki bu hadisin aynını muteber hadis kitaplarında bulamadık. Ancak namaz kılmakta acele edilmesi ile alâkalı bir çok hadis sahih kitaplarda yer almıştır. Bu konuda bkz. Ebû İsa Muhammed ibn İsa el-Tirmizî, Süneni Tirmizi, Kitâbu's-Salât, İstanbul, 1992, Bab 15, İmam Ahmed ibn Hanbel, *Müsnedü ibn Hanbel.* C VI, İstanbul 1992, s. 375.

Caminin mimberi de taş oyma olup tamamen çinilerle kaplıdır. Çinilerden bir kısmı caminin yapıldığı yıllardan, bir kısmı ise Yahya Paşa zamanından kalmadır Mimberin giriş kapısının üstünde 10X25 cm. boyutunda iki çini üzerinde *"men benı mesciden lillâhite'lâ , benallâhu lehı beytenfi'l-cenne"* hadîs-i şerifi ' yazılıdır.

Caminin büyük kubbesi dört yarım kubbe üzerine oturtulmuş bir tam kubbedir. Dıştan görünüşü onikilik kasnak üzerine olup kurşun kaplıdır. İmam mahfelin: üzerindeyse yarım kavis üzerine oturtulmuş küçük bir kubbe vardır. Cami mahfelleri ile beraber 150-200 kişinin namaz kılacağı kadar büyüklüktedir[13].

Genel görünümü itibarıyla Anadolu Selçuklu sanatından Osmanlı sanatına geçişin bir simgesi gibidir.

2-SARAY CAMİİ VAKIFLARI

Saray Camii'nin bakımı, onarımı, temizliği ve görevlilerinin ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla tesis edilmiş üç vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi caminin banisi Mustafa Bey'e, üçüncüsü de Yahya Paşa'ya aittir. Mustafa Bey'in vakıflarından ilki 15 Zilhicce 889/2 Ocak 1485 tarihini taşımaktadır. Diğeri ise Evasıt-ı Muharrem 897/Kasım 1491 tarihlidir. Vakfiyeler devrin anlayışı icabı Arapça olarak yazılmışlardır[14]. Anadolu Valiliği sırasında Saray Camii'ni tekrar inşa eden Yahya Paşa'nın vakfiyesi ise 24 Şevval 1164/15 Eylül 1751 tarihli olup Türkçe olarak kaleme alınmıştır[15]. Bazı eserlerde Mustafa Bey'in vakıflarından muhtasar olarak bahsedilmesine[16] rağmen, Yahya Paşa'nın vakfı hiç konu edilmemiştir. Ayrıca bu vakfiyelerin orijinal metinleri de yayınlanmamıştır.

2.1. Mustafa Bey'in Birinci Vakfiyesi

Bu vakfiyenin başında uzun sayılabilecek bir girizgâh kısmı yer almıştır. Burada besmele-hamdele-salvele cümlelerinden sonra dünya hayatının değersizliği, buna tedbir olarak hayır hasenat yapmanın faziletleri ifade edilmiş olup, tercümesi şöyledir:

"Kalb gözü akıl nuruyla nurlanmış) derûnu çok temiz şemail ile süslenmiş, isâbetli ve doğru görüşe nafiz ve kuvvetli bir fikre yol bulmuş kimseler nezdinde kat'iyyen tahakkuk etmiştir ki, dünyaya ve dünya varlığına burada kıymet ve ehemmiyet verenler -halbuki ehemmiyet vermeye değmez- ve dünyanın zevklerine mağrur

[13] İmamı Ebu'l Hüseyin Müslim ibn Haccâc, **Sahihu Müslim, Kitâbu'l** Mesâcid, bab IV, 24. İstanbul 1992 s. 378.

[14] Saray Camii'nin mimari özellikleri için bkz. Güner, s. 30 vd.

Mustafa Bey'in vakfiyelerinin ikisi de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde. 739 numaralı defterin 208-223. sayfalarında kayıtlıdır. XVI. Asrın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin her yerindi kaleme alınan vakfiyelerin dili tamamen Arapça idi. XVII. Asırdan itibaren ise Arap topraklarının dışındaki yerlerde vakfiyeler genellikle Türkçe yazılmışlardır. 1924 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün tesisi ile Arapça olarak yazılıp halen müdürlük arşivine bulunan vakfiyelerin tercüme çalışılması başlatılmış, neticede Arapça vakfiyelerin tamamına yakını tercüme edilmiştir. Mustafa Bey'in VGMA 7> numaralı defterin 208-223. sayfaları arasında bulunan Arapça vakfiyesinin sureti; 01.08.194! tarihinde mütercim Abdullah Tarıkulu tarafından tercüme edilerek VGMA. 1767 numaralı defterin 345-356 Sayfaların arasında yer almıştır. Ancak sonradan eklenen kısmın tercümesi tarafımızdan yapılmıştır

[15] Bu vakfiyenin sureti de VGMA'nde mevcut 739 numaralı defterin 43. sayfalarındadır.

[16] Güner, s. 26-28, Uzunçarşılı, 112.

olanlar âtide muhakkak nedamete düşeceklerdir. Dünya emvali için onun eteğine sarılmak isteyenlerin kulaçları ona yetişmez, dünya pazarında kazanmak için ticâret muamelesine girişenlerin metaı kazanmaz, ömür ne kadar uzasa altında bir fâide yoktur. Her nimet behemahal zevale mahkumdur. Bu dünya bizim için etrafında dönülecek bir mihver değil, orada bizim yerli bir eğleşme de yoktur. Dünyanın gelişi hakikaten bir gidişten, ömrâni fiilhakika harabeden, uyanıkları uyuyanlardan, yaşayışı uyku ahvalinden ibarettir. Oraya konanlar muhtelif cinsler neviler sınıflardır. Zarurî olan azık ve ihtiyaçtan fazla orada bir şey edinmek israftır.

Bahşişleri kıymetsiz heba zenginliği yorgunluktan til'meti, nıkmetten ihsanı meşakatten ibarettir. Dinarı(altunları) ateş, izzeti zillet, parası gam ve gussedir. Yağı zehir zevki elem, şulesi karanlıktan ibarettir. Zeman seyru hareketinde merhamet ve atifet göstermez. Dehru esrine rıfk-u mülayemetle muamele etmez. Dünya hayatı kendisini bir çok sarhoşluklar baygınlıklar takip eden bir neşve ve şevkden ve arkasında bir çok tehassürler bulunan bir şehvet ve havadan ibarettir. Dünyanın ahvali bu şekilde olunca; dünyanın aldatıcı yaldızlarına göz dikmeyenlere, onun deliğine deşiğine el uzatmayanlara, altunlarına iltifat etmeyenlere –çünkü altunları bir takım zebaniden ibarettir- ve zahiri süslerine aldanmayanlara, zira dünya bu zahiri süslerle yaşını başını almış aşüfte bir kadın demektir. Ve dünya malının ancak manevi malı olmayanların malı olduğunu bilenlere ne mutlu ne saadettir. Çünkü mal hakkında "bir kuşlukta gelip geçen bir şey olup buna ait hukuku ilahiyi ifa etmeyenler akıl olmayanlardır. Fehim ve idrakten mahrum olanlar ancak bununla sevinç duyarlar."

Vakfiyenin aşağısında, âhirette ameli makbul bir kimse olabilmek için yapılması lâzım gelen ameller, âyet ve hadislerin delaletiyle anlatılmaktadır:

*"Binaenaleyh fırsatı kaçırmaksızın telâfi ve tedarikte bulunanlar ölümden önce işini hazırlamış ve yoluna koymuş olanlar elindeki koruğu sirkeye tahavvül etmezden misli kâfura döndürmezden mukaddem gafletten uyanıp aklını başına almış olarak melik-i gaffar olan Cenab-ı hakkın "Vemâ tü'addimû lienfusikum min *ayrin teciduhu 'ndellahi hüve hayran ve 'azamu ecran'" kavli kerîminde ibret ve imtisal gözüyle bakıp da işlerini düzeltenler bu suretle hayatın en mükemmelini ve meberratının en güzelini intihab edenler ve Hz Muhammed (s.a.v) efendimizin "Ademoğlu vefat edince ameli kesilir, ancak üç hususta müstesna: Kendine du'â eden hayırlı evlâd bırakmak, İnsanlara daima faydalı olan ilim ve Allah yoluna hasredilmiş Sadaka-i câriye[15]", hadis-i şerifini düşünenler ne güzel kimselerdir".*

Vakfiyenin bundan sonraki kısmında Mustafa Bey ve güzel hasletlerinden şöyle söz edilmektedir: "O, *Allah yolunda malını mülkünü harcamayı, böylelikle rabbinin rızasını kendine müşfik bir arkadaş kılmayı gaye edinmiştir. Bu düşüncesi ile vâkıf her türlü tekrim ve tebcile lâyıktır."*

Bu temiz ve yüce gayelerle vâkıf, Kütahya şehri içerisinde Hisar Bey Mahallesi diye bilinen mahallede son derece güzel ve ince bir mimarî anlayışla inşa edilen camiyi yaptırmıştır. Ardından orada yapılacak ibadetlerle ilgili şu şartları

[15] Müzzemmil 20: *"Kendiniz için dünyada iken ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz: Hem de mükâfâtça daha üstün ve daha büyük olmak üzere..."*
Bu konuda bkz. Tirmizî, Süneni-i Tirmizi. Ahkâm, 36. C. III, s. 620.

belirtilmiştir; *"Cami, cemaate devam edecek kişileri ticaret ve zikrullahtan alıkoymayacak ve bu kişiler aynı zamanda kelamullah tilavetine müdavim olacaklara.' Camide Cuma, bayram, beş vakit farz namaz kılınacak ve sair mendup olan ibadetler yapılacaktır."*

Vâkıf, temel şartları belirttikten sonra caminin; bütün hududu, hukuku, müştemilâtı ve çevresinde bulunan yolları ile birlikte *sahih-i şer'î* ile vakfedildiğini ve tw eserin bütün vakıflar gibi kıyamete kadar rehin olamayacağını, satılmayacağını ve kiraya verilemeyeceğini beyan etmiştir. Ardından yaptığı hayrın ilelebed devamı ve caminin ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla tasarrufu altında bulunan akar, çiftlik ve diğer mallarını vakfettiğini beyan etmiştir. Bu akarlar şunlardır;

1- Kütahya Ovası sınırları içerisinde yer alan Alayunt Köyü'nün bütün arazisi Bu köy Germiyan Bey'i II. Yakup tarafından vâkıfın babasına temlik edilmiştir[21]. Kütahya'nın Osmanlı hakimiyetine geçmesinin ardından yapılan tahrirde araziler Hisar Bey'in oğlu Mustafa Bey'e verilmiştir. Bu köy bugün Kütahya merkez ilçeye bağlı olup, Ankara-İzmir ve İstanbul-Konya demiryolunun kavşak noktası durumundadır. Köyir arazileri günümüzde tamamen köy halkının mahdır. Muhtemelen 1848'de çıkarılan *oy kanunu* ile diğer bütün vakıf köyleri gibi burası da yerli halk arasında pay edilmiştir[23].

2- Alayunt Köyü yakınlarından geçen Kütahya Suyu üzerinde dolaph üç değirmenin tamamı. Değirmenlerin hiç birisi günümüze kadar varlığını sürdürememiştir. Adı geçen dere ise büyük ölçüde kurumuştur.

3- Kütahya merkezde Şehreküstü Mahallesi'nde[22] bulunan biri erkeklere diğeri kadınlara mahsus çifte hamamın gelirlerinin tamamı da camiye bağışlanmıştır Vâkıfa babası tarafından miras bırakılan hamamlar bugün Küçük Hamam adıyla bilinmektedir. Hamamın mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olup yine kira ile bu kurum tarafından işletilmektedir.

4-Kütahya'da Çıkrıkçılar Çarşısı'nda bulunan birbirine bitişik iki kelleci dükkânının tamamı vakfedilmiştir. Günümüzde bu adı taşıyan bir çarşı yoktur. Vâkıfın sonradan eklediği dükkânların da bu civarda olduğu dikkate alınırsa bahsedilen kelleci dükkânlarının buralarda olma ihtimali fazladır.

5-Haseki Harimi ve Arpa Bahçesi diye bilinen iki bahçenin tamamı. Bunlardan her biri vâkıfa mezkur pederi tarafından hibe edilmiştir. Saray Camii'nin yakınlarında bulunduğu belirtilen bahçelerden hiçbir iz ve işaret yoktur.

6-Afyon Karahisar'da bulunan ve Mustafa Bey dükkânları diye anılan dör dükkânın tamamı. Adı geçen dükkânlar da artık mevcut değillerdir.

Adı geçen gayr-ı menkuller aynı şekilde 438 numaralı tapu defterinde de yealmış olup 937/1530 tarihinde toplam gelir 8932 olarak tahakkuk etmiştir. Bunur,

* Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-i Kadime Arşivi *(KK4). TD.*, 560, Vr. 22

21 Kütahya Tapu Sicil Dairesi'nde mevcut defterlerden en eskisi 1279/1862 tarihli olup buradaköy arazilerinin tamamı halkın malı olarak kayıtlıdır. Bkz. Kütahya Tapu Sicil Dairesi Defter no: 1.

T)

'' Bu mahalle 1964 yılındaki şehir planında mevcut olup günümüzde Ali Paşa Mahallesi olarak bilinmektedir

3220 akçesi Şehreküstü Mahallesi'ndeki hamamların, 360 akçe Kütahya'daki dükkânların,180 akçe ise Afyon'daki dükkânların, 500 akçesi yukarıda adı geçen bahçelerin, 3212 akçesi Alayunt Köyü'nün ve 1330 akçesi değirmenlere aittir[3].

2.1.1. Vâkıfın Şartları:

Vâkıf, yukarıda adı geçen mülklerin tamamının vakıf olduğunu şu ifadelerle beyan etmektedir: *"Vâkıf-ı muma ileyh mezkur evkafı bütün hududıyla, hukukuyla, merâfikıyla, tevabiiyle, levahıkıyle, terâkıyle, muzafatıyla, mensubâtıyla, düz yerleriyle, tepeleriyle, dereleriyle, dağlarıyla, meskenleriyle, mezrakarıyla, meralarıyla, gezinti yerleriyle, yollarıyla, kuyularıyla, nehirleriyle, bağlarıyla, meyveli meyvesiz ağaçlarıyla, el hasıl kendilerine muzaf ve kendilerinin ma'dud olan ve kendilerine nisbetedilen hukuk-ı şer'iyye ve rusum-ı örfiyyesi ile eski olsun-yeni olsun, uzak olsun-yakın olsun, bitişik olsun-ayrı olsun, burada zikredilsin-edilmesin, bunlar arasında vakıflar ve hayırlar hariç olarak her şeyleriyle vakf-ı sahih-i şer 1 ve habs-i sarih-i mer'î ve tasadduk-i mu'teberi marzi ile bütün sıhhat şartlarını cami müfsid ve muhil kayıtlardan hali ve elmme-i müctehidinin kabul ve itibar ettiği şeylere riayet edilerek kıyamete kadar müebbeden bir vâkıf olmak üzere vakfıve habs eyledi".*

Haliyle adı geçen malların satılamayacağı, hibe edilemeyeceği ve rehin verilemeyeceği, hiçbir şekilde itlaf ve imha edilemeyeceği de belirtilmiştir.

Vakıfların idare ve şevkinden mesul olan kişilere mütevelli denilmektedir. Mütevelliler gelir ve giderleri kontrol etmelerinin yanında, bu hususa dair gerekli düzenlemeleri de yapmakla mükelleftirler. Mustafa Bey'in ilk vakfiyesinde mütevelliliğe dair şartlar şöyledir: Vâkıf ilk olarak mütevelliliğe kayd-ı hayat şartıyla kendini nasb etmiştir. Vefatından sonra ise velayet sahibi oğullarına bırakmıştır. Sonra da erkek sulbünden nesli devam ettikçe İslam Aile hukukundaki *"es-salâh fi'l-aslah"*[24] prensibine göre tevliyet vazifesini bunlardan birinin sürdürmesini arzu etmiştir. Erkek nesebinin son bulmasından sonra ise mütevellilik kızlarına veya oğullarının kızlarına şart edilmiştir. Nesebin tamamen son bulmasının ardından İstanbul'da oturan Anadolu Kadıaskeri'nin güvenilir bir kimseyi mütevelli tayin etmesini istemiştir. Mütevelliler için vakıftan ayrılan pay ise senelik mahsulâtın 1/5'idir. Buradan hareketle 1530 yılında gerçekleşen toplam hâsılatın 8932 akçe olduğu nazar-ı dikkate alınırsa bunun 1718,5 akçesinin mütevelliye ait olduğu görülecektir[25]. Yukarıda ki 1/5'lik mütevellilik tahsisi sadece vazifenin oğullar arasında sürdüğü zamanlara aittir. Tevliyetin kızlara geçmesinden sonra ise toplam gelirin 1/10 u mütevellilere verilecektir.

Mütevelli, vakfın gelirleri müsâid oldukça herhangi bir indirime gitmeden her hak sahibine hakkını tamamen verecektir. Eğer İlâhi bir sebeble vakfın varidat ve gailesinde bir noksanlık husule gelirse masraflardan ve vazifelilere verilen paralardan kısıntılar yapılacaktır. Gelirde artış olması halinde ise bu meblağ cami, dükkânlar ve hamamların tamirleri için saklanacaktır. Toplanan paralar vakfın gelir kay-

[23] *TD.43H, I,* s. 108.

Vakfiyelerde geçen es-salâh fi'l-aslah veya el-'akreb fe'l-'akreb tabirleri soyun asla yakınlığını ifade etmek için kullanılır. Meselâ babaya göre oğul torundan daha aslah'dır; yani daha yakındır.

[25] *TD.438.1,* s. 108.

naklarına artıracak bir mal satın almağa veyahut münasip bir yerde bir şey yaptırm_ğa kifayet edecek meblağa ulaştığında bu para ile çiftlik, akar, hamam, dükkan %; saire gibi bir şey satın alınacak veya yaptırılarak gelir kaynaklarına eklenecektir.

Vakfın ilk mütevellisi Abdullah ibn Abdullah'tır.

Vâkıfın caminin bakımı ve onarımı için vaz' ettiği şartlar şöyledir: Şa>: mezkur cami münhezim ve harap olursa ikinci üçüncü ve dördüncü defa olarak terar iade ve ihya edilecektir. Ancak olabilecek bir tabii hadise ve felaket yüzündetamiri imkânsız hale gelirse vakıf gelirleri dünya durdukça Müslümanların fakirler, ne, miskinlerine ve muhtaçlarına dağıtılacaktır.

Vakfın nezâret işi de aynen tevliyette olduğu gibi vâkıfın nesebine şart kılınmıştır. Nâzır[26]lara tahsis edilen rakam günlük 2 dirhemdir. Nazırlık vazifesi vâkıfır nesli son bulunca emin ve mutemed bir şahsa intikal edecektir.

2.1.2. Caminin Görevlileri

Mustafa Bey'in en önemli vakıf eseri olan cami için vakfiyesinde tespit \e şart ettiği görevler şunlardır:

a) İmam-Hatiplik: Camiye imam-hatip olacak şahıs her imamın bilmesi gereken temel kaideleri bilecektir. Vâkıf, burada imamın beş vakit farz namazlarda cemaate namaz kıldırmasından başka, Regâib, Beraet, Kadir Gecesi'nde nafile namaz kılmasını ve Ramazan gecelerinde kılınan Teravih namazlarını da eda etmesin: Cum'a hutbesini okumasını ve namazını kıldırmasını şart etmektedir. Bu hizmetler mukabili imamın vakıftan alacağı para günlük 5 dirhemdir.

b) Müezzin: Camide müezzinlik yapacak olan şahısta aranacak temel özellik tabiatıyla sesinin güzel olmasıdır. Ek olarak vâkıf müezzinlerin vakti iyi takip etmelerini ve özellikle her vakit ezanını devamlı olarak minareye çıkarak okumalarını istemektedir. Müezzinin günlük tahsisi ise 2 dirhemdir.

c)Muarrif[27]*:*Vâkıf, camide okunacak olan Kur'ân-ı Kerim cüzlerinin muhafaza edilip okuyanlara dağıtılıp toplanması ve kıraati bittikten sonra dua etmesi mukabilinde muarrife günlük bir dirhem tayin etmiştir.

d)Ehl-i Kur'ân: Osmanlı mülkünün birçok yerinde vâkıflar kendi inşâ ettirdikleri ya da vakfın tesis edildiği mahallere yakın câmiilerde günün belirli zamanlarında, bir veya daha fazla kişinin toplanıp Kur'ân okumalarını şart kılmışlardır Mezkur vakfiyelerde kıraattan hâsıl olan sevapların hediye edileceği bir çok yer zikredilmiştir. Ancak Rasûlüllah'm ruhuna hediye edilmesi bir çok vakfiyede mutlak surette yer almıştır.

Bu şekilde ekseriyeti vakıf eseri olan camilerde, vâkıflarının şartları muvacehesinde beş vakit namazın edasından başka, Kur'ân ve salavât hatimleri başta olmak üzere, ibtidaî ve 'âlî İslâmî ilimler, halka açık sohbet meclisleri, umûmî ve husûsî

[26] Nazır: Vakıflarda vâkıfların muhtelif şartlarını yerine getirmekle vazifelendirilen kimseler

[27] Muarrif: Vakıf eserlerinde Kur'ân okunması, dua edilmesi gibi hizmetlerin yapılmasını temin ve takip eden kişi.

dersler düzenlenirdi. Günün belirli zamanlarında bilhassa selatin camilerinde aynı anda birden fazla ders veya sohbet meclisleri bulunurdu. Böylelikle câmiiler hem vâkıflarının şartlarına uygun olarak işletilmiş, hem de eğitimin önemli bir bölümünün gerçekleştirildiği güzide mekânlar olmuştur. Yakın zamana kadar bazı selâtin camilerinde devam ettirilen bu faaliyetler maalesef günümüzde akamete uğramıştır. Mustafa Bey'in bu hususa dair vakfiyesindeki şartları şöyledir. Her gün öğle vaktinde muarrifin delaletiyle camide yedi ehl-i Kur'ân toplanarak, birer cüz okuyacaklar ve Kur'ân-ı Kerim'i hatmettikçe, hatim duası esnasında tekbir ve tahlillerin yanı sıra vâkıfa ve bütün mü'minlere dua edeceklerdir. Vakıfın burada dua etme işini *"âdet-i ma'rufe"* olarak vasıflandırması bizim yukarıda ortaya attığımız tezi güçlendirmektedir. Yedi kişiye tahsis edilen para ise günlük birer dirhemdir. Ayrıca bunlardan hiç birisi mâzeret-i şer'iyyesi bulunmadıkça yerine başkasını vekil edemeyecektir.

eJKayyım: Vakfiyede beyan edildiğine göre kayyımın vazifeleri şunlardır: Gündüz caminin kapısını açmak, gece kilitlemek, camiyi süpürmek, yaygısını sermek, dürmek, kandilleri yakmak ve söndürmek, bunları temizlemek. Kayyıma yağ ve temizlik masrafları da içinde olmak üzere tayin edilen meblağ yevmî 3 dirhemdir. Bu üç dirhemin tevzii ve taksimi mütevellinin elinde olacak, mütevelli bunu icab ettiği veçhile mezkur masraflara sarf edecek tevzi ve sarf hususunda adaletten ayrılmayacaktır

2.1.3. Vakıf Muamelesinin Tahakkuku:

Vakfiyenin sonunda vakıf muamelesinin hukukî dayanağını izah eden kısımdaki yazılanlar oldukça ilginçtir. Buna göre vâkıf Mustafa Bey, İmam-ı Azam'in içtihadını esas alarak, yapmış olduğu vakıf muamelesinden dönüp, yukarıda sayılan malların tamamını eski duruhuna iade etmek istemiştir[11]. Ancak dönemin Kütahya Kadısı bu hususta, fıkıh âlimlerinin ekserisinin görüşünü esas alarak, Mustafa Bey'in vakfının lâzım ve sahih olduğuna hükmetmiştir. Ardından da Müslümanlardan birkaç adil kimseyi şâhid kılarak tescil şartlarını cami' bir surette tescil-i seri' i ile tescil eylemiştir.

2.1.3.1. Dua Kısmı

Her vakfiyenin sonunda o vakfın şartlarına uygun olarak işletilmesiyle alâkalı dua ve şarlara uymayanlara beddua vardır. Burada da vâkıf tam manasıyla Müslüman olan sultanın, vezirin, kadının, emîrin, nüfuz sahibi kimsenin, mütegallip bir hakimin hasılı umum ahaliden hiçbir kimsenin vakıf şartlarından hiçbirisini değiştirmelerine müsaade etmemiştir. Böyle bir değişikliğe teşebbüs edenlerin haram bir fiili irtikab edeceklerini beyan ederek onlara Hûd ve İnsan surelerinde geçen ifadeleri" hatırlatarak böyle bir şeye kalkışmanın Allah'ın lanetine götüreceğini belirtmiştir.

2.1.3.2.Tescil ve Şahitler

Bütün bunların zikrinden sonra vakfin tescili tamamlanmış, tevliyet yukarıda beyan edildiği veçhile belirlenmiş, ve vakıf muamelesi böylece gerçekleşmiştir. Bu muamelenin şahitleriyse şunlardır:

,i litu,aivya,.

İmam Azam'a göre vakfedilen mallar vâkıfın mülkiyetinden çıkmaz ve istediği zaman vakıftan dönebilir. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, İstanbul 1946, s. 5-6

İnsan 31: "Allah zalimler içirn korkunç bir azab hazırlamıştır"; Hud 13: "Biliniz ki, Allah m laneti zalimlerin üzerindedir."

Tablo 1

Sofi Çelebi ibn el-Kadı Kemal	Mehmed ibn Çavlu	Mevlana müürüvvet ibn Tahir Fakı
İdris ibn Yunus	Osman ibn Süleyman	Hoca Tacüddin
Mevlana Alnuddin Ali ibn Mahmud	Gaybi ibn Mahmud	Sadi ibn Oruç Bey
Ihar ibn Bevağbiki	Nasuh ibn Süleyman	Menalu Mehmed
El-Hac Hasan ibn Taktak	Mevlana Mehmed ibn Yusuf Fakı	Hamza ibn Muaden
El-hac Turhan el-Benna	Celal ibn Abdülkerim	Mevlana Muslihiddin ibn Abdülkerim
Nasuh ibn Mennan Dede	Süleyman ibn Sinan Dede	Ali ibn el- hac İbrahim

2.2.Mustafa Bey'in İkinci Vakfiyesi

Yukarıdaki muameleden sekiz sene sonra Mustafa Bey, Kütahya Ahi Mustafa Mahallesinde Köprübaşı[20] olarak bilinen mahalde üç dükkân satın almış ve bunların gelirlerini camiye vakfetmiştir. Bu dükkânların mütevelliliğini ise Alayunt'taki değirmenlerin mahsulünden 5 dirhem, 5 hınta[21] un mukabili küçük oğlu Mahmud Çelebi'ye vermiştir. Mahmud Çelebi'nin vefatından sonra tevliyeti Kızı Aişe'ye, onun da vefatından sonra beş dirhem ve beş hınta karşılığı caminin İmam-Hatibine şart kılmıştır. Nezâret, cibayet ve kitabet vazifelerini de Mahmud ibn Abdullah yürütecek ve hizmetlerine mukabil önceki vakfiyede zikredilen köyün vergi gelirlerinden iki dirhem alacaktır. Yapılan muamelenin tarihi Evasıt-ı Muharrem 897'dir.

Yapılan bu ekleme aslında yeni bir vakıf muamelesi olduğundan girizgâh, hukukî dayanak ve dua cümleleri yer almamasına rağmen Şuhudu'l-hal teferruatlı olarak yer almıştır. Bu muamelenin şahitleri şunlardır:

Tablo 2

Mehmed ibn Çavlu	El-Hac Tacüddin	Mevlana Mürüvvet ibn Tahir
Süleyman İbn Abdullah	Abdullah ibn Abdullah	Muhammed ibn Turgut
Katibu'l-huruf ve nazımuha el-fakiru ilallahi'l-ğaniyyi Muhammed ibn Turgud		

Şahitler kısmındaki Mehmed ibn Çavlı ile Mevlana Mürüvvet ibn Tahir evvelki vakıf muamelesinde de bulunmuşlardır. Şahitlerden Muhammed ibn Turgut aynı zamanda kâtiplik yapmıştır.

2.3. Yahya Paşa'nın Saray Camii İçin Tesis Ettiği Vakfı

Yukarıda hayatı hakkında kısa bilgi verdiğimiz Yahya Paşa Saray Camii'ni tamir ettirmekle kalmayıp, caminin etrafında bulunan dükkânlardan üç tanesini satın alarak gelirlerini caminin ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla vakfetmiştir.

Yahya Paşa tamirattan sonra camide imamlık, müezzinlik ve kayyımlık vazifelerini yapmak üzere Yusuf Efendi'yi tayin etmiştir. Yusuf Efendi aynı zamanda vakfın mütevelliliğini de yapacaktır. Mütevelli, mezkur dükkânları kiraya verip elde edilen geliri caminin tamirinden başka yine Yahya Paşa tarafından tamir ettirilen çeşmenin ve akarların tamirinde kullanacaktır. Yusuf Efendi bu hizmetlerinin mukabili vakıftan her gün toplam beş akçe yevmiye alacaktır. Yusuf Efendi'den sonra vakfa onun soyundan layık biri mütevelli olacaktır. Vakfın tesis tarihi 24 Şevval 1164/15 Eylül 1751'dir[22].

Bu yer günümüzde Balıklı Mahallesi'nde Hürriyet Caddesi ve Kapan Sokağı arasında kalan mevkidir.

Bir tür hububat ölçeği.

VGMA., 739. s. 43. nsiobüh-

2.3.1.Yahya Paşa Vakfı'nın Transkripsyonu

Hazihi'l-vakfu alâ vakfî mâ 'aleyhi't-te'avvuli men setehakkaka's-sıhhati ve'l-lüzumi bi'l-hükmi't-tescîli harrarahü'l-fakîr ileyhi sübhânehu ve te'âlâ Hasan el-müvella hilafe bi-medineti Kütahya,...,'ani'l-beliyye 'afâ 'anhu

Hamdü bî-haddi hûdâ-yı müte'âl ve salavât ve selâm Rasuli muhassenâti'l-hısâl ol eshab-ı zü'l-ikrâm ile tevşih ve tezyin olundukdan sonra iş-bu kitâb-ı sıhhat-nisabın tahrîr ve terkîmine sebeb oldur ki, hâlâ Anadolu eyâletinde saye-i endâz-ı adalet olan vezîr-i âsaf-ı nazır müşîr-i müşeterâ tedbir-i ebû'l-hayrât ve'l-hesenât devletlü merhametlü 'mâyetlü Yahya Paşa yesserallâhu bi'l-hayri mâ yürîdü vemâ yeşa hazretleri meclis-i şer'i serîf-i lâzımi't-teşîfde zikr-i cây-i evkafa vazîfe-i mu'ayyene ile imam ve liecli't-tescîl ve'l-emri't-tekmîl mütevelli nasb buyurdukları işbu hâfizu'l-kitâb Yusuf Efendi bin Halil mahzarında lisân-ı fesahat-iktirânlarıyla ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb ke'd-dünyâ mezra'atü'l-âhirak musdâkınca etyabu malımdan ve enfesü menâlumdan Medine-i Kütahya'da vüzerâ-i izama mahsûs tahdîd ve tavsîfden müstağni saray-ı 'âlî civarında cevânib-i erba'ası tarîk-i âmm fevkani müceddeden bina ve ihdas eylediğim mescid-i Şerîfe merkum Yusuf Efendi-yi imam nasb eyleyüb ve zikrolunan mescid-i şerif tahtında üç bâb dükkânı dahi vakf-ı sahih-i şer'î ile vakfeyleyub mütevellî-i merkuma teslim ol dahi vakfiyyet üzere kabz ve tesellüm eyleyüb ve şöyle şart eyledim ki:

Dekâkin-i mersûme mütevelli-i merkum Yusuf Efendi ma'rifetiyle isticar olunub hâsıl olan gailesinden evvelâ zikrolunan mescid-i şerifin ta'miri ru'yet olunup saniyen mescid-i mezkur ittisâalinde vâki ihya eylediğim çeşme-i zülâl-i âsânın termimi ve dekâkîn-i mezkûrenin meremmâtı görülüb ve fazlası cihet-i imamet ve şem' baha içün mezkur Yusuf Efendi yevmî üç akçesine mutasarrıf ola. Ve Müezzin ve kayyımlık hıdmeti mukabelesinde yevmî iki akçesine nail ola. Ve hakk-ı tevliyet yevmî iki akçesine müstehak ola. Ve hayatta oldukça merkum Yusuf Efendi mütevelli ve imam ve kayyım ve müezzin ola. Ve ba'de'l-vefat evlâdına ve ba'de'l-inkırâz re'y-i hâkim ile bir mücevvid ve mütedeyyin müstehaklına tevcih olunub işbu vakfiyemiz Hereməeyn-i Şerifeyn'de mestur şâir evkafımız zeyline defterhâne-i âmireye kayd ü sebt ve sureti mütevelli-i merkum yedinde hıfz oluna deyu şart ve tayin ve tahsis eyledim deyu buyurduklarında mütevelli-i mezbur dahi vezir-i müşarun-ileyh hazretlerini tasdik ve tahkik eyledikten sonra ba'de'l-muhâkemeti'ş-şer'î vakf-ı mezkurun zımnında olan şart ve kuyud-ı mersumenin sıhhat ve lzumuna hükm-birle, Mâ vaka'a bi't-taleb ketbolundu. *"Femen beddelehu ba'de mâ semi'ahu feinnemâ ismuhu 'ale'l-lezine yübeddilûnehu innellahe semî'un 'alîm' ". Cerâ zâlike fî yevmi's-sabi' ve'l-işrin min şehr-i Şevvali'l-mükerrem lisene erba'a ve sittin ve mie ve elf*

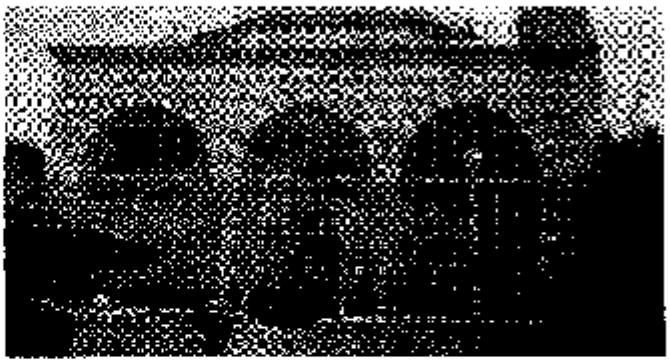
ŞuhudU'l-hâl:

Tablo 3

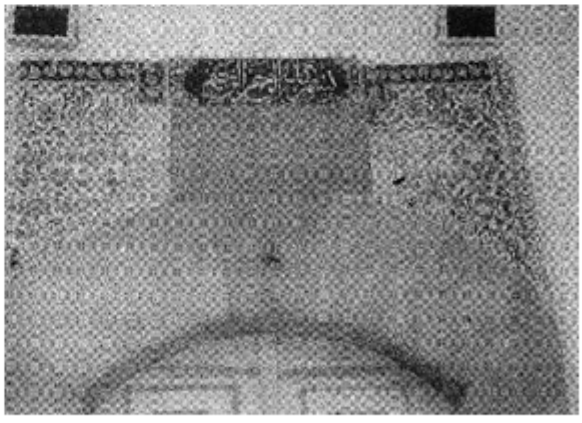
İbrahim Ağa emin-i çavuşân fahru's-sâdât es-seyyid Mustafa Ağa Kaim-i makam Nâkibu'l-Eşrâf	Umdetu'l-eşrâf Mehmed Ağa Arslanîzade	Ahmed Ağa Fahru'l-eşbah kethüdâ-i bevvâbîn	Umdetü'l-'ayan Salih Ağa Kethüdâ-i Çavuşân-ı Anadolu
Ve ğayrihüm mine'l-huzzâr			

VGMA, 739, s. 43.

[24] Bakara/81. ;>l<;/ s,'»qM/ !il5H'< -*Ir-u* ilüilHfü». ! .
, . •'"" ' • • / ifi-nn'

Resim 1: Camiinin Dıştan Görünüşü

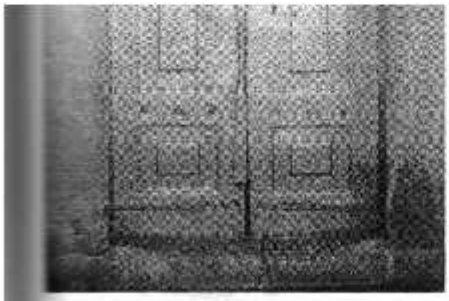
Resim 2: Camiinin İnşa Kitabesi

Resim 31: Yahya Paşa'nın Tamir Kitabesi

Resim 31: Camiinin Kapısının Görünüşü

KAYNAKÇA:

1) Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, **Bizans ve Selçukilerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri,** İstanbul 1932, s. 112.

2) Selânikli Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1695),** (Haz Mehmed İpşirli), İstanbul 1989, s. 40

3) Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye** (ya> Mustafa Keskin vd.), C. İV/1, İstanbul, 1997, s. 312.

4) Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye** (ya\ Ali Aktan vd.), C. III, İstanbul, 1996, s. 450.

5) Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî,** Ahkâm, 36, C. III, s. 620.

6) Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, **Kuyud-i Kadîme Arşivi (KKA),** *TD.,* 560, Vr 22

7) Ali Himmet Berki, **Vakıflar,** İstanbul 1946, s. 5-6